

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El naixement d'una ciutat

**Josep Roca i Bros, o el perfil de una ciutat: Figueres,
una imatge urbana a mitjans del segle XIX : el naixement
d'una ciutat abans de ser una ciutat**

Alfons J. Martínez i Puig

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

TESI DOCTORAL

Programa de Doctorat en Història de l'Art
Departament d'Història de l'Art
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

El naixement d'una ciutat.

Josep Roca i Bros, o el perfil d'una ciutat.
Figueres, una imatge urbana a mitjans
del segle XIX: El naixement d'una ciutat,
abans de ser una ciutat.

B Universitat de Barcelona

Alfons J. Martínez i Puig.
Universitat de Barcelona
Setembre 2015.

Directora de Tesi: Dra. Mireia Freixa Serra

La arquitectura es el testigo insobornable de la historia porque no se puede hablar de un gran edificio sin reconocer en él, testigo de una época, su cultura, su sociedad, sus intenciones.

Octavio Paz

También las ciudades creen que son obra de la mente o el azar, pero ni la una ni el otro bastan para mantener en pie sus muros. De una ciudad no disfrutas las siete o setenta y siete maravillas, sino la respuesta que da a una pregunta tuya.

Italo Calvino (fragment de *Las ciudades invisibles*).

I. PRESENTACIÓ

Quan vaig decidir fer la tesi doctoral i triat el tema sobre el que volia dedicar-la, em va assaltar el dubte de en quina àrea de coneixement podria encabir-la, encara que fos a efectes estrictament formals. És clar, d'alguna manera aquest treball, porta conceptes clarament d'Història Contemporània, d'Història de l'Art i també, per descomptat, conceptes tècnics d'Història de l'Arquitectura. En fi, el més lògic i raonable era establir-ho des de l'òptica de la Història de l'Art, dins el programa de doctorat del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona i sota la direcció, a la que mai acabaré d'estar agraït, de la Dra. Mireia Freixa Serra.

Així doncs, un cop orientada la matèria vaig adonar-me que tractar d'un tema estrictament local, com l'evolució urbanística i arquitectònica d'una localitat com és Figueres, tenia molts elements que transcendien i la informació, documentació i sorpreses anaren arribant, normalment fora del terme municipal de la capital de l'Alt Empordà i des de llocs que en cap cas m'hagués arribat a imaginar.

Aquest treball sobre Història de l'Arquitectura, té diferents objectius, entre els que cal comptar, evidentment, posar en valor i enriquir el coneixement i difusió del patrimoni arquitectònic i urbanístic figuerenc i, també, el català; però seria injust, i fals, quedar-se només aquí. L'estudi dels espais urbans en aquest període, obre altres perspectives realment interessants i que estan obligadament lligades als canvis socials, a l'expressió "d'espai públic" que actualment és la nostra referència, i alhora a la capacitat d'adaptació dels nous espais urbans a les realitats socials, econòmiques o culturals dels seus habitants. De la mateixa manera, aquests habitants, en acabat aquest procés, podrà dir-se que s'han convertit en quelcom més, en una part intrínseca del seu espai urbà: seran ciutadans.

Ens trobem en un període històric que, al estudiar-lo amb detall, és fàcil apreciar com l'aparició de la ciutat moderna, neix directament del moviment intel·lectual de la Il·lustració francesa del segle XVIII, i amb la seva màxima representació estètica: el Neoclassicisme. Una corrent filosòfica que arriba a Catalunya i l'Empordà directament a través dels múltiples contactes entre gent d'ambdues bandes de la frontera així com les diferents campanyes militars franceses que converteixen l'Empordà en territori ocupat per França, inclosa la ocupació napoleònica.

Un element imprescindible per entendre tot el període, i l'objecte del treball fa especial esment, és l'arribada als municipis d'Arquitectes Acadèmics; és a dir, abandonar l'urbanisme més o menys anàrquic dirigit pel costum de créixer a partir de la vella estructura medieval i iniciar un nou model de creixement i embelliment

dels municipis “pensats” en clau de futur a partir de l’aparició d’unes necessitats arquitectòniques i urbanístiques que s’han anat mantenint fins a l’actualitat¹.

Aquest treball intenta combinar tres elements que sovint semblen massa allunyats; per una banda el moviment arquitectònic, artístic, que dóna sentit als canvis que tindrà Figueres a mitjans del segle XIX, de l'altra un estudi de les noves maneres d’entendre l’espai urbà a partir de la visió de l’Arquitecte Municipal, Josep Roca i Bros, i finalment valorar el canvi de mentalitat i el traspàs des de l’Antic Règim fins a la època moderna.

El gruix d’aquest treball, està centrat en l’obra de l’arquitecte Josep Roca i Bros a Figueres i com aquesta permet canviar la fesomia i tarannà de la capital empordanesa. Tot i això, és evident que la mateixa Figueres es trobava, en el moment de l’arribada de Roca i Bros, és un moment de canvi substancial en el que el seu creixement era molt gran i on s’havien donat i s’estaven donant canvis definitius com la cobertura de la Riera Galligans (en la que Roca i Bros col·labora en els seus trams finals), la creació de la Rambla de Figueres traslladant el centre de la Vila de la Plaça de l’Ajuntament a la Rambla, convertint-se aquesta en l’autèntic batec urbà, el qual es manté viu fins l’actualitat.

Intentarem plasmar aquest canvi, i com Roca i Bros acaba essent l’executor d’una necessitat de creixement i expansió, com mai abans havia viscut Figueres. Fins aleshores, la Vila havia crescut seguint les traces dels vells camins rals i creant petits eixamples irregulars que els connectava entre ells. Encara avui, aquest creixement sota la lògica de l’Antic Règim, és possible observar-lo en molts espais de la ciutat. Així mateix, hi ha una ordenació dels eixamples, i un espai nou que fins aleshores no existia, “l’espai públic” representat en places o carrers amples per on els ciutadans poden dur a terme i desenvolupar part de la seva vida social.

Cal comptar que des del cens de Floridablanca de 1787, en que Figueres comptava amb uns 5.398 habitants, en menys de 70 anys aquesta població es veurà multiplicada per tres², per diverses raons de les que en parlarem més endavant, però que dóna una idea de la necessitat d’ordenar aquest creixement de manera ordenada, racional i amb una visió a mig i llarg termini.

Un element que es converteix de nexa entre tot plegat, i que hem esmentat abans, és la consolidació a Catalunya, i la implantació a Figueres del Neoclassicisme.

¹ Ramon RIPOLL MASFERRER, *L’Arquitecte, l’arquitectura i la ciutat: Girona, 1760-1835*, p. 11-13.

² Mª Assumpció ALONSO DE MEDINA ALBERICH, Benet CERVERA FLOTATS, *Figueres i l’arquitecte Roca i Bros. La formació d’una ciutat durant el neoclassicisme*, p. 149.

Anteriorment, les construccions figuerenques eren d'un estil indeterminat, com veurem, vinculades a les necessitats immediates dels qui les construïen, cosa que canvia amb l'arribada de Roca i Bros, el qual aconsegueix combinar la bellesa i solidesa de l'arquitectura Neoclàssica amb les necessitats socials, comercials o gremials dels habitants de Figueres.

Estic convençut, que a la finalització d'aquest treball de recerca, tindrem més propera la idea de ciutat que representa en l'actualitat Figueres, saber com es va formar al llarg del segle XIX, amb quins entrebancs es va trobar, i que serveixi per entendre la ciutat que es existeix en l'actualitat, no només a través de les seves façanes o els seus carrers, sinó a través de la vida de milers de figuerencs i gents de tot arreu que han fet vida pels seus carrers i edificis durant els darrers 175 anys.

II. INDEX

I.	Presentació.....	1
II.	Index.....	4
III.	Perquè aquesta tesi?	6
IV.	Estat de la qüestió.....	10
V.	Llistat d'abreviatures.....	19
1.	Fem una introducció.....	21

I PART

LA FIGUERES DEL TOMBANT DEL SEGLE XVIII i LA SEVA EVOLUCIÓ FINS A L'ARRIBADA DE JOSEP ROCA I BROS. L'ARQUITECTE ACADÈMIC.

2.	Figueres, abans de fer-se gran: circumstàncies socials, econòmiques i culturals a finals del segle XVIII i l'inici del segle XIX.....	32
3.	Josep Roca i Bros: la formació d'un arquitecte. Dades biogràfiques i professionals.....	72
4.	Josep Roca i Bros: Un acostament psicològic de l'home i l'arquitecte. Anàlisi grafopsicològic.	115
5.	Trajectòria militar de Josep Roca i Bros: el paral·lelisme entre obra civil i militar a la zona de l'Alt Empordà.....	139

II PART

EL NAIXEMENT D'UNA CIUTAT. FIGUERES A MITJANS DEL SEGLE XIX I LA TRANSFORMACIÓ DE VILA RURAL A CIUTAT URBANA.

6.	El Naixement d'una ciutat: Projectes personals i projectes de ciutat.....	186
7.	El Teatre Principal: la seva obra màxima.....	247
8.	La creació del perfil d'una ciutat: Figueres.....	289
9.	Projectes arquitectònics fora de Figueres.....	343
10.	Els darrers anys de Roca i Bros: Barcelona.....	362

III PART
CONCLUSIONS, ANNEXOS I BIBLIOGRAFIA

11. Com si fossin unes conclusions.....	376
Annex d'Il·lustracions.....	396
Annex Documental.....	401
Bibliografia.....	435
Un petit espai pels agraiments.....	466

III. PERQUÈ AQUESTA TESI?

El naixement de les ciutats, no és cap broma. Roma, neix el 750 aC, Atenes ho fa cap al 1.400 aC i Constantinoble, per exemple, es calcula que pels volts del 330 dC, fins i tot Barcelona, *Barcino*, es va refundar el 218 aC, malgrat existir assentaments de molt abans; per tant les ciutats han estat sempre un element fonamental de la vida de qualsevol país, i un motor que d'alguna manera ha fet moure el territori que l'envoltava.

Per això, Figueres, també té una data de fundació com a ciutat, el 1875, però existia de molt abans, amb referències romanes i amb dates emblemàtiques com la de 1267 en què el Rei Jaume I li atorga el títol de Vila Reial i li dona la Carta Poble, emmurallant-la i prometent la construcció d'un castell, al adonar-se de la importància geogràfica, econòmica i estratègica, i fomentant així que es deslligués dels vincles feudals, la qual cosa va impulsar Figueres a una llarga època d'esplendor econòmic i social que es va mantenir, malgrat les circumstàncies durant segles³.

En aquest sentit, si bé totes les ciutats tenen una data fundacional, de no totes sabem les circumstàncies del com es van anar convertint en una ciutat. Figueres, urbanísticament i arquitectònicament no es podia considerar estrictament com una ciutat, sinó com un poble gran, un poble que havia anat creixent sota l'impuls del comerç i una indústria fluctuant, que havia permès considerar-la un territori de pas però alhora de promissió, per la qual cosa el seu creixement sense afirmar que fos anàrquic, sí arriba a un moment en què necessita una ordenació, un model de creixement raonat i raonable que no acabés estrangulant a la mateixa Figueres.

Una característica que sempre ha tingut la zona de l'Empordà, possiblement pel seu marcat caràcter de zona de pas, és els múltiples vincles que ha tingut i mantingut amb la *Comunitat Internacional*, ja que sempre ha estat un territori on les circumstàncies polítiques internacionals han tingut molt a veure. I encara més amb la construcció del Castell de San Ferran que acaba essent, amb un cúmul de confluències gairebé dalinianes, la resposta de la Corona Espanyola als diferents esdeveniments que tenen lloc a Europa des de 1659 (Pau dels Pirineus), 1692 (invasió francesa), 1701 (Felip V accedeix al tron d'Espanya), 1712 (Pau d'Utrecht) o 1748 (Conferències d'Aquisgrà)⁴.

³ Eduard RODEJA GALTER, *Llibre de Figueres*.

⁴ Carlos DÍAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran de Figueres. La seva història*.

Amb tot això, és evident i lògic que assaltin certes preguntes que aquest treball intentarà, en la mesura del possible, respondre. Com afronta Figueres tenir un castell d'Estat (Sant Ferran) d'unes dimensions descomunals, per a la seva supervivència? Com podrà créixer Figueres ordenadament? Com aconseguirà integrar en el seu teixit social, comercial i urbà, l'arribada massiva de personal militar i civil per la proximitat del Castell? Qui i quan es té consciència que cal adoptar una forma sistemàtica de creixement per no ofegui a la incipient ciutat? Era Figueres ciutat, abans d'obtenir el títol de ciutat, atorgat per Alfons XII? Ha acabat convertint-se, Figueres, en una imatge del segle XIX a Catalunya?

No hi ha dubte que el repte és colossal, però val la pena intentar, si més no, respondre alguna d'aquestes preguntes a tenor que Figueres es mereix saber-ne les respostes.

La situació geogràfica és determinant, a un pas de la frontera, primera parada obligatòria després de deixar França, zona de gairebé permanent conflicte entre França i Espanya, una forta inestabilitat durant gran part del segle XVII, XVIII i XIX; confluència d'esdeveniments històrics a nivell espanyol, català i europeu, de primer nivell, cosa que dificultava el dia a dia d'una Figueres sobre la qual els diferents i successius governs de Madrid i Paris, hi tenien posat un ull de vigilància. En aquest context, i previ al creixement del segle XIX propiciat per l'arquitecte Josep Roca i Bros, Figueres ja va començar aquest camí, a voltes per iniciativa francesa, a voltes per iniciativa espanyola i, evidentment també, a iniciativa pròpia, de crear-se a ella mateixa, i encara avui són visibles i fortes les petjades d'aquest procés en el perfil urbà de la capital de l'Alt Empordà.

Ens trobem, doncs, davant d'un esclat urbanístic i arquitectònic, però també social: *“el creixement urbanístic de la vila a partir dels primers treballs de cobriment de la riera (1831-1833); un creixement que podem notar amb tota una sèrie de pistes prou clares, que més enllà de la urbanització de carrers i places, ens parlen d'un autèntic esclat dels mecanismes de sociabilitat: la inauguració del teatre municipal (1850), la fundació del Casino Menestral (1856), del Casino Figuerenc (1857), del Liceu i Casino del Comerç (1858) o de la Societat Coral Erato (1862). És a dir, la vila creixia i, alhora, es construïa socialment, esdevenint el centre social, comercial, cultural, militar, administratiu i polític de la comarca”⁵.*

I aquest és, precisament, el nus i l'objectiu de tot aquest treball, veure i comprovar com la racionalitat urbanística, la bellesa arquitectònica, la idea de ciutat d'un arquitecte, Josep Roca i Bros (1815-1877), aconseguix donar a Figueres no

⁵ Agustí VEHÍ CASTELLÓ, *Torna el fusell i posa't a treballar. La Milícia Nacional a Figueres a la darrera guerra carlina (1872-1876)*.

només el títol de ciutat, sinó una manera d'entendre l'entorn en què es viu als figuerencs, entesos ja com a ciutadans.

En la primera part parlarem de la Figueres prèvia al segle XIX, al model de creixement que tenia durant el segle XVI, XVII i XVIII, així com va evolucionant a principis del XIX amb grans moments com la construcció de la Rambla, i la cobertura de la Riera Galligans, i l'abandó lent però inexorable de la imatge medieval de la Vila, fins l'arribada de Roca i Bros. Després, farem una breu però acurada visió de la trajectòria vital, professional i acadèmica de l'arquitecte municipal. En tercer lloc, la feina que va dur a terme a Figueres durant la seva estada, parlant de grans projectes com la construcció del Teatre Principal (1850), punt d'inflexió per a ell com arquitecte i per a Figueres com a ciutat. Finalment, repassarem alguns projectes fora de l'àmbit de la capital empordanesa.

Malgrat de ser conscients que hi haurà aspectes que surten estrictament de l'objectiu d'aquesta tesi, també creiem oportú incloure'ls per la senzilla raó que permeten entendre d'altres que sí tenen a veure de manera directa amb l'objecte d'aquest treball; no només els fa entendre sinó que considerem que permeten, en ocasions, lligar dades, dates i també conèixer les raons de diverses circumstàncies de Roca i Bros que d'una altra manera probablement no ens seria possible fer-ho.

a. Algunes notes sobre les fonts utilitzades

En un principi, la idea de fons a consultar es circumscribia a consultar les fonts dels arxius de Figueres i, a tot estirar, de la ciutat de Girona; la realitat m'ha contestat de manera que he hagut de recórrer força més quilòmetres dels que tenia previstos per poder accedir a tota la informació que considero existeix, i que en un primer moment vaig creure de menor quantitat.

Si Roca i Bros es considerava un personatge important per Figueres, va resultar que també ho va ser en altres llocs i en altres circumstàncies. La visita a l'arxiu de la RABASF (Real Academia de Bellas Artes de San Fernando) a Madrid, per consultar l'expedient acadèmic de Roca i Bros, em va obrir la porta a altres fons documentals, altres arxius i a conèixer la vida d'una persona que sempre havia pensat que es va concentrar a Figueres; no fou així. Potser ha estat més complicat, però val a dir que també ha estat molt més apassionant.

En la mesura del possible, i sempre que la documentació ho ha permès, es busca la veu dels protagonistes, els seus escrits i les seves reflexions al voltant de la Figueres que es començava a construir. Potser és un llenguatge massa administratiu, massa acadèmic o massa antic pels temps que corren, però explicar el que altres expliquen molt millor que un mateix, a banda d'avorrit, pot considerar-

se també més pesat i menys just. La documentació consultada és relativament de fàcil entendre, i si cal en l'annex documental es reproduiran els textos sempre i quan no s'hagi pogut tenir accés a una còpia dels mateixos. Els textos fàcilment llegibles i identificables, s'han posat entre parèntesi; els que presentaven el més mínim dubte raonable, les grafies eren difícils i, pel sentit general del text, podien tenir més d'una lectura s'han posat entre els signes < >.

Finalment, per raons de comoditat del lector i de qui els escriu, les notes al text s'han inclòs al peu de cada plana.

IV. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Si hi ha alguna cosa que em va provocar estudiar l'estat de la qüestió en relació a Roca i Bros i la seva obra a Figueres, és la tesina que vaig defensar l'octubre de 2005 a la Universitat de Barcelona sota el títol: "*El Teatre Principal de Figueres: Història d'una decepció*", i que versava sobre la considerada obra màxima de Roca i Bros no a Figueres, sinó en el conjunt de la seva obra arquitectònica en els diferents llocs on va treballar.

El Teatre Principal, edifici públic més rellevant de Figueres durant dècades i que avui continua essent-ho al haver-se convertit en el Teatre-Museu Dalí, obria un seguit d'incògnites sobre la seva construcció, i una d'elles era el seu mateix autor Josep Roca i Bros, arquitecte acadèmia nascut a Abrera i que tingué les atribucions d'arquitecte municipal de 1842 a 1865.

Un cop finalitzada tesina, em vaig adonar que de la mateixa manera que les incògnites que havien reposat sobre el Teatre Principal també estaven tant sobre l'arquitecte que el dissenyà, com en la seva obra i trajectòria professional. Aquest és el punt de partida d'aquesta tesi, i partir d'aquí i de la documentació concreta sobre el Teatre, vaig bastir un treball de recerca per saber amb exactitud quin era l'estat de coneixement, d'investigació i quina la documentació existent immediata sobre la persona i la seva obra per estendre el radi d'estudi d'un element concret, el Teatre Principal, a un marc també concret però molt superior com l'evolució urbana i arquitectònica de Figueres a mitjans del segle XIX.

A partir d'aquí, ve la determinació d'estendre aquell estudi presentat l'any 2005, començant per determinar i avaluar les diferents línies d'investigació que existien sobre el tema, és a dir sobre el moviment neoclàssic a Figueres i Catalunya, la qual cosa em situava a realitzar un seguit de passes que, en tots els casos, va sorprendre'm pels pobres resultats que vaig obtenir en general. L'evolució en el meu estudi, per arribar a una primera conclusió o, si es vol, a una perspectiva general del que pretenia dur a terme, em va portar a plantejar-me el treball des de diverses fases, que explico a continuació.

En primer lloc, i en el decurs d'un rastreig bibliogràfic sobre tres eixos com eren bibliografies generals d'història local de l'Alt Empordà, manuals generals d'arquitectura neoclàssica, conjuntant amb la revisió de catàlegs de la biblioteca Fages de Climent de Figueres. El resultat no va ser un èxit rotund en el sentit que la primera informació sobre la que treballar va resultar relativament decebedora, però només relativament atès que sí va ser possible realitzar amb garanties una llista bibliogràfica genèrica sobre la que treballar i que em permetia situar-me en l'època, en el moment històric de la vila de Figueres, també, en uns antecedents

previs al moment que volia investigar que em permetien explicar i explicar-me el perquè d'aquesta evolució, amb un conjunt sobretot d'articles de recerca ubicats en gran part en els Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos que havien anat evolucionant des dels anys 60 del segle XX fins a estudis recents de l'època i l'autor, alguns d'ells realitzats per mi mateix.

Evidentment era una llista incompleta, amb molts buits, però amb suficientment entitat per engegar aquesta tesi. Una avantatge que he tingut, i considero que cal posar negre sobre blanc, és el fet que per poder catalogar aquestes obres he pogut tenir accés a elles en moltes ocasions en versió digital, la qual cosa m'ha permès estalviar molt de temps en matèria de recerca i, també encara que sembli una dada trivial, comptar amb un emmagatzematge digital que facilitava l'accés, la consulta i, és clar, el poder descartar amb més rapidesa i eficiència aquella informació que no em resultava d'utilitat.

Destacar, que sobre Roca i Bros i la seva relació professional amb Figueres, només vaig trobar i només existeix una sola obra de referència concreta i específica a partir de la qual posar-me a treballar, i continuar la recerca d'informació de manera el més fidel possible a la línia d'investigació que m'havia marcat per aquesta tesi. Aquesta obra, publicada el 1980 pel Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, des de la seva publicació ha resultat la de referència per conèixer a Roca i Bros, i de la que són autors Benet Cervera i Mª Assumpció De Medina i Alberich⁶.

Ara, en el moment de la redacció d'aquesta tesi, i després de diversos anys d'investigació sobre el personatge, i després de la lectura i relectura, anàlisi i comprovació dels seus continguts es pot afirmar de manera rotunda que si bé aquesta és una obra de referència cabdal i sense la qual molt probablement amb aquesta tesi hagués tingut molts problemes per poder arribar a bon termini, que proporciona gran quantitat de dades correctes i contrastades que permeten fer-se una idea clara de la transcendència de Roca i Bros a Figueres també és incompleta, i de fet no estava dins de l'objecte de l'obra, pel que fa al coneixement de la biografia del personatge a través de la qual es podia aprofundir molt més tant en la seva obra a Figueres com en altres indrets de Catalunya.

En segon lloc, resultà imprescindible dur a terme un anàlisi sistemàtic i precís de la llista bibliogràfica que vaig obtenir, amb una lectura dels treballs que va passar en un primer lloc pel coneixement de l'entorn històric, social i econòmic de la Figueres de l'època estudiada i la immediatament anterior, així com dels elements que encara que no estiguin relacionats directament amb Figueres, sí consideraven havien de tenir, i de fet sabia que tenien, una incidència clara sobre el tema

⁶ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p 187.

d'estudi, que en aquest cas tenia com a nucli l'evolució urbana i arquitectònica de Figueres a mitjans del segle XIX. D'aquest anàlisi, va ser possible destacar alguns treballs que si bé no tenien una relació directa amb el tema d'estudi, sí l'inclouïen d'una manera o una altra; aquest principi l'he trobat en molts estudis, és a dir, sense que la figura de Roca i Bros sigui l'element d'estudi, sovintega en els diferents estudis de l'època que sovintegen en la historiografia local sobre la que em recolzava. No només va ser possible destacar alguns treballs, sinó que també va ser possible un segon rastreig bibliogràfic que em va permetre una primera ampliació de la primera llista bibliogràfica, sorgida de l'anàlisi de la primera, i que em va posar en alerta sobre un perill com era que podia acabar en una mena de cercle interminable d'anàlisis i confecció de bibliografia que em faria allargar en el temps. De fet, una mica sí em va passar, i ha provocat una extensió en el temps d'aquesta tesi atès poc a poc van anar sorgint petites peces de de recerca. Això, no obstant, em va fer determinar a continuar amb el procés de recerca amb la certesa, que e se'm va confirmar, que poc a poc i a mida que evolucionava la meua investigació, aniria apareixent nova bibliografia com en realitat va succeir, que podria incorporar al meu estudi.

D'aquest anàlisi sistemàtic també, i de forma indirecta, van sorgir noves entrades bibliogràfiques que de forma evident van convertir-se en referències imprescindibles per aquest treball. D'alguna manera n'era conscient que apareixerien, però no de la manera en què ho van fer que van resultar definitives per la línia d'investigació que m'havia imposat; una bibliografia una mica més extensa del que creia però que va resultar definitiva a l'hora de fer aquesta investigació, i que està fonamentada en una obra de referència al voltant de la història del Castell de Sant Ferran de Figueres, de la que és autor Carlos Díaz Capmany⁷.

Aquesta obra, també dels anys 80, escrita pel Tinent General Carlos Díaz Capmany, posa en evidència com l'evolució del Castell de Sant Ferran cal unir-la de manera indiscutible a la de Figueres. En l'obra "DE MEDINA i ALBERICH, Mª Assumpció i CERVERA FLOTATS, Benet. Girona: *Figueres i l'arquitecte Roca i Bros. La formació d'una ciutat durant el neoclassicisme...*" aquesta relació entre Castell i Ciutat és també evident, però en la de Díaz Capmany, centrada en el Castell, és possible veure la transcendència del que representa el Castell en un municipi de petites dimensions com Figueres, i també del seu entorn. D'alguna manera situar a Figueres en el mapa estratègic, fronterer i militar des de la segona meitat del segle XVIII, era una perspectiva que des de l'òptica de l'evolució urbana del XIX a Figueres havia contemplat de manera secundària, però que es va evidenciar com a principal i al mateix nivell, la qual cosa situava la investigació en un pla superior que feia de la investigació un element que superava a la pròpia

⁷ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 200.

Figueres com element d'estudi ampliant-lo a la gran fortalesa que, indirectament, fa de Figueres un element d'investigació que cal tractar amb uns altres ulls, i amb una perspectiva superior, de més interès més enllà de l'estudi estrictament local.

Així doncs, quan en plantejar-me aquesta tesi sobrevolava la idea que per la poca informació no seria possible bastir l'estudi que creia que es podia fer en un principi, vaig començar a prendre consciència que em trobava davant d'un tema que era prou ric per afrontar-lo amb garanties d'èxit, de la mateixa manera que també garantia que una investigació d'aquestes característiques pogués quedar coixa per manca d'informació o per buits insalvables.

En tercer lloc, i un cop vaig tenir la consciència que el tema a tractar era de pes, significatiu i, ara m'atreveixo a dir-ho, una referència que podria servir tant com a xarxera bibliogràfica amb els diversos treballs duts a terme i d'altres que, des de 2005 fins a l'actualitat, van anar sortint. S'havien dut a terme estudis de ciutat, que incloïen a Roca i Bros com un element més; també, estudis del Castell que l'incloïen d'alguna manera, també estudis de context entre el tombant del XVIII i el XIX, que permetien fer-se una idea de l'espai, la situació i l'evolució que havia tingut la zona sobretot durant la Guerra Gran i la Guerra del Francès; després, semblava que els estudis ens portaven a la història política, i fins a cert punt local, de la Figueres de mitjans de segle XIX però que no incloïa un element tant fonamental com considero que és l'evolució urbana que, d'alguna manera, corria en paral·lel, i que era realment l'objecte d'aquesta tesi.

És en aquest punt, en què vaig poder establir les línies d'investigació que m'han ajudat a dur a terme aquest treball. He pogut comprovar com l'estudi concret de l'urbanisme a Figueres havia estat treballat de manera puntual en diverses èpoques però no en aquesta que considero fonamental, la de mitjans del XIX, per entendre la ciutat actual; de la mateixa manera, hi ha hagut treballs d'un abans més ampli que recullen aquesta evolució de principis del XIX fins ben entrat el segle XX i que m'han ajudat, molts d'ells eren catàlegs arquitectònics que fins ara no existien i que són vitals per poder avançar en una època concreta, i amb una obra que pot considerar-se de referència de la que són autors l'actual Arquitecte Municipal de Figueres, Joan Falgueres i l'historiador Jaume Santaló⁸.

Al tractar un tema com és arquitectura i urbanisme, amb un autor concret i en una època concreta, sorgeixen les diferents línies que cal seguir en la investigació. En aquest sentit, n'hi havia una clara que passava per la catalogació de l'obra feta en el seu conjunt en principi a Figueres però també, i com he pogut comprovar en el decurs de la investigació vingués de l'àmbit que vingués, per poder bastir aquesta recerca. Amb tot, van aparèixer altres línies que tot i que probablement no es

⁸ FALGUERAS, Joan; SANTALÓ, Jaume, *Figueres, Arquitectures i història*.

trobaven dins de l'espai de recerca establert, han resultat fonamentals per poder continuar com, per exemple, un seguiment biogràfic de l'autor sobre el qual sabíem ben poques coses. De la mateixa manera, aprofundir en un estudi de context sobre l'evolució urbana i social de Figueres, des de la Guerra Gran fins al moment en què Roca i Bros comença la seva activitat professional, i també lligant tant la biografia com l'evolució del territori, una continuació amb la tasca professional de Roca que es trobava pràcticament sense fer, excepte passatges dispersos en obres generals.

D'aquesta manera, vaig poder comprovar que una part important del que volia dur a terme era pràcticament en desert bibliogràfic, o per ser més exactes, una dispersió de la informació, ja de per sí força escassa, en relació a un personatge i una ciutat que necessitaven un estudi conjunt per poder explicar una evolució cronològica, social, econòmica, cultural, política i geogràfica d'un territori com la zona de l'Empordà en una època de transformació com la de mitjans del segle XIX, que es dóna a Figueres però també, i en aquest treball havia d'aparèixer, en el conjunt de Catalunya i, també però d'una altra manera, a tot Espanya.

Sabia, i era una idea bàsica corroborada per tothom, que Roca i Bros representava el lligam fonamental entre l'abandó de l'Antic Règim a Figueres i l'inici de la modernitat, la qual cosa era evident i palpable, tot i que s'havia tractat en el llibre de Benet Cervera i Maria Alonso de Medina i Alberich, no era suficient un cop passats més de 30 anys de la publicació i, també, al donar-li una perspectiva teòrica i metodològica molt centrada en l'arquitectura, i en certa mesura l'urbanisme, però amb altres aspectes relacionats indistriablement com la social, artística i històrica que no tenien, ni molt menys, el pes que calia esperar.

En quart lloc, i després de comptar amb més de 30 referències bibliogràfiques sòlides sobre les que treballar, moltes d'elles centrades en història local i arquitectura del XIX, 3 ó 4 referències imprescindibles de treball, 2 concretes sobre el tema que prenen la Figueres de Roca i Bros, així com l'estudi del Castell de Sant Ferran, permetia començar a fer-se les preguntes adequades i, el més important potser, quins eren els buits que em trobava en la que havia de ser la meua investigació.

Afortunadament, les obres de referència em van portar a entreveure àmplies possibilitats de comptar amb una bibliografia de suport variada i alhora de pes per poder treballar, però continuava amb uns buits temàtics que calia omplir en aquest treball, alguns dels quals eren d'una concreció que feia preveure que anava pel bon camí, alguns d'ells eren:

- Com arriba Roca i Bros a convertir-se en arquitecte acadèmic?
- Perquè Roca i Bros acaba treballant a Figueres?
- Quina era la trajectòria professional de Roca i Bros fins arribar a Figueres?

- Perquè marxa el 1865 de Figueres?
- Quines eren les seves àrees professionals durant la seva carrera?
- Perquè no va tenir, en vint-i-tres anys de vida professional a Figueres cap, o gairebé, vida social de rellevància malgrat el seu currículum?
- On treballa Roca i Bros a banda de Figueres i entorn?
- Qui era Josep Roca i Bros, a banda de les poques dades biogràfiques amb què comptàvem?
- Quins eren els seus contemporanis?

Aquestes qüestions, era vital conèixer-les per poder bastir el que era el nucli d'aquesta investigació, que va ampliar-se en la mesura que el coneixement biogràfic de l'autor era fonamental. De la mateixa manera, i davant de la impossibilitat de trobar informació gràfica de Roca i Bros, així com documentació personal fora del seu àmbit professional, i atès que considerava fonamental saber qui era Roca i Bros vaig decidir dedicar un capítol sencer a esbrinar la seva personalitat a través de l'únic amb què comptava, la seva escriptura. El fet d'haver estudiat un Màster en Grafologia a la Universitat Autònoma de Barcelona, em va decidir a dur-lo a terme amb la seguretat que m'ajudaria a conèixer una mica més al personatge més enllà de la seva obra; crec que va ser encertat atès que vaig descobrir una personalitat que denotava tenacitat, capacitat de treball, constància, voluntat i amor a la bellesa. Aquest capítol, queda curiosament, confirmat pel conjunt de la tesi que així ho mostra.

Finalment, vaig poder fer-me una radiografia ajustada sobre l'estat de la qüestió en relació a la vida i obra de Josep Roca i Bros, i amb la seva relació amb Figueres, de manera que si bé alguns dels aspectes que es coneixien quedaven plenament confirmats, d'altres no només no es confirmaven sinó que es contradieien.

En el moment d'iniciar aquesta investigació, o ampliar de manera rigorosa la iniciada amb aquella tesina sobre el Teatre Principal de Figueres, em vaig trobar per a la meua sorpresa que en relació a Roca i Bros, havia unanimitat en els investigadors que havien tractat la seva obra que és la peça clau de traspàs de Figueres de l'antiguitat a la modernitat.

Igualment, em vaig adonar que l'obra de Roca i Bros havia estat molt poc tractada tant històricament com artística, amb poquíssimes obres de referència en què ell i la seva obra tinguessin un pes específic. De fet, la tesina sobre el Teatre Principal, era la primera que es feia de manera global sobre el que és, i encara sigui, l'edifici més emblemàtic amb què compta Figueres.

Sobre la seva vida encara hi havia més buits, la qual cosa em va portar a una extensa investigació per establir una trajectòria vital des del naixement fins la seva mort, per poder donar a tot el conjunt coherència i, és clar, explicació.

No existia, fins el moment de començar la investigació, una línia clara de coneixement, recerca o investigació al voltant de la figura de Roca i Bros com de la seva obra. Es tenia consciència de la seva importància, però mai s'havia tractat de manera global i única com element d'investigació. Apareix referenciat, sovint només per sobre, en nombrosos estudis tant locals de Figueres i l'Empordà com en obres generals d'arquitectura, d'arquitectura neoclàssica i, a voltes, urbanisme, però mai essent l'eix de l'estudi.

Curiosament però, apareixia sempre nombrat conjuntament amb altres grans arquitectes de l'època com Antoni Rovira i Trias, Josep Oriol Mestres i Esplugues, els empordanesos Josep Oriol Bernadet i Martí Sureda i Deulovol, Miquel Garriga i Roca, Josep Casademunt, Elies Rogent, o com alumne d'Antoni Celles, el mític professor d'arquitectura de la Junta de Comerç, substituït per Josep Casademunt.

Tampoc existia, en el moment de posar-me en situació sobre l'estat de la qüestió en relació a Roca i Bros i la seva trajectòria, així com l'evolució urbana i arquitectònica de Figueres, una línia concreta i definida sinó més aviat, un treball general sobre aquesta evolució i no gaire res relatiu al personatge per bé que sí es recurrent el seu nom en obres de referència en matèries d'estudi com la Junta de Comerç, l'arquitectura i l'urbanisme a Barcelona o en referències concretes relatives al Teatre Principal, actual Teatre-Museu Dalí, o alguna obra concreta a Figueres com la Casa Romaguera o la Casa Fages, entre d'altres.

Tota la informació sobre Roca i Bros estava dispersa, la majoria d'ella sense estudiar ni analitzar, molta d'ella sense publicar i sense estudis previs de cap tipus. Hi havia estudis realitzats, cap de recent i sempre dins d'estudis més amplis, sense cap tipus d'evolució respecte a l'estudi de referència de Benet Cervera i Maria Alonso de Medina i Alberich de l'any 1980, i que continuava essent la referència bibliogràfica per conèixer Roca i Bros i la seva importància.

De la mateixa manera, des de les obres locals de Figueres tampoc hi havia cap obra concreta ni estudi recent. Els més recents han estat els publicats per mi en sengles articles els anys 2009 i 2013 dins els Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, a banda de la tesina defensada l'any 2005 i que continua inèdita encara, i sense cap estudi previ que hagi trobat relatiu a Roca i Bros, la seva trajectòria i la seva obra tant a Figueres com fora de Figueres, de la seva tasca professional així com elements vitals per aquesta investigació que, per a sorpresa meva, he pogut descobrir, són inèdits i modifiquen la idea que es tenia sobre ell.

Destacar, també, que tot i existir documentació i referències sobre l'arquitectura de Roca i Bros a Figueres, que realment ressalta respecte a construccions anteriors a la ciutat, que a més són molt escasses, no hi havia cap estudi en relació a la seva

tasca d'urbanista que en alguns casos és rellevant per la modificació de l'estructura existent o amb projectes que s'acaben realitzant molts anys després, tot i que els fonts en ocasions resulten secundàries per la manca de projectes en els arxius consultats, tant l'Arxiu Històric Municipal de Figueres (AHMF) com per l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà (ACAE).

Això, també, m'ha portat a anar ampliant les referències a mida que avançava la investigació. Valgui esmentar el cas de la seva vessant militar, que només és citada de passada en el llibre de referència de Benet Cervera i Maria Alonso de Medina i Alberich, i que ha resultat una peça clau, fonamental. Fins aquesta investigació, aquesta dada era pràcticament irrellevant en els estudis trobats i les referències tractades, fins el punt que en la majoria d'elles ni tan sols s'esmenta, la qual cosa evidentment modifica molt la perspectiva existent, i la que es desprèn d'aquesta investigació que ha aprofundit en aquest tema amb uns resultats, realment interessants.

Res de tot el buidat bibliogràfic dut a terme, dels treballs trobats i examinats, de les referències generals tant en matèria d'història local com en història de l'arquitectura, preveia aspectes d'aquesta tesi que han resultat fonamentals, i que han arribat fins i tot a modificar en certa mesura la idea original del projecte de tesi, sobretot en matèria biogràfica i havent d'afegir unes característiques professionals que van més enllà de Figueres.

La figura de Roca i Bros era tractada de manera transversal, apareixia referenciada en un bon nombre de publicacions però no de manera concreta sinó, diguem-ne, de manera ambiental i necessària per explicar el procés evolutiu de Figueres. En cap cas, excepte l'obra de referència citada, Roca i Bros té un estudi mínimament detallat que permeti entendre aquesta època. L'arquitectura i l'urbanisme de mitjans del XIX a Figueres no passa per Roca i Bros sinó que és Roca i Bros; aquesta idea, acceptada comunament per la majoria d'investigadors, no ha estat treballada i elaborada fins ara; el més curiós és aquesta acceptació explícita de la seva importància malgrat les llacunes existents.

D'alguna manera, i amb tota la recopilació i anàlisi de la bibliografia existent, Josep Roca i Bros apareix de manera sovintejada en diversos treballs però només com una breu referència, un afegit més al conjunt d'una època i a més, en obres relacionades amb Barcelona i a voltes també Figueres. No hi havia obres de referència sòlides i recents, en tot cas la citada de 1980; tot i que també cal esmentar que en els casos d'altres arquitectes rellevants de la seva obra, hi ha articles i estudis breus, però tampoc he trobat obres de referència significatives.

Caldrà avançar en el temps per poder trobar aquest tipus d'obres pel que fa a Figueres, en casos com els de l'arquitecte Josep Azemar, que serà el següent

arquitecte municipal de Figueres després de Roca i Bros, a partir de 1889, en endavant. Per tant, aquesta època encara es troba en un estat força desconegut, força inicial en matèria d'estudis, malgrat que sigui fonamental per entendre l'evolució urbana contemporània de Figueres.

Un darrer element a valorar, és la poca relació que existeix en els estudis consultats, entre l'arquitectura i l'art, entre la materialització de l'obra arquitectònica i la seva relació amb el moviment artístic que la contempla. Aquest element, que no és estrictament d'estudi d'aquesta tesi, sí que l'he pogut comprovar i en certa mesura s'ha intentat adaptar de manera que aquesta combinació hi sigui, tant de manera formal com per explicar l'obra que hem estat estudiant.

V. LLISTAT D'ABREVIATURES MES UTILITZADES

AB: Arxiu de l'Ateneu Barcelonès
ADB: Arxiu Diocesà de Barcelona.
ADG: Arxiu Diocesà de Girona
ACAE: Arxiu Històric Comarcal de Figueres.
ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó.
AGM(M): Archivo General Militar de Madrid.
AGM(S): Archivo General Militar de Segovia.
AHMB: Arxiu Històric Municipal de Barcelona.
AHG: Arxiu Històric de Girona.
AHPB: Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona.
AHMF: Arxiu Històric Municipal de Figueres.
AIMF: Arxiu de l'Institut d'Ensenyament Secundari Ramon Muntaner de Figueres.
AMS: Archivo Militar de Segovia.
BdC: Biblioteca de Catalunya.
BNE. Biblioteca Nacional de España.
BPCFCF: Biblioteca Pública Carles Fages de Climent de Figueres.
BPG. Biblioteca Pública de Girona.
COAC: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.
CNC: Col·legi de Notaris de Catalunya.
IEC: Institut d'Estudis Catalans.
IEE: Institut d'Estudis Empordanesos.
IEG: Institut d'Estudis Gironins.
IHCM: Instituto de Historia y Cultura Militar
LLBAMF: Libro Borrador de la Alcaldia Mayor de Figueras.
LLP: Llibre dels Privilegis de l'AHMF.
Md'A: Manual d'Acords Municipal de l'Ajuntament de Figueres.
RABASF: Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.
RABASJ: Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi.
RCCB: Registre Civil Central de Barcelona.
RCF: Registre Civil de Figueres

TESI DOCTORAL

El naixement d'una ciutat. Josep Roca i Bros, o el perfil d'una ciutat. Figueres, una imatge urbana a mitjans del segle XIX: El naixement d'una ciutat, abans de ser una ciutat.

CAPITOL 1. FEM UNA INTRODUCCIÓ

La Figueres antiga, la clàssica, la medieval, es troba encerclada entre sis carrers, sis únics carrers que han pogut veure des de la concessió de la Carta Poble el 1267, el creixement social, econòmic i cultural fins arribar al seu punt àlgid el 1875 amb el seu nomenament reial com a ciutat.

Molts són els factors que influeixen en una evolució d'aquest tipus; el fet de ser un centre econòmic i industrial, evidentment va tenir el seu pes; el fet de ser políticament avançada, l'alcaldia d'Abdó Terradas en seria una bona mostra, i també cal valorar-ho. De ben segur que es podrien afegir més, com l'augment demogràfic gaire bé ininterromput des de 1825, o la consolidació de Figueres com a referent provincial de tot Girona. Amb tot, un element que sovint no es valora, possiblement perquè a hores d'ara no se sap del cert si aquest fenomen pot ser causa o conseqüència, és l'evolució arquitectònica que provoca la seva transformació física de poble província a petita ciutat, discreta i elegant.

Figueres podria tractar-se perfectament d'aquests casos en què l'arquitectura contribueix, amb el comerç, la indústria, la política o la societat, a construir la imatge d'una ciutat. I si acceptem que Figueres té, en l'arquitectura, un dels elements que li van proporcionar la suficient projecció com per convertir-se en ciutat, també acceptarem que a aquesta arquitectura li posem nom i cognoms: Josep Roca i Bros. Aquest arquitecte, nascut a Abrera el 1815 i mort a la Vila de Gràcia (Barcelona) el 1877, segurament sigui un dels artífex més personals de la imatge urbana amb que compta actualment la ciutat de Figueres.

A l'entorn d'aquells sis carrers que abans esmentàvem, Pujada del Castell, Empordà, Muralla, Ample, Monturiol i Rambla, a l'entorn de la vella Figueres, podem trobar alguns dels treballs més representatius de l'arquitecte d'Abrera i que donaren a Figueres una imatge nova, serena, vistosa, discreta i elegant, certament europea i vagament romàntica, volgudament francesa que escrigué Josep Pla al Quadern Gris: *“(Figueres) És una ciutat típica de mercat setmanal; però, així com aquesta classe de ciutats solen ésser sòrdides i baixes de sostre, Figueres és una vila oberta, neta i plausible. La proximitat de la frontera projecta sobre d'ella un esperit tolerant. La frontera no és un límit: és una gran finestra oberta. Personalment m'agraden aquests ambients urbans, amb l'esperit que encarna Figueres. M'hi trobo bé. Crec que el que s'anomena una ciutat no és res més que això. Poden existir concentracions humanes més dilatades, més denses... i no ésser-ho. Figueres és una ciutat petita, però és completa. I si per completa té un encant, per petita en té més. Les grans ciutats, aparatoses, tendeixen a donar una idea falsa de la vida. Les ciutats petites semblen més fetes a la mida de l'home corrent, més aptes per al treball, per a l'oci, semblen oferir una vida més directa.*

No s'hi perd tant el temps, encara que no s'hi guanyin, naturalment, tants de diners.⁹ que encara avui podem gaudir, i mantenint l'essència neoclàssica.

Malauradament, i com sol passar en els territoris amb els seus fills adoptius o naturals, la ciutat de Figueres no ha sabut ser tot lo agraïda que es mereixeria el personatge. No ens referim a grans actes institucionals de dignificació de l'home i l'obra, o a què se li dediqués un carrer amb el que, per cert, ja compta, sinó a la necessitat de què la seva figura i la seva tasca professional fossin estudiades i donades a conèixer molt més del que ho han estat. Cal destacar el llibre de Benet Cervera i Mª Assumpció Alonso de Medina sobre l'obra de Roca i Bros i la seva cabdal aportació en el disseny de Figueres com a ciutat; fora d'això, el més pur i desolador desert en matèria d'investigació en una comarca, l'Alt Empordà, prolífica en historiadors, cronistes, investigadors i estudiosos del territori que han donat al s. XIX i al títol de ciutat (1875) una prioritat respecte a altres èpoques i altres esdeveniments històrics. Valgui, doncs, aquest aproximació a la història de Figueres, des de Roca i Bros i la seva obra, com un homenatge a un dels millors i més transcendents arquitectes municipals de la ciutat de Figueres.

Amb tot però, la història i evolució de Figueres no comença al segle XIX, sinó que comença abans.

A. La mirada d'una ciutat

L'arquitecte Ramon Ripoll i Masferrer, en el seu llibre "*L'arquitecte, l'arquitectura i la ciutat: Girona 1760 – 1835*" explica en la presentació que l'objectiu del seu treball és el de centrar-se en la manera de fer ciutat en una època molt concreta que està lligada amb l'arquitecte de formació acadèmica, el racionalisme arquitectònic i la societat que es prepara per començar la industrialització¹⁰.

Aquest és un principi bàsic per entendre tots els processos urbanístics que es duen a terme en ciutats com Barcelona, Girona i, també Figueres, en aquesta època. Es donen un seguit de canvis, que no només afecten a l'arquitectura o l'art, sinó a la societat en general que transforma la mirada que es tenia sobre la ciutat a través de la sensibilitat subjectiva i d'un nou llenguatge formal que es dona gràcies a aquests arquitectes que tenen com a característica la uniformitat tècnica però amb la singularitat artística, o ornamental si es vol, de totes i cadascuna de les seves obres.

En aquest sentit, cada municipi té les seves raons que l'obliguen a aquesta transformació; hi ha un seguit de imperatius generals que cal tenir en compte, un d'ells és la industrialització i la conseqüència social immediata que és el naixement

⁹ Josep PLA CASADEVALL, *El quadern Gris*, p. 304-306.

¹⁰ RIPOLL, p. 11.

d'una nova classe social, la burgesia, que té força, empenta i, sobretot diners. Però també hi ha uns altres que s'afegeixen als generals i que són específics de cada municipi.

En el cas de Barcelona, la superació de les muralles de la ciutat, que s'enderroquen el 1854, perquè feien nosa, com explica Isabel Moretó en un article sobre la irrupció de la ciutat moderna¹¹; ja no representaven res, ja no tenien la utilitat d'altres temps i havien acabat per convertir-se en un cinturó infranquejable per una ciutat que sentia la necessitat de créixer per arribar a ser una gran ciutat a l'estil d'altres ciutats europees. En el cas de Girona, una ciutat secundària malgrat ser capital de província però en comparació amb les grans ciutats com Barcelona o Madrid, es troba en el tombant de segle en què hi té diverses ciutats superposades¹² entre les que es pot destacar la monàrquica, la religiosa, la gremial, la fluvial o la il·lustrada, la qual cosa també pressuposa la necessitat d'una ordenació davant del que diferents investigadors han considerat una situació de certa deixadesa urbana, normal en l'època atès que no existeix el concepte de planificació urbana.

El cas de Figueres porta una evolució similar; no s'enderroquen les muralles pròpiament sinó que es van assimilant a l'entramat urbà i, també, creix la vila de muralles enfora, la qual cosa queda reflectida en el nom dels carrers que s'adapta a aquesta nova situació com el carrer del Joc de la Pilota i el carrer del Joc de la Pilota de Fora¹³. Les evolucions urbanístiques d'un municipi, són lentes i, sovint, difícils d'apreciar sobretot quan no hi ha un planejament que permeti observar en primer lloc els canvis que es duen a terme, així com què és el que es va modificant al llarg dels anys.

En aquest moment històric, conflueixen molts aspectes que acaben influint en la mirada que es tenia d'una ciutat, o d'una vila com el cas de Figueres que aspirava a ser ciutat; alguns d'ells són evidents i quantificables com el creixement demogràfic, l'activitat econòmica o l'assimilació d'estructures mentals il·lustrades que venen tant de l'altra banda de la frontera com d'altres indrets de Catalunya, com per exemple Barcelona. En altres casos, hi ha elements que acceleren el

¹¹ Isabel MORETÓ NAVARRO, «La irrupció de la ciutat moderna: 1854-1874», XII, p. 23-45.

¹² RIPOLL, p. 20.

¹³ El carrer del Joc de la Pilota i el carrer del Joc de la Pilota de fora, fa referència al carrer de La Jonquera que quedava tallat a l'alçada de la confluència del Carrer Empordà i Muralla, on hi havia una sortida de la ciutat en direcció a França. Al créixer el carrer de portes enfora la muralla, es manté el nom del carrer però especificant si és dins o fora de la muralla. El mateix passava amb el carrer de Peralada, en una situació idèntica.

canvi urbanístic i arquitectònic a Figueres, com la construcció i posada en funcionament del Castell de Sant Ferran, el qual genera unes necessitats de tot tipus a les que Figueres cal que doni resposta, la qual cosa provoca un creixement potser més accentuat del que era de preveure en una vila de les seves característiques en el tombant del S. XVIII.

La mirada a la Figueres prèvia a l'arribada de l'arquitecte Roca i Bros, és la d'una vila que ha començat a entrar en canvis urbanístics substantius; ens trobem que a causa del seu creixement, d'una orografia molt concreta, una geografia que l'apropa a França, per les coses bones i per les dolentes, provoca que Figueres visqui un canvi que probablement en altres circumstàncies no hagués tingut. Roca i Bros contribueix a donar força a aquesta mirada amb canvis urbanístics que van des de la finalització de la cobertura de la Riera Galligans (plaça de la Palmera) als traçats de la Plaça Triangular, dissenyada per Roca i Bros el 1850 però que no s'executà fins la dècada de 1880 a 1890 per problemes amb la propietat del sòl que finalment és expropiat¹⁴; de la mateixa manera, el traçat del Passeig Nou, que esdevindrà un element d'unió entre espais urbans de Figueres i que es clourà amb la creació del Parc Bosc en la part superior el 1917 com a pulmó verd de la ciutat.

B. El perfil d'una ciutat

Construir una ciutat no és fàcil; en el millor dels casos es tarda dècades, o segles, per a dur a terme la tasca de dissenyar el perfil que volem donar a un territori i a una població de cara al futur. És una gran responsabilitat de qui ho porta a terme i, a més, sols després d'una bona colla d'anys pot fer-se un balanç amb suficients garanties d'objectivitat, sense les inevitables picabaralles polítiques i personals que desfiguren els objectius, ni les percepcions que superposen la moda a allò que realment volem que sigui perdurable.

Un cas que permet fer valoracions, que permet jutjar sobre la feina feta sobre un territori i una població, és la tasca que dugué a terme l'arquitecte Josep Roca i Bros (Abrera 1815, Vila de Gràcia 1877) durant la seva etapa com arquitecte municipal de la llavors Vila de Figueres, que amb el temps i la seva estimable col·laboració ajudà a transformar en la ciutat que és ara.

La figura dels arquitectes municipals a Figueres és una constant que ha arribat pràcticament fins els nostres dies, a partir d'aquests icones de transformació urbana molts figuerencs i empordanesos distingim sobre les diferents edificacions o espais urbans que a dia d'avui ens presenta la ciutat. Molts d'aquests noms estan lligats, indissolublement, a l'evolució arquitectònica i, en alguns casos, fins i

¹⁴ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 170.

tot artística del país; d'alguna manera es pot dir que o bé els figuerencs hem tingut bon ull en triar els arquitectes municipals, o bé la feina feta per aquests a la ciutat de Figueres ha contribuït a convertir-los en grans professionals. Entenent que l'arquitectura sempre pot definir-se com la més material de les arts. Posar nom a aquestes etapes arquitectòniques passa per posar el primer de la llista a Roca i Bros qui, admetent-lo com el primer exponent a l'Empordà de l'arquitectura científica, il·lustrada, fins i tot progressista, acadèmica, cultural i m'atreveria a dir que conscient de quins moviments arquitectònics es movien a la seva Europa, va fer la feina de construir una ciutat, Figueres, quan aquesta encara no ho era i encara no tenia tots els requisits per a fer-ho; diríem doncs, que Roca i Bros creà la base del que avui és Figueres.

No seria just, evidentment, donar-li a ell tots els mèrits sinó que rere seu, homes com Josep Azemar, Ricard Giralt, Pelai Martínez, Ramon Reig o Alexandre Bonaterra, entre d'altres, contribuïren a fer el perfil de la ciutat de Figueres, però el mèrit de Roca i Bros en ser el primer a realitzar-ho.

En la majoria dels àmbits on Roca i Bros va desenvolupar la seva tasca d'arquitecte, podríem diferenciar entre l'obra pública i l'obra privada com bé defineixen M. A. Alonso de Medina i Benet Cervera en el seu llibre sobre Roca i Bros i Figueres¹⁵, i si de l'obra privada podríem ressaltar edificis de bella execució com la Casa Romaguera a la Plaça Gala - Salvador Dalí, la Casa Fages al carrer Monturiol, la Casa Poli-Deseya a dalt de la Rambla o la Casa Alegret a la Plaça baixa de la Rambla; totes elles tenen una bellesa i delicadesa exterior, un aire sobri i distingit que les fa úniques però alhora determinats detalls tècnics com l'estructura de la planta baixa i l'entresol formant una unitat de composició amb falses portalades, s'identifica amb l'època i amb l'arquitecte mentre dóna a la imatge urbana una homogeneïtat que té com a principal virtut proporcionar harmonia al conjunt urbà.

Un altre element de treball sobre el que cal fer esment, és el fet que Roca i Bros fou durant més d'una dècada, *Maestro Mayor de Fortificaciones* a la Fortalesa de Sant Ferran de Figueres; un espai, el militar, exclusivament reservat als Enginyers militars. Destacar la pugna entre Enginyers i Arquitectes que es dóna en aquesta època a Catalunya entre uns i altres, però ambdós amb les màximes garanties acadèmiques en matèria de formació; els enginyers com exponent de l'obra pública en matèria d'infraestructures i els arquitectes com a dissenyadors d'edificis i amb un caràcter molt més urbà¹⁶.

¹⁵ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 194.

¹⁶ Ferran SAGARRA TRIAS, «Arquitectes i enginyers: el control del territori», VI, p. 189-200.

Potser, però, en l'etapa de construcció pública és on Roca i Bros té menys icones arquitectòniques a mostrar però, les que té, són d'immillorable factura com seria el cas de la construcció, el 1850, del Teatre Principal de Figueres on, actualment, té la seva seu el Teatre - Museu Dalí de Figueres. Una construcció d'extraordinària rellevància per a Figueres i que va competir en bellesa, luxe, execució i també en activitat escènica amb els principals teatres d'Espanya. De fet, el Teatre Principal sol aparèixer en la majoria de publicacions sobre arquitectura teatral espanyola i, per orientar al lector, podem dir que el de Figueres arribà a ser el segon en transcendència a Catalunya després del Teatre del Liceu de Barcelona, i coincideix la seva construcció en l'etapa històrica en què es construeixen els grans teatres monumentals de Catalunya: Teatre del Liceu (1847), Teatre Principal de Figueres (1850), Teatre Municipal de Girona (1860) o Teatre Principal d'Olot (1880).

Però no només es tracta d'un equipament capdavanter en la seva època, en una vila, la de Figueres, que en prou feines tenia 10.000 habitants, sinó que les seves façanes, dels interiors malauradament no en queda pràcticament res a causa del foc que el cremà el 1939 i la restauració posterior per convertir-lo en el Museu Dalí, pot percebre's la voluntat de composició sòbria i elegant, refinada i sensible, clàssica i avançada, estandarditzada en la tècnica constructiva però, alhora, singular en l'execució.

I el perfil d'una ciutat es centra, de manera especial, en la imatge de ciutat, en el que es veu i que no té perquè, necessàriament, vincular-se amb l'urbanisme, o no només. L'urbanisme a Figueres, ve condicionat per la geografia del territori, també per les conegudes com a *zones polèmiques*, per raó de l'espai de seguretat que existia, per llei, entre el Castell de Sant Ferran i el municipi; unes zones on no es permetia cap tipus d'intervenció urbanística sense l'autorització expressa de Madrid¹⁷. Per això, la imatge reflectida en el tipus de construcció, en la tècnica utilitzada, en l'ornamentació, tant en els casos d'edificis tipus que és més modesta, com en els casos d'obra privada que és més vistosa.

Un perfil, que després va tenir continuïtat amb poques modificacions, en la majoria dels casos fruit d'una ornamentació a tenor dels temps i les modes existents, fins arribar a l'eclosió del modernista i, posteriorment, del racionalisme del que existeixen exemplars a Figueres de la mà de l'arquitecte Emili Blanch, durant la segona dècada del S. XX. Aquesta època, doncs, té unes característiques que fa que el seu origen el tingui en el S. XVIII, amb la Il·lustració i la voluntat d'extingir l'Antic Règim, que no es donarà a Espanya i Catalunya fins ben entrat el S. XIX, i

¹⁷ Carlos DIAZ CAPMANY, «Les zones polèmiques. La fortalesa de Sant Ferran i Figueres», 39, p. 323-340.

la seva extensió fins a principis del segle XX, amb noves maneres d'entendre l'arquitectura.

Roca i Bros representa l'academicisme i la serenor en l'execució d'obres, la mesura i la grandiositat, el capteniment, la sensatesa i la bellesa en un estat gairebé primigeni. El seu Teatre Principal de Figueres segurament sigui la seva millor obra pública, que no només serví per donar a aquella vila una vistositat que fins llavors no tenia, sinó que contribuí a què els esdeveniments històrics de la capital empordanesa juguessin al seu favor i a què, pocs anys després Figueres obtingués un títol de ciutat molt anhelat. Mai podem agrair prou a l'arquitecte d'Abrera i a tots els seus successors el que van fer per la millora urbana de la ciutat de Figueres, però de ben segur que, a pesar dels avatars històrics, socials, econòmics o culturals pels que passi un territori, el perfil d'aquest territori acaba essent determinant sobre el que aquest territori vol ser quan sigui gran. Potser altres no varen tenir tanta sort; en el cas de Figueres, la sort tingué nom propi: Josep Roca i Bros.

C. L'ànima d'una ciutat

Per descomptat que tot el relacionat amb l'urbanisme i l'arquitectura d'un municipi, respon a les necessitats d'aquest en el moment en què s'executa, i Figueres ja ha començat aquest procés de canvi, per les necessitats de creixement que té abans que arribés Roca i Bros a ser arquitecte municipal.

Això, també ens indica que els canvis que es donen al municipi estan estretament lligats a diversos elements, diguem-ne ambientals, que acaben provocant la necessitat de canvi.

Al llarg d'aquesta investigació, curiosament, hem trobat moltes coincidències entre la transformació urbana de Barcelona amb la de Figueres; i dic "curiosament" perquè Barcelona i Figueres tenen, i tenien, ben poques coses en comú. La primera té front marítim, l'altre no; una és encerclada de muntanya, l'altra és a recer d'una plana ampla; una és una ciutat que creix amb voluntat de metròpoli, l'altra simplement vol arribar a ser ciutat.

Tot i això, les similituds són palpables, i l'element que les uneix és una manera d'entendre l'arquitectura que a Figueres arriba amb Roca i Bros, el qual era deixeble de Josep Casademunt¹⁸, qui substituï a Antoni Celles al capdavant de la

¹⁸ Isabel MORETÓ NAVARRO, «La Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles», XII, p. 150.

Junta de Comerç, a l'Acadèmia de Nobles Arts de Barcelona entre 1833 i 1836¹⁹, o de l'Acadèmic Joan Soler qui el va avalar per a presentar-se per a la obtenció del títol d'arquitecte. Contemporanis a Roca i Bros, són l'arquitecte vigatà Francesc Daniel Molina i Casamajó creador de la Plaça Reial de Barcelona, Josep Oriol Mestres i Esplugas, pare d'Apel·les Mestres i un dels coautors del Gran Teatre del Liceu de Barcelona juntament amb un altre arquitecte contemporani de Roca i Bros, Miquel Garriga i Roca el qual, fou un dels dissenyadors de l'eixample de Barcelona o l'arquitecte de l'actual edifici de l'Ajuntament de Mataró. De la mateixa manera, fou contemporani i col·laborador amb Ildefons Cerdà, el gran dissenyador de l'eixample de Barcelona que avui coneixem.

És evident, doncs, que l'evolució urbanística de Barcelona i Figueres a mitjans del segle XIX, seria justificada només amb les coneixences, en alguns casos amistat, entre Roca i Bros i la majoria dels arquitectes que van dissenyar Barcelona. Tot i això, que pot resultar una especulació, quedarà degudament acreditat amb la tasca arquitectònica i urbanística duta a terme a Figueres, en la que hi ha semblances, realment sorprenents amb Barcelona.

Aquí és on trobarem l'ànima d'una ciutat, en els plantejaments que arribaran a Figueres per a transformar-la. Es donaran unes circumstàncies que són les que en paral·lel amb Barcelona, contribuiran a l'ordenament urbanístic i a la bellesa arquitectònica de Figueres. Per una banda, a l'igual que Barcelona, al donar-se una transformació de l'entorn per obra pública, com ara la cobertura de la Rambla, apareix la necessitat de "cosir" un centre de la vila d'origen medieval alhora que cal reordenar un eixample que havia començat a existir sense una planificació prèvia amb uns objectius concrets.

L'encaix de la ciutat moderna, representada en l'arquitectura neoclàssica del XIX, i en Roca i Bros, que treballa amb els plantejaments d'Antoni Celles i de Josep Casademunt, dins de l'estructura medieval existent és un repte sense precedents; aquesta acció és realment "cosir" el municipi amb l'objectiu d'embellir-lo però alhora de fer-lo funcional i agradable al ciutadà. Tenim exemples en paral·lel entre Barcelona i Figueres; a Barcelona, i així ho explica Isabel Moretó²⁰, la construcció de la Plaça Reial el 1848 juga amb la seva regularitat, que només és aparent ja que cal que s'ajusti a un munt de carrerons irregulars que hi conflueixen, per tant aquesta regularitat només és aparent. De la mateixa manera, passa a Figueres amb la construcció del Teatre Principal (1850) i la plaça del peix (actual Plaça Gala-Salvador Dalí), en la que Roca i Bros també fa ús de l'aparença de regularitat

¹⁹ RABASF: Expedient acadèmic per obtenir el títol d'arquitectura de Josep Roca i Bros. Signatura 2-11-4 (9).

²⁰ MORETÓ, «La Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles», XII, p. 155.

en un espai que no ho és i que enllaça amb els traçats medievals del Carrer Sant Pere per la part alta i de la Jonquera per la part baixa, amb solucions que ens recorden molt a les dutes a terme al carrer de la Trinitat de Barcelona i el carrer Ferran per l'arquitecte Josep Fontserè i Domènech (1799-1870); un arquitecte que influirà en l'obra de Roca i Bros a Figueres.

Així mateix, ens trobem amb una altra semblança i és la que també apunta Isabel Moretó²¹, i cito: "(...) *En aquesta època, a Barcelona no es construeixen monuments, ni edificis institucionals com a Madrid, però el que sí que es fa és molta arquitectura residencial. Aquest tipus d'edifici és el protagonista de la reforma i de l'ampliació de la ciutat per la banda del Raval. L'usuari d'aquesta arquitectura és el promotor, llogater o comprador dels nous pisos. El nou personatge, és doncs, el ciutadà modern.*" A Figueres passa una cosa molt similar. La majoria dels edificis que es construiran durant la segona meitat del XIX seran residencials, des d'unifamiliars a residencials múltiples, la qual cosa serà la que, entre d'altres, acabi donant a Figueres un imatge particular i, per descomptat, una ànima profundament noucentista.

Paral·lelament, però, a la tasca constructiva, trobarem un ordenament urbà no massa complexa, com a mínim a primer cop d'ull, però sí definitiu com a mínim el suficient per a què actualment sigui el que es manté al centre de la ciutat de Figueres, al gran centre. Aquest ordenament intentarà, en la mesura del possible, obrir espais públics allà on no hi havia, crear espai públic en moltes ocasions al considerar-se, aquest, vital per a la socialització ciutadana fora del domicili particular.

Tanmateix, ens trobarem amb tot allò que està passant a Figueres i l'Empordà, i del que l'arquitectura se'n farà ressò en aquesta mateixa època i sobretot unes dècades després. La socialització ciutadana, té una materialització clara en la fundació i creació d'ateneus, entitats, societats de tot tipus que amb un objectiu social, polític, cultural o simplement de classe, irrompen en l'escenari municipal quedant-se, en molts casos fins els nostres dies. Moltes d'elles, sobretot les que es creen als pobles, tenen un objectiu d'espai de trobada, recreatiu i d'oci, sovint es creen com associacions de socors mutu, i alguns casos de l'Alt Empordà són els casos de La Concòrdia de Darnius (1850), La Concòrdia d'Agullana (1861), La Concòrdia de Cantallops (1864), La Fraternal d'Espolla (1862), La Fraternitat de Biure (1882), La Camèlia de La Vajol (1892)²².

²¹ *Ibidem*, p. 155-156.

²² Erika SERNA, Mª Teresa SOLÉ, «Formació i lleure per a tothom. Federals, utòpics, republicans i catòlics a la recerca d'un espai propi», p. 82.

En el cas de Figueres, capital, la creació del Casino Menestral (1856), un dels més antics de Catalunya, La Societat Coral Erato (1862), El Casino Figuerenc (1890) que l'any 1891 es transforma en el Casino *Sport*, per a foment de l'esport i posteriorment com a entitat recreativa de la classe benestant de Figueres, *La Sociedad del Liceo Figuerense* (1858), orientada a la música i que tingué la gestió del Teatre Principal durant diversos anys, *Sociedad El Lazo* (1866), Casino del Comerç (1858), Centre de Catòlics (1884), que es transformarà en el La Lliga d'Acció Social el 1908 fins el 1921, any en què es funda el Patronat de la Catequística²³. Algunes d'aquestes entitats continuen en plena activitat, encara, actualment, i continuen essent un element clau per a la cohesió social i ciutadana de la Figueres del segle XXI.

No hem de perdre de vista la vessant social, política i industrial, que es donarà a Figueres en aquesta època, i que provoca el canvi urbanístic i arquitectònic a mitjans del S. XIX. Tot plegat començarà abans, força abans, durant el S. XVIII, i anirà evolucionant durant el XIX, enmig de molts entrebancs de molts tipus, entre d'altres la Guerra Gran (1794) i la invasió napoleònica (1808 – 1814) la qual Figueres va viure íntegrament des del primer minut fins al darrer i que, lluny d'enfonsar-la, va aconseguir fer-la reaccionar per convertir-se, per dret propi, en una de les ciutats de referència a Catalunya.

²³ Josep Mª BERNILS MACH, *Figueres*, p. 104-110.

I PART

**LA FIGUERES DEL TOMBANT DEL SEGLE XVIII I LA SEVA EVOLUCIÓ FINS A
L'ARRIBADA DE JOSEP ROCA I BROS. L'ARQUITECTE ACADÈMIC.**

CAPITOL 2.

FIGUERES ABANS DE FER-SE GRAN: CIRCUMSTÀNCIES SOCIALS, ECONÒMIQUES I CULTURALS DURANT EL SEGLE XVIII I INICIS DEL SEGLE XIX.

Cal indicar que per parlar de l'evolució urbana i arquitectònica de la ciutat de Figueres al llarg del segle XIX, és imprescindible parlar d'una Figueres prèvia, concretament la del segle XVII i XVIII, a partir de les quals pot explicar-se aquesta evolució durant el XIX.

Igualment, no s'entendria aquesta evolució sense saber altres elements de la història local com poden ser els esdeveniments històrics internacionals dels que Figueres en va sortir beneficiada o perjudicada, com per exemple el Tractat dels Pirineus el 1659 o les conseqüències dels mateixos, com per exemple la construcció un segle després del Castell de Sant Ferran de Figueres el 1753 o la Guerra Gran (1794-1795). De la mateixa manera, cal saber, ni que sigui per sobre la demografia, l'activitat econòmica, la societat, la cultura, la religiositat de Figueres per entendre com, perquè, qui i quan té lloc una sorprenent empenta arquitectònica i urbanística durant el segle XIX, i especialment durant l'època en què l'arquitecte Josep Roca i Bros va ser arquitecte municipal.

En el cas de Figueres, per una simple qüestió geogràfica però també, per la rellevància política i social, els esdeveniments històrics afecten de manera directa a la vila, en la seva evolució i en les decisions que es prenen al voltant de la construcció del municipi. La proximitat amb la frontera francesa la fa especialment vulnerable a qualsevol canvi, i igualment, li afecten de manera directa decisions polítiques preses a Madrid o París.

Així mateix, ens trobem a inicis del segle XIX en què Figueres viu un moment de transformació especialment rellevant, del que en parlarem més endavant, i que desemboca amb l'arribada i obra de l'arquitecte Josep Roca i Bros, qui s'encarregarà de l'ordenació d'aquest creixement que fins aleshores no havia estat sistemàtic, ordenat o pensat des d'una perspectiva global i, sobretot, moderna. D'alguna manera, Roca i Bros, acaba ordenant una feina que ja s'havia començat a finals del XVIII i a principis del XIX, tant per Mestres d'Obres com per Enginyers Militars del Castell de Sant Ferran, una combinació que com veurem té comunió, també, en ell mateix.

Tot aquest conjunt, permet donar un vast paisatge de l'evolució històrica de Figueres però també, i és obligat dir-ho, limita substancialment les dades, els detalls històrics i l'explicació de la cadena evolutiva que porta des de mitjans del segle XVII fins a finals del segle XIX. Ens trobem, alhora de parlar de l'evolució de Figueres, davant d'un conjunt que no s'atura en els marges que la història normalment imposa per acotar el seu estudi (Història medieval, moderna o contemporània, o Renaixement, Barroc o Neoclàssic) sinó que aquest conjunt pot entendre's coneixent-lo, ni que sigui en part, en la seva totalitat.

2.a Antecedents

Històricament, Figueres, ha estat sempre un enclavament important en el conjunt del territori català. Des d'èpoques molt reculades en el temps, la seva ubicació geogràfica ha significat un element d'evolució i progrés gairebé continu, i no només pel que fa a Figueres sinó que això també inclou tot el territori que la circumda i que coneixem, més o menys, com Alt Empordà.

Per explicar l'evolució arquitectònica, i alhora urbanística, de la Figueres del segle XIX, és necessari recular una mica en el temps, tornar enrere un segle i mig per trobar la raó per la qual a aquest municipi es va imposar un canvi radical en la seva fesomia en el moment previ a convertir-se, legalment, en una ciutat el 1875. Un pas enrere necessari, i que compta amb certes dificultats degut en bona part a què la informació disponible per als segles XVII i XVIII és força menor si la comparem amb la que es troba del segle XIX; amb tot, els estudis realitzats per Antoni Egea són d'especial interès per conèixer aquella Figueres que a partir de meitat del segle XVII va escometre un impuls que va arribar fins al darrer terç del XIX de manera gairebé ininterrompuda, tot i els múltiples conflictes bèl·lics que patí com la Guerra Gran o la Guerra del Francès, així com epidèmies que reduïren la població (pesta o grip) o que reduïren o gairebé eliminaren els conreus tradicionals de la zona (fil·loxera).

Malgrat els entrebancs amb què es trobà Figueres i el seu territori al llarg de tot aquest temps, l'evolució i el creixement fou constant en tota aquesta època; ja provenia d'una època de relativa bonança en què s'havia anat incrementant la seva influència a través d'un comerç dinàmic, moltes fires (prerrogatives reials), molt bona situació geogràfica i lliure dels lligams senyorials²⁴. Anem a veure perquè.

Tractat dels Pirineus (1659)

El 6 de novembre de 1659 es signà a la Illa dels Faisans (sobre el riu Bidasoa, en la frontera Franco-Espanyola) entre la monarquia espanyola i la francesa, el dit tractat que posava fi a una guerra que durava 10 anys i dins el marc de l'anomenada "Guerra dels Trenta anys" el tractat de pau principal de la qual fou el de Westfalia el 1648. La Pau dels Pirineus, es ratificà el 1660 mitjançant el Tractat de Llivia, en què es concretaven el pas a la sobirania francesa, entre d'altres, del Rosselló, El Conflent, el Vallespir, el Capcir i la meitat de la Cerdanya, entre d'altres territoris; i remarcant que els territoris catalans ja havien estat ocupats per les tropes franceses durant la col·laboració que prestà a Catalunya durant la Guerra dels Segadors.

²⁴ Antoni EGEEA CODINA, «Figueres i la seva evolució urbana durant el vell règim. Els segles XVI, XVII i XVIII», p. 5.

La signatura d'aquest tractat, suposa la pèrdua de territori per part de Catalunya, deixant un mapa fronterer igual al que tenim actualment, a contracor del mateix Lluís XIV el qual intentar bescanviar-lo fins en dos ocasions, el 1668 i 1677 pels Comptats dels Països Baixos, segons les instruccions donades als seus ambaixadors a Madrid i a Viena²⁵. Això, internament, suposa també que la frontera s'acosti a Figueres deixant-la a poc més de vint quilòmetres i convertint-se en el municipi més important un cop traspasada aquesta. Figueres, a partir de 1659, passa de ser una zona ben comunicada a un nus de comunicacions entre la Corona Espanyola i la Francesa, amb un afegit que els territoris cedits a França, no deixaran de mantenir vincles amb els seus veïns catalans mai, sinó que potenciarà els intercanvis comercials entre ambdós costats de la frontera. Cal esmentar que el Tractat de Llívia (1660) no començarà a aplicar-se fins a una nova guerra entre les monarquies espanyola i francesa (1719-1720)²⁶, fins llavors la cessió tot i que signada no s'havia fet realment efectiva al cent per cent.

Al convertir-se Figueres en el primer municipi important una vegada s'ha traspasat la frontera, la acabarà d'impulsar en tots els sentits trobant un increment de l'activitat comercial, d'una indústria diversificada, cultural, demogràfica, de serveis, en les Institucions, en la consolidació de l'agricultura a partir de no deixar pràcticament els camps erms, en la especialització en el conreu de l'olivar i la vinya o en la no dependència del sector agrari. Així mateix, Figueres patí en primera persona els continus conflictes bèl·lics entre les monarquies francesa i espanyola, fins gairebé el Decret de Nova Planta de 1714 en què s'inicia un període de pau duradora fins a la Guerra Gran el 1793.

Demogràficament Figueres evoluciona de manera significativa, i aquest és exemple i confirmació de l'evolució de la vila, ja que en els fogatges de 1708 dona una població de 357 focs amb uns 1.428 habitants, el de 1717 sumen 441 focs i uns 1.764 habitants, entre 1717 i 1725 la xifra ascendeix a 450 focs i 1.864²⁷ habitants, fins arribar al Cens de Floridablanca de 1787, el primer que és fiable i confeccionat amb criteris matemàtics i estadístics moderns, en què Figueres compta amb 5.398 habitants²⁸.

²⁵ HISTÒRIA DE CATALUNYA, IV, «Els Segles de la Decadència segles XVI-XVIII», p. 387.

²⁶ *Ibidem*, p. 388.

²⁷ RODEJA, *Llibre de Figueres*, p. 95, comptabilitza 1862 habitants en 450 cases (focs) i en data 1716 coincidint amb la implantació del Decret de Nova Planta.

²⁸ EGEEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 5-6 i Antoni EGEEA CODINA, «Notícies sobre l'agricultura figuerenca dels s. XVII i XVIII», 19, p. 191-202.

Imatge 1. Cens de Floridablanca pel Principat de Catalunya²⁹

L'evolució demogràfica i econòmica general de Figueres, serà cabdal per entendre la seva evolució arquitectònica i urbanística durant els anys i dècades posteriors. D'aquesta manera, s'explica que l'explosió urbanística del XIX, no és gratuïta sinó que respon a unes necessitats que durant els dos segles anteriors s'havien estat donant ja a Figueres i que havien pogut ser resoltes de manera "domèstica" sense planejament, sense planificació aparent i creixent a partir de la xarxa urbana existent o bé seguint les vies de comunicació del municipi (Carrer Girona – Carrer Vilafant – Carrer Besalú – Carrer Peralada – Carrer de la Jonquera) o bé creixent en alçada a partir del segle XVIII.

Si durant el segle XVII, per exemple, les construccions solen ser de planta baixa (local comercial) primer pis i golfes o graner, sense autors coneguts normalment i sense, tampoc, una tècnica arquitectònica concreta, durant el segle XVIII varia amb construccions més grans, més robustes i amb una certa tendència estètica cap al neoclàssic incipient que es consolida durant ja el segle XIX. De fet, aquest tipus d'edificacions són definides com *arquitectura popular* precisament per aquesta manca de definició o assimilació a cap moviment arquitectònic que comporti un ordenament o una harmonia urbana.

²⁹ Font: Biblioteca Nacional de España, www.bne.es [en línia].

Imatge 2. Casa Sans-Roqué. S. XVII. Autor Desc. C/ Joan Maragall – C/ Forn Baix³⁰

Imatge 3. Museu del Joguet de Catalunya. 1787. Autor Desconegut. Rambla – C/ Sant Pere.³¹

Durant el segle XVIII, es donen unes circumstàncies que ajuden a l'expansió figuerenca; entre les que cal destacar, per exemple, la consolidació de Figueres com a Capital comarcal en detriment del Comptat de Castelló d'Empúries que perd pes i població. Aquesta consolidació, en bona part, pot venir donada per la diversificació econòmica de la vila, que no només depèn de l'agricultura sinó que té un sector industrial de relleu, el 1787 compta amb 719 artesans, especialment el dedicat al tractament de la pell, potser el més important sigui el del tractament de la pell seguit del de la construcció amb l'expansió durant el XVII i sobretot el XVIII fora muralles i amb professionals com paletes i manobres, tot i que sense arquitectes acadèmics (Reial Acadèmia de San Fernando), seguit de la indústria del metall (metall provinent de Maçanet de Cabrenys) i del tèxtil. També hi ha altres indústries com la del sabó (es compten 2 fàbriques al 1790) i altres artesans com terrissers, esparters, fusters, etc.³²

1. Arquitectura i Urbanisme S. XVII i XVIII.

³⁰ Fotografia: Alfons Martínez Puig.

³¹ Fotografia: Alfons Martínez Puig.

³² EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 83-172.

Respecte de l'arquitectura dels segles XVII i XVIII, es pot dir per les informacions facilitades per Antoni Egea³³ que pel que fa a les cases particulars majoritàriament es basteixen amb mamposteria, fang o adob, fusta i poca pedra, la qual cosa explicaria el fet que es conservin ben pocs exemplars d'aquestes construccions avui en dia. Així mateix, les esglésies sí es construeixen en pedra tot i que sense un estil concret, sinó que és un estil popular i imprecís, a l'igual que les cases particulars que recuperen els estils coneguts fins a la data.

En relació a l'urbanisme, sí cal destacar alguns elements com per exemple que no existeix una planificació urbanística a Figueres malgrat que la vila es troba en un creixement urbanística tant intramurs com fora muralla; aquest creixement, però, es duu a terme a intramurs mitjançant les noves parcel·lacions que generen nous habitatges que, en comparació, són de menor dimensió dels anteriors així com un lleu creixement en alçada. Aquesta manca de planificació urbanística porta créixer fora muralla seguint les tradicionals xarxes de comunicació de Figueres que són les que, al capdavant, han provocat des dels seus orígens el seu progrés i creant-se els Ravals (barris o caseries situades a les afores d'una població³⁴), en aquest cas els del Carrer Peralada, Carrer de La Jonquera, Carrer Besalú, Carrer Girona i Carrer Vilafant, connectats a més per camins secundaris exteriors els uns amb els altres. Aquests nous carrers extramurs, es consoliden durant el segle XVIII i a finals d'aquest segle amb la creació de carrers transversals, amb denominació oficial, com el Carrer Sant Josep, el Carrer Isabel II i de la Caserna, Carrer Sant Llàtzer, fent una mena de eixample nou tot i que mantenint criteris radials com els existents en època medieval, amb un sol espai central, en aquest cas, l'actual Plaça de l'Ajuntament.

Tots aquests elements urbanístics, són la base sobre la que es fonamenta el creixement de Figueres durant el segle XIX, amb el benentès que el creixement urbanístic respon a un creixement global del municipi, amb unes raons concretes que aquí hem explicat de manera molt superficial però el suficient per adonar-se que l'evolució urbana de la vila és anterior a aquesta època en què cal considerar una expansió sense precedents en la història recent de la ciutat.

Així mateix, aquest fenomen encara té un element més a tenir en compte que contribueix a aquest llançament urbà de Figueres i és la construcció en el seu terme del Castell d'Estat de Sant Ferran, en la muntanyeta dels Caputxins (dita així ja que hi havia un convent que seria traslladat amb la construcció de la fortalesa al Carrer Rec Arnau, on encara hi ha les restes del convent).

³³ EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», p. 83-172.

³⁴ Referència extreta de l'Enciclopèdia Catalana. www.enciclopedia.cat [en línia].

2.b Construcció del Castell de Sant Ferran (1753)

La pèrdua dels territoris catalans després del Tractat dels Pirineus (1659) i de la consolidació del mateix pel Tractat de Llívia (1660) així com la adequació del territori a aquesta situació en la segona meitat del s. XVII i principis del s. XVIII, posa en evidència per a la monarquia espanyola que amb el nou ordre fronterer es troba en situació de desavantatge respecte a França ja que perd tres fortaleses importants com són el Castell de Mont Louis (prop de Vilafranca de Conflent), el Castell de la Bellguarda (El Pertús) i el Castell de Salses (al Rosselló, prop del municipi del mateix nom).

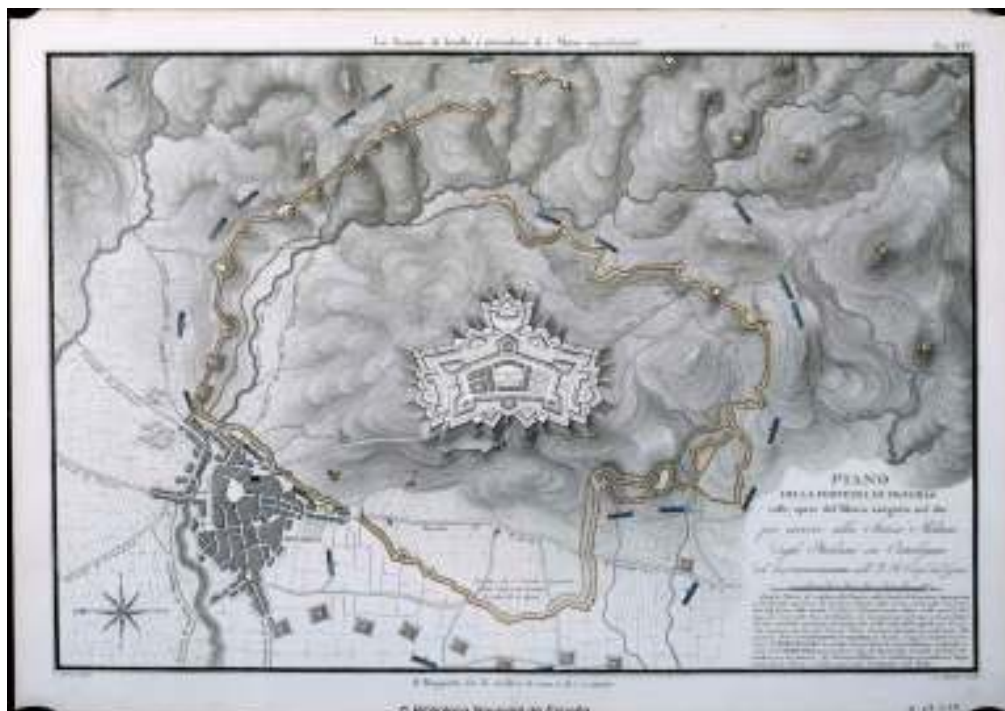
En aquest sentit, la monarquia Espanyola no té cap fortalesa que pugui contenir en cas de donar-se una invasió francesa, a les tropes invasores. Per això es duen a terme diversos estudis de viabilitat per a la construcció d'una nova fortalesa que culmina amb l'encàrrec fet al Marquès de la Mina a Juan Martín Zermeño³⁵, el 16 de maig de 1752 per a què confeccionés un informe per a la ubicació d'una nova fortalesa per a mantenir coberta la posició estratègica de l'Empordà³⁶ de la possible invasió francesa.

En aquest informe, es decanta la construcció en la muntanya dels caputxins, actual emplaçament del Castell, descartant altres com Peralada, Roses o, més allunyat geogràficament, Girona; les circumstàncies portaran a Figueres a comptar amb un Castell d'Estat, la qual cosa feia preveure que acabaria transformant no només l'entorn territorial de l'Empordà sinó, també i sobretot, la vila de Figueres la qual ja comptava amb un creixement notable i una vitalitat econòmica i social molt més dinàmica que la resta de poblacions properes a ella. Les obres s'inicien el 1753 inaugurant-se oficialment el 1766, tot i que només la fortificació i algun edifici interior. No serà fins l'any 1792 en què es donen per acabades les obres del Castell, tot i que inacabades, amb la direcció tècnica dels enginyers militars, en aquesta darrera època de Antonio Saliquet, Tomàs Sedeño i el francès Leamur, aquest darrer dissenyador del aqüeducte que portava aigua de Llers al Castell³⁷.

³⁵ El cognom Zermeño no és unànim en tota la documentació ja que en el "[Prontuario alfabético y cronológico por orden de materias, de las instrucciones, ordenanzas ... y demás reales resoluciones no recopiladas, ... que han de observarse para la administración de justicia y gobierno de los pueblos del Reyno](#)" publicat l'any 1800 per Severo Aguirre, apareix el mateix enginyer sota el cognom de Cermeño. El mateix passa amb el primer cognom Martín, que en la citada documentació apareix com a Màrtir, Google Books [en línia].

³⁶ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 27-28.

³⁷ *Ibidem*, p. 39-40.

Imatge 4. Mapa del Castell de Sant Ferran i la Vila de Figueres el 1811³⁸

Com es pot comprovar, en el mapa de més amunt, el Castell de Sant Ferran a principis del segle XIX era d'unes dimensions similars si no més gran que tota la vila de Figueres. Aquesta construcció, per descomptat, representarà un canvi per a la vila substancial. Carlos Díaz Capmany, en el seu llibre sobre el Castell de Sant Ferran, atribueix a la construcció de la fortalesa l'impuls del desenvolupament de Figueres³⁹; aquesta afirmació tot i tenir un fonament clar i evident, ja que el Castell representà un impuls molt rellevant, també és cert que la vila portava un creixement sostingut des de feia més d'un segle, la qual cosa va permetre en primer lloc el creixement ordenat de Figueres durant el XIX i de l'altra, que el Castell es pogués recolzar en Figueres per tot el referent a abastaments, oci, comerç o indústria. I com indica Antoni Egea Codina⁴⁰ en la pàgina d'introducció i que demostra posteriorment, Figueres tenia un creixement considerable ja a partir del segle XVI.

Tot i això, sí es pot dir que la construcció del Castell de San Ferran va accelerar la rellevància de Figueres arreu de Catalunya. Ja era un municipi conegut, i amb una forta importància a nivell comercial, convertint-se l'any 1780 en la tercera en importància a

³⁸ Servei Cartogràfic de la Biblioteca Nacional de España. www.bne.es [en línia]. Mapa confeccionat per Vacani Maggiore, enginyer del Cos d'Enginyers Reals.

³⁹ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 40.

⁴⁰ EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 83-172.

Catalunya després de Barcelona i Reus, pels seus mercats es concentraven el 93'95%⁴¹ de les mercaderies de la comarca.

Encara es pot dir més, ja que en l'informe que Juan Martín Zermeño, presenta al Marquès de la Ensenada per a justificar la construcció d'una fortalesa a Figueres, aquest expressa la seva vitalitat com a una de les fonts d'aprovisionament per a la fortalesa; així mateix, Antoni Simon, en un article publicat als Annals de l'Institut d'Estudis Gironins el 1994, relatiu al diari personal de Salvi Escarrà⁴², com en el moment de construir-se el castell, hi ha diversos problemes entre els nois de Figueres i els soldats, poc després d'iniciar-se la construcció del castell, el 1754, sobre els balls però dins la convivència i exemplifica el dinamisme que tenia la vila en el moment d'iniciar-se la construcció, així com de l'enrenou que suposà a tota la demarcació aquesta construcció que portà gent d'arreu de la comarca, la província i de tot Espanya, començant per enginyers militars.

En aquest sentit, la construcció del Castell de Sant Ferran també comportà l'aparició dels enginyers militars i arquitectes acadèmics, és a dir que havien obtingut el títol en l'únic centre que els atorgava a Espanya en aquell moment, la Reial Acadèmia de San Fernando. Fins aleshores, municipis com Figueres no gaudien d'aquesta figura i els constructors de cases eren paletes experimentats o en els millors dels casos mestres de cases o mestres d'obres. L'aparició d'arquitectes, suposarà poder afrontar amb garanties certes infraestructures que, d'una altra manera, hagués estat molt complicat fer-les en l'època que es van fer, com per exemple la construcció de la Rambla de Figueres i la seva cobertura durant el primer terç del segle XIX, com veurem més endavant.

Probablement cal remarcar que a finals del segle XVIII, té lloc la Guerra Gran (1793-1794), la qual cosa suposà la invasió francesa de la vila de Figueres i la presa del Castell de Sant Ferran el 1794, per la capitulació de la fortalesa per part de les tropes espanyoles el 27 de novembre de 1794⁴³.

2.c La Guerra Gran (1793-1795)

Abans d'acabar el segle XVIII, té lloc un altre enfrontament bèl·lic que té com a epicentre l'Alt Empordà i, evidentment, la llavors Vila de Figueres.

⁴¹ EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 98-99.

⁴² Antoni SIMON TARRÉS, «El diari personal de Salvi Escarrà. La Girona de mitjans del segle XVIII segons les memòries d'un escriptor», XXXIV, p. 637.

⁴³ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 84.

Com hem explicat abans, les decisions que es prenen o bé a Madrid o bé a París, afectaven de manera directa i immediata a la zona de l'Empordà i, per extensió, la seva capital Figueres. Serà a finals de març de 1793 en què el Regne d'Espanya declara la guerra a la República Francesa; una declaració de guerra que no sorprèn pels tints revolucionaris que es vivien a França però també per una monarquia espanyola en franca decadència. De fet, La Convenció declara la guerra a Espanya el 7 de març de 1793, i a la vegada Espanya es veu obligada a entrar en guerra. Era sabut que la monarquia espanyola no es trobava en condicions de mantenir una confrontació bèl·lica, com al final va quedar demostrat.

Figueres, i el Castell de Sant Ferran, es trobaven en plans d'ofensiva i de defensa que havien dissenyat el Marquès de Aranda i el General Ricardos⁴⁴. En els defensius, remarquen la planícia de l'Empordà i la posició estratègica del Castell per abastament, ubicació de tropes i socors pel cas de necessitat.

Serà a mitjans d'abril de 1793 que les tropes espanyoles envaeixen França, on desenvoluparà la guerra durant gairebé un any centrant-se les operacions en el Rosselló. Això suposa que tant a Figueres com al Castell, quedin pendents de fer tant l'atrinxerament de la vila com els arranjaments a la fortalesa per al cas d'un setge o un atac per part de les tropes franceses⁴⁵. Alguns informes d'aquella mateixa època, febrer de 1794⁴⁶, posen en evidència que el Castell no estava en condicions ni de situar-se com a centre per una ofensiva ni, tampoc, suportar un setge pel mal estat de les instal·lacions i la insalubritat de gran part de la fortalesa.

Transcorregut un any de la invasió de França, l'exèrcit espanyol es veu obligat a replegar-se al sud dels Pirineus, després que les tropes franceses duguessin a terme efectives operacions militars sobre la posició del Boló. És en aquest moment que la línia defensiva espanyola es situa entre Sant Llorenç de la Muga, nord de Figueres acabant a Llançà, que fou fortificada amb la intenció d'estabilitzar el front, la qual cosa s'aconseguí durant un termini de sis mesos, inclosos alguns períodes més o menys llargs de treves i amb intents per part d'Espanya de signar la pau.

Els informes negatius del febrer sobre l'estat del Castell, es repeteixen a l'octubre, juntament amb aproximacions sobre les possibilitats de suportar un setge durant diversos mesos. Serà, però, el 17 novembre de 1794 en què les tropes franceses prenen la iniciativa amb un atac que sobrepassa les línies espanyoles, en la batalla mor

⁴⁴ Antonio Ricardos y Carrillo de Albornoz (1727 - 1794), havia estat nomenat en aquell moment (març 1793) Capità General de l'Exèrcit de Catalunya.

⁴⁵ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 70.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 75.

el General en Cap, Dugommier, però es restableix l'atac i el 20 de novembre el mateix Capità General de l'Exèrcit de Catalunya, el Compte de la Unión⁴⁷ va en suport de les tropes espanyoles en el flanc més feble, que es trobava a l'ermita de la Verge del Roure⁴⁸ (a uns 8 quilòmetres de Figueres), on hi trobà la mort; aquest desenllaç provoca que tot el front es ensorri, els generals intentin situar-se juntament amb les tropes davant de la fortalesa per combatre però la desbandada és fa evident davant del que podia convertir-se en una sonada derrota.

És en aquell moment en què els generals decideixen retirar-se al considerar que aquelles tropes restants, eren les úniques que els hi quedaven, no podien disposar de més tropes, marxant en direcció a Bàscara i deixant l'Empordà franc per a les tropes franceses, excepte una guarnició al Castell de 4.000 homes.

Entre el 21 i 26 de novembre de 1794, les autoritats militars franceses intenten pactar la rendició de la fortalesa i es debat entre l'estat major espanyol del Castell. Finalment, el 27 de novembre, la fortalesa es rendeix a les tropes franceses rebent tots els honors, tot i ser fets presoners i enviats la meitat a Tolosa i l'altra meitat a Montpeller.

Rendit l'Empordà, i fins a la Pau de Basilea, el 22 de juliol de 1795⁴⁹ entre Espanya i França, les tropes franceses ocuparen el territori on prengueren represàlies, violacions, robatori i pillatge, a banda de l'obligatorietat de abastar i aprovisionar a les tropes, la qual cosa suposà un feixuc tràngol per a la societat, l'economia i el progrés de la comarca, de la que en patí directament les conseqüències la vila de Figueres. En aquest sentit, i en aquesta època cal tenir en compte que les circumstàncies que visqué el castell, també les visqué de manera molt propera la població que tenia més a prop. Amb el pas dels anys, aquesta característica deixa d'aguditzar-se de manera que tot i la vida en paral·lel, vila i castell, no serà tan dependent l'una de l'altre com en aquest moment.

2.d La Guerra del Francès (1808-1814): final d'etapa i punt d'inflexió

Figueres fou ocupada el 1808 i els francesos es retiraren el 1814; per tant, patí durant tota la guerra la ocupació francesa. Malgrat que les autoritats franceses intentaren

⁴⁷ El General Ricardos, mor a Madrid el març de 1794, el qual és substituït pel General Luís Fermín Carvajal Vargas y Brun, I Compte de la Unión (1752-1794), en aquell moment l'oficial General més jove de l'Exèrcit Espanyol.

⁴⁸ Eduard RODEJA GALTER, *Figueras. Notas históricas 1753-1832*, p. 45-47.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 68.

captar el favor popular, la situació fou tant dolenta que no ho aconseguiren, les dificultats per les que hagué de passar la població no permeteren la voluntat francesa de congraciarse amb la ciutadania, ni tan sols amb el fet que Catalunya fos afegida com un Departament més de França, la qual cosa li conferia el “privilegi” de ser territori francès.

La Guerra Gran encara era viva en el record dels figuerencs, i el que encara és més significatiu, Figueres no s’havia recuperat d’aquella ocupació i d’aquella guerra. El territori havia quedat devastat i l’entrada en un altre conflicte bèl·lic no contribuí a la seva millora. Figueres, en aquest moment és una ciutat tocada però que manté una vitalitat econòmica que no poden mantenir altres municipis de Catalunya, malgrat els entrebancs amb els que es troba.

A aquesta situació cal afegir-hi el que es va anomenar la “fam de 1812” que s’estengué durant més cinc anys, cosa que provocà pèssimes collites de l’oli a Llers, per exemple, i empitjorat pel saqueig de l’exèrcit francès a la comarca en uns moments en què la situació francesa a la Península era cada vegada més insostenible.

2.d.1 La ocupació francesa

Com hem apuntat, Figueres i la zona de l’Empordà varen patir la ocupació francesa des del primer moment fins a l’últim. De la mateixa manera que es va patir durant la Guerra Gran (1793-1795) es pateix durant la Guerra del Francès, en aquesta ocasió agreujat pel fet que la ocupació dura sis anys, la qual cosa representa un pes extraordinari per la comunitat empordanesa, malgrat que també tingué aspectes positius.

2.e El segle XIX

El segle XIX, comença com havia acabat el XVIII, amb enfrontaments armats que acaben perjudiquen l’economia catalana i, per extensió, l’empordanesa i figuerenca. A la Guerra del Francès (1793-1795) que impactà fortament en la economia i la demografia figuerenques (en aquesta època té lloc per primera vegada l’aparició del fenomen dels refugiats o exiliats), segueix a la Guerra amb la Gran Bretanya (1797-1808), amb el parèntesi de la Treva d’Amiens (1802) moment en què Gran Bretanya torna a Espanya l’Illa de Menorca. La superioritat naval anglesa no només obstaculitzava el comerç espanyol, que era majoritàriament català, sinó que també bloquejava els ports espanyols d’ambdues ribes dels continents.

Un exemple es troba en les sortides de mercaderies de Barcelona, que el 1792 ascendien a 117.563.000 de rals i el 1805 només eren de 8.000.000 de rals, realitzant el comerç amb vaixells neutrals que els anglesos respectaven.

A partir de 1808, la Península Ibèrica és ocupada per les tropes napoleòniques, i Catalunya passa a annexionar-se a França convertint-se en un Departament més, administrativament parlant, de l'Imperi Francès⁵⁰.

2.e.i Figueres entra al segle XIX

A Figueres, les coses tampoc rutllaran durant aquest inici de segle. La Guerra Gran, que ha tingut el seu teatre d'operacions a la comarca, ha suposat un sotrac massa fort com perquè la vila no se'n ressentí. A inicis del XIX, 1802, la visita del Rei d'Espanya, Carles IV, acompanyat de la seva família i el seguici reial, arriben a Figueres per visitar el Castell de Sant Ferran i donar la sortida a unes obres de reforma i reforç del Castell que permetin garantir la seva inexpugnabilitat.

Aquesta visita tindrà polèmica i, els figuerencs, potser per primera vegada no rebran al monarca amb els braços oberts, com sí feren en altres ocasions com per exemple per les noces de Felip V a Figueres el 1701⁵¹. L'inici de les reformes al Castell, portaran al territori molts treballadors, els quals passaran a no cobrar els seus salaris per manca de pressupost per a les obres. Això, comportà que molts d'ells vaguessin per la Figueres sense recursos i s'incrementés al delinqüència i els saqueigs; el Governador Militar de Figueres, donada aquesta situació, decidí el seu allistament i la seva incorporació a la Guarnició del Castell.

La visita de Carles IV, com gran part del seu regnat, no fou positiva. És interessant, remarcar que la població rebutgés al monarca, se'n mofés i no el tractés tant bé com en altres ocasions; apuntar que, el seguici i la família reial, foren hostatjats a les cases nobles i/ burgeses de Figueres, amb cost pels seus propietaris.

Eduard Rodeja, comenta una tonada popular que va ser "*trending topic*" durant l'estada reial i que està a mig camí entre la burla i la indignació:

*"Els Reis han vingut
Puput, puput.*

⁵⁰ Miquel IZARD; Borja DE RIQUER, *Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XIX a 1931*, 4, 1988.

⁵¹ Sebastià CASANOVAS CANUT, *El Manuscrit de Palau-Saverdera. Memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII*, p. 25.

La vinguda dels Reis put.⁵²

També és una època en què, malgrat trobar-se el municipi amb un creixement alentit, compta amb algunes millores urbanes que cal destacar:

- Reial Ordre de 14 de juliol de 1802, per la qual es concedeix als Ajuntaments a l'empedrat de carrers i places.
- Enllumenat públic (1804), creat mitjançant ordenances municipals, amb llums d'oli en les cantonades dels carrers més centrals de la ciutat, i amb el criteri que no fossin encesos els dies de lluna plena encara que estigués núvol⁵³.
- L'Ajuntament crea la figura de l'Alcalde de barri (1806), que serà el germen de la policia local.
 - La causa és l'increment de la delinqüència.
 - Portaven un registre dels veïns i les seves activitats
 - Podien practicar detencions
 - Els serenos estaven sota les seves ordres
 - Es divideix la ciutat en 4 barris
 - Centre (intra muralla)
 - Sud (de la ribera enllà)
 - Est (De carrer Girona a l'Aigüeta)
 - Nord (C/ La Jonquera a l'Aigüeta)

En aquest sentit, és il·lustratiu comprovar en els annexos documentals del present treball, concretament en l'annex I, II, III i IV, l'evolució urbana de Figueres a partir dels documents generats pel que podríem anomenar els problemes de seguretat pública, com a conseqüència del creixement de la vila i la seva adaptació a una situació canviant des de la construcció del Castell de Sant Ferran.

D'aquesta manera, l'annex III, ens mostra les ordenances municipals que cal que tinguin en compte els quatre serenos de la vila i que coincideixen amb la divisió de Figueres en quatre barris, abans esmentats, Centre, Sud, Est i Nord, que daten de 1841 i que es conserven a l'AHMF. Entre les seves funcions, no només estan previstes les de vigilància sinó que també les de control de l'enllumenat amb fanals d'oli.

Igualment, l'annex IV, relativa a correspondència de seguretat pública de 1844, estableix el reglament general pel cas de l'arribada de bandolers o "*bandits*", amb el consegüent "*tocar a rebato*" i concentrar als homes de la vila que comptin amb armes per organitzar el "*sometent*", amb l'objectiu de "*exterminar a los malhechores*", com

⁵² RODEJA, *Figueres. Notas históricas 1753-1832*, p. 49.

⁵³ *Ibidem*, p. 49.

especifica el punt 4 de la citada correspondència. Aquest reglament general, estableix per els casos que tinguin problemes de seguretat pública els pobles a l'entorn de Figueres, amb un sistema de vigilància, amb els "vigias" que mitjançant senyals com poden ser campanades permetrà al sometent fins que els malfactors hagin desaparegut.

És evident que el creixement i evolució de Figueres, provoca i exigeix mesures relatives a la seguretat de la ciutadania, de la mateixa manera que a la organització d'un servei d'enllumenat que, indirectament, també és una mesura de seguretat. La documentació relativa a seguretat, tot i que molt específica, també dona una idea del volum d'activitat que té la zona de l'Empordà des de principis del segle XIX en aquesta zona.

Figueres passa, i parlarem més endavant de la seva evolució demogràfica, en poc més de cinquanta anys a doblar la seva població, i això significa assumir un munt de reptes que fins aleshores la vila no havia hagut d'afrontar, un d'ells és, sens dubte, la seva convivència entre els ciutadans i els nouvinguts que, sovint, eren de cultura, idioma i costums diferents als que tradicionalment es coneixien a l'Empordà. La seguretat, i la organització de la mateixa des del municipi, i el que ara coneixem com a comarca, forma part d'aquests reptes als que feia referència, i ensems són un dels elements urbans més significatius per entendre la dimensió del creixement de Figueres en aquesta època.

Aquesta organització, serà l'origen de la urbanització i l'ordenament que podrem apreciar a mitjans del segle XIX i, encara, durant el primer terç de segle que serà la base sobre la que es crearà la ciutat moderna que actualment mostra, encara, el centre de la ciutat de Figueres. Hi ha més ordenances relatives a aquesta organització, però el de la seguretat, aquí esmentat, possiblement permeti entendre amb més claredat tota l'evolució urbana i urbanística de la vila en aquest moment immediatament posterior a l'ocupació napoleònica.

2.e.ii Antecedents urbanístics

Durant el primer terç del segle XIX a Figueres, segons explica amb detall Eduard Rodeja i Galter a la seva obra "Figueres. Notas Históricas", i malgrat una situació adversa per al municipi, com pot ser la permanent ubicació de tropes a la comarca, es duen a terme cinc grans obres de rellevància, les quals comentarem atès que a dia d'avui la ciutat de Figueres encara en gaudeix:

1. Trasllat del Cementiri Municipal a l'actual emplaçament (1814-1816): El trasllat del cementiri municipal és una decisió de l'administració francesa que es duu a terme una vegada que ja aquesta és fora del poder a la ciutat. Els terrenys eren

propietat de Tomàs de Puig, hisendat figuerenc i afrancesat, al qual s'indemnitzà per l'expropiació el 1824.

La decisió es pren per qüestions de salut pública, ja que el creixement de la ciutat provocava l'aparició de restes inhumades. D'aquesta manera, també s'afavoria el creixement urbà sense haver de pensar en les diferents ubicacions dels successius cementiris que havia hagut a l'entorn de la parròquia de Sant Pere.

Serà a partir de 1816, en què es prohibirà enterrar dins dels municipis i les esglésies i quan es farà l'aprovació definitiva de la construcció del nou cementiri, que es trobava a la distància que marcava la llei per a fer construccions. El 1817 es construeix el mur que el circumda, i s'aprova el trasllat de restes del vell cementiri a l'actual.

2. Inici de la construcció del Convent de Franciscans (Institut Ramon Muntaner): El 1817 la congregació de Franciscans sol·licita a l'Ajuntament la concessió d'un solar per a construir un nou convent. L'Ajuntament dona la opció de triar dos solars, un en l'actual emplaçament i l'altre a la zona de la Barceloneta. A l'octubre de 1826 la congregació es traslladarà al nou convent. Un any després es va habilitar com a guarnició francesa (2 companyies dels 100.000 fills de Sant Lluís) i posteriorment fou hospital per a ferits i malalts de l'exèrcit francès fins que s'ordenà la seva repatriació.

Aquest convent, el 1839 es transforma en Institut d'Ensenyament Secundari, el primer de tot l'Estat, i que actualment encara està en actiu, gràcies en bona mesura a la desamortització dels béns de l'església de l'any 1835. Amb ell, apareix una concepció de centre d'estudi, centre cívic i centre social de coneixement, que queda situat en un espai de creixement intens de la població des d'aquesta època fins a finals del segle.

Es tracta d'una edificació austera, amb un claustre central del que només se'n va construir una part, aproximadament la meitat; era de construcció senzilla i materials econòmics, sense massa ornamentació. Construït de manera ràpida, la cúpula de l'església caigué el 1850, sense determinar si fou per la pressa de les obres o per la pobresa dels materials utilitzats.

3. Urbanització de la Plaça de l'Ajuntament: Es tracta d'una plaça pública que es troba situada al centre històric de la ciutat de Figueres. D'origen medieval⁵⁴, sí

⁵⁴ BERNILS, *Figueres*, p. 76.

consta documentada el 1385 en la construcció de la Posada del Senyor Rei⁵⁵ al carrer Girona. Ha tingut diversos noms, essent el darrer el de l'Ajuntament.

Apareixen dades de diverses reformes i millores al llarg del segle XIX; una d'elles atribuïda a l'enginyer militar Rafael Campa⁵⁶ entre 1819 i 1830⁵⁷, en la que destaca que és porxada per dues de les seves quatre bandes, amb finalitats comercials ja que s'hi va fer el mercat de la fruita i la verdura fins el 1973⁵⁸ en què es traslladà a la Plaça Catalunya. El 1808 les autoritats franceses ordenen que s'empedrés, de la mateixa manera que van ordenar altres actuacions urbanístiques a la llavors vila amb la intenció de eliminar la insalubritat, així com guanyar-se el favor dels vilatans. Destacar que la similitud dels porxos de la Plaça de l'Ajuntament amb l'arquitectura del Castell de Sant Ferran, fa pensar que és molt probable que fos dissenyada per enginyers militars o mestres majors de fortificacions.

4. Urbanització de la Plaça del Gra (antiga): La urbanització de la plaça del Gra, actualment de les Patates, té una evolució similar a la que de la plaça de l'Ajuntament com a mínim pel que fa a l'enginyer militar que la dissenyà, Rafel Campa com l'època que cal situar entre 1825 - 1840⁵⁹, tot i que altres autors situen l'inici de l'obra el poc abans de 1826⁶⁰ i amb un termini de finalització imprecís però cap a les acaballes del segle XIX, per raó de donar inici a un nou projecte de plaça de mercat a la zona de creixement de la ciutat, al sud en direcció a la que serà la carretera de Roses, l'actual Plaça del Gra, que serà acabada pel Mestre d'Obres Francesc Puig i Sagué el 1886⁶¹ amb la seva

⁵⁵ Antiga residència reial del Casal de Barcelona, de la que actualment només queda la dovella central del que havia estat l'entrada principal.

⁵⁶ No consta massa informació relativa a Rafel Campa, segons Jaume SANTALÓ PEIX, *Estudi i Catalogació del Patrimoni i la Història Contemporània de Figueres*. ACAE (Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà), IV, Inventari Catàleg, explica que es tracta d'un Arquitecte i Maestro Mayor de Fortificaciones, que treballa a Figueres a la 1ª meitat del segle XIX, autor dels projectes de reforma de la Plaça de l'Ajuntament (1819-1830) i la Plaça del Gra (1825-1840), i que a principis dels anys 30 del segle XIX fou regidor a l'Ajuntament de Figueres. Aquests extrems, no han pogut ser confirmats atès que no s'ha trobat documentació relativa a Rafel Campa en els arxius municipals.

⁵⁷ Jaume SANTALÓ PEIX, *Estudi i Catalogació del Patrimoni i la Història Contemporània de Figueres*. ACAE, IV, Inventari Catàleg.

⁵⁸ BERNILS. *Figueres*, p. 77.

⁵⁹ SANTALÓ, *Estudi i Catalogació del Patrimoni*, IV.

⁶⁰ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 55.

⁶¹ FALGUERAS; SANTALÓ, *Figueres, Arquitectures i història*, p. 27.

cobertura amb estructures de ferro i amb la col·laboració de l'industrial Marià Vilallonga.

La plaça del Gra, antiga, manté la intenció de crear una plaça porxada que amb l'execució de la Plaça de l'Ajuntament no s'havia aconseguit, i aconseguir un espai cobert on poder situar-hi el mercat. S'aprofita un espai aparegut de l'enderrocament de les antigues muralles medievals⁶².

Serà així com el desembre de 1825, l'arquitecte Rafel Cantró⁶³ presenta el projecte d'urbanització d'aquest espai. Cal fer notar que hi ha una discrepància entre arquitectes, Rafel Campa o Rafel Cantró; aquesta investigació, considera que pels diferents documents consultats, l'autèntic arquitecte fou Rafel Cantró en el sentit que s'han altres referències a ell en diversos arxius o bibliografia, mentre que el nom de Rafel Campa només apareix en l' *Estudi i Catalogació del Patrimoni i la Història Contemporània de Figueres* Jaume Santaló l'any 2003, fruit probablement d'un error de transcripció.

En aquest sentit, doncs, les obres duren de 1826 a 1844, en què es dona la plaça per acabada. Cal destacar, a l'igual que amb l'execució de la Plaça de l'Ajuntament, la intenció de fer porxos en escaire tot i que aquesta vegada la planta de la plaça sembla amb intenció rectangular; en el decurs dels anys, aquesta plaça s'ha vist afectada per diverses modificacions que li han canviat la fesomia, fent-la més petita i perdent part de la part porxada que, per cert, també eren arcs de mig punt a la planta baixa i balcons centrals en els eixos dels arcs en les dues plantes superiors, queda coronat amb una cornisa i un potent àtic de terrabastall.

Aquest projecte, cal emmarcar-lo en una operació urbanística superior, que engloba el que Rafel Cantró projecte per al conjunt del Barri del Pouet, que era tot el que es trobava a l'entorn de la plaça, i segons Bernils aquesta va prendre inicialment el nom de Plaça del Pouet⁶⁴ Aquesta plaça neix de manera, complementària⁶⁵ a la de l'Ajuntament, la qual cosa determinarà la seva evolució en la que no es té en compte l'estructura de la població, trobant-se en zona de construcció oposades a la tendència lògica de creixement de la mateixa en

⁶² Fa relativament pocs anys, el 2008, es van trobar restes de l'antiga muralla medieval de Figueres al bell mig de la plaça de les Patates, antiga del Gra.

⁶³ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 54.

⁶⁴ Josep Mª BERNILS MACH, «El carrer Peralada», 16, p. 249.

⁶⁵ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 55.

direcció a S, E i O, és insòlita i ha viscut èpoques de marginalitat. A mitjans del segle XIX, un projecte de Roca i Bros, del que en parlarem més endavant, portava la idea de reurbanitzar la zona a través de la finalització del Carrer de la Barceloneta, el qual feia cantonada amb la plaça i desembocava al Rec Arnau, una de les sortides de la ciutat en direcció Roses i Llançà.

5. Construcció de la Rambla de Figueres (1817-1833): Una altra necessitat que té la Vila per raons de salut pública. El municipi ha crescut el suficient per tenir la consciència que amb la Ribera, es troba dividit en dos; la part de la vella muralla, i la zona d'eixample que comunica amb els actuals carrer Nou, Sant Pau i Vilafant. Es finança amb arbitris municipals, i la ciutadania es decanta per fer-hi un passeig en contes de què sigui una zona edificada.

Abans d'això, el municipi es trobava unit per ponts. Un procés llarg amb expropiacions i dilacions en la construcció de tot tipus, des de manca de diners a qüestions externes com la mort de Ferran VII que atura les obres (tot i que la cobertura de la Rambla ja està acabada) i que es reprendran per cobrir i crear el carrer Lasauca i el carrer Caamaño.

Poc després de la marxa de les tropes franceses de la comarca, comencen a establir-se els criteris de creixement de la vila de Figueres, i el cobriment de la Riera Galligans. En un dels treballs duts a terme sobre la Rambla de Figueres s'explica: "Contràriament al que s'havia escrit fins ara no fou l'any 1828 quan s'iniciaren les primeres gestions per cobrir la riera, sinó força abans. El dia 4 d'agost de 1817, l'Ajuntament, presidit pel regidor Bordas, va reunir-se per tractar de *cobrir el alveo de la ribera desde las casas del D. Tomas Puig (avui l'immoble assenyalat amb el número 1 de la Rambla) hasta el mesón de Deseya (actualment la cafeteria Astòria) a fin de mejorar en esta parte la Población y al miso trempó procurar la Salud pública (...)*"⁶⁶.

I serà a partir de l'any 1828, en que és posa en marxa una obra que per al municipi es presentava faraònica per dimensions, costos i organització, per la qual cosa l'ajut de l'estament militar fou imprescindible i gràcies al Capità General del Castell de Sant Ferran, Joaquín Caamaño i Pardo, i al Comandant d'Enginyers de la fortalesa, Antoni Lasauca. Caamaño va encarregar l'obra a l'arquitecte Francesc Valls i l'Ajuntament nomenà a Francesc Butiñà, Real Geòmetra, i contractista de l'obra com ajudant de l'arquitecte.

Les obres s'aproven el 1830, s'acaben el 1833, i suposen un pas endavant per a Figueres gairebé espectacular, que significa garantir el seu creixement per a llarg

⁶⁶ Josep Mª BERNILS MACH, «La Rambla de Figueres», 23, p. 265.

termini. En aquest sentit, l'arquitecte Benet Cervera explica: "El creixement previst per la ciutat cap al S fa que el centre cívic es desplaci i que acabi localitzant-se en aquest gran espai lliure (Rambla). (...) La necessitat de cobriment és fa palesa tant en l'aspecte higiènic com per la idea urbanística. (...) Es fa una consulta a la població sobre si el nou espai cobert cal dedicar-lo a solars per edificar o bé a plaça pública, i el resultat és una manifestació rotunda per la segona opció"⁶⁷. Sorprèn la celeritat en la seva construcció, per la complexitat tècnica que suposa en l'època, però realment i donat la dificultat de créixer cap al N, O ó E, per raó de les zones polèmiques⁶⁸ entre el Castell i Figueres, el S suposa lligar la vila vella amb les nous eixamples que s'havien començat a confeccionar a partir de 1770.

6. Cobriment de la Riera Galligans: La construcció de la Rambla, respon com dèiem a una necessitat que té la seva base en la salut pública, però que també agafa un aspecte urbanístic rellevant com és cosir la part antiga de la vila amb la que començava a prendre forma *muralles enfora*, sobretot per la part sud de Figueres.

El cobriment de la Rambla, només és una part de la Riera Galligans que travessa el municipi de Figueres d'est a oest, iniciant-se en la zona de Vilafant i seguint tota la ciutat fins a sortir a la part oest de la ciutat en direcció a Vilabertran. En aquest sentit, la cobertura total d'aquesta riera suposa un repte tècnic i econòmic que es durà a terme gairebé al llarg de tot el segle XIX.

La realització de la Rambla serà la primera etapa del que seria la cobertura total al seu pas pel municipi de Figueres. Si la Rambla, oficialment queda enllestida aproximadament amb la mort de Ferran VII, el 1833, moment en què queden paralitzades les obres, encara quedarien molts trams per cobrir i, per extensió per cosir de la ciutat.

Sobre això, ens trobem que el 1835 comença la segona fase de l'obra que consistia en el cobriment de dos sectors annexos a la Rambla, per la banda sud l'actual carrer Caamaño i de la banda sud de l'actual carrer Lasauca⁶⁹.

⁶⁷ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 57-58.

⁶⁸ Zona polèmica: Distància de seguretat establerta entre una fortificació militar i zones habitables que regula les construccions existents i prohibeix construir en les citades zones. Més endavant en parlarem de manera més extensa de les esmentades zones.

⁶⁹ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 59.

Unes obres que s'hauran d'aturar novament per raó de la guerra carlina tot i reprendre's el 1837, que el contractista Xatart al haver-se dissolt la Junta d'Obres i pels pocs recursos municipals, demana un préstec que li permetrà seguir l'obra i enllestir-la l'any 1845, deu anys després.

Ens trobem en una època en la que els esdeveniments històrics generals, afectaren l'evolució del municipi i les obres públiques endegades. Segons Bernils, l'estat bèl·lic en què es trobava Figueres per la guerra carlina no va impedir, com hem explicat, que a finals de 1835 es reprenguessin les obres del cobriment de la ribera, en aquest cas entre el carrer Nou (final de la rambla) i el pont situat davant del carrer de Sant Cristòfol (el carrer actualment manté la denominació) a la Plaça de la Palmera i des del carrer Vilafant (el carrer actualment manté la denominació) fins al d'Olot a la Plaça del Sol⁷⁰.

Sembla evident que la mateixa evolució i creixement del municipi en aquesta àrea cap a l'est, provoca que malgrat els entrebancs polítics i econòmics, es continuï amb aquesta obra d'enginyeria que representaria l'autèntic inici de la ciutat moderna que ara és Figueres. El 1879, amb projecte de 1845, s'acaben les obres de la Plaça de la Palmera, on s'havien traslladar una vegada acabada la Rambla els rentadors vells

Imatge 5. Rentadors vells⁷¹ (Plaça de la Palmera). Dibuix. Autor desconegut⁷²

⁷⁰ BERNILS, «La Rambla de Figueres», 23, p. 274-275.

⁷¹ Aquesta imatge permet veure el pont del carrer Sant Cristòfol, que es trobava a la meitat de la Plaça de la Palmera actual. Així doncs, és possible que el dibuix pugui datar-se aproximadament, i fent una mera especulació, entre 1840 a 1850.

⁷² Imatge extreta de la web de fotografia antiga de Figueres: www.figueresantic.blogspot.com [en línia].

L'arquitecte Josep Roca i Bros, en aquesta segona etapa ja hi participa, consta dins la Junta d'Obres Públiques, encarregades del cobriment de la riera el gener de 1843, concretament el nomenament és del 19 de gener de 1843⁷³, poc abans de la conclusió de la segona fase i en l'any dels aiguats de Sant Ferriol, pocs mesos després de ser nomenat oficialment arquitecte municipal de Figueres. Per tant, algunes afirmacions que consideraven que Roca i Bros ja treballava en el cobriment de la riera abans de ser arquitecte municipal, aquesta dada ho desmentiria i ens fa pensar que probablement, forma part de la Junta d'Obres Públiques de Figueres en qualitat d'Arquitecte municipal i, evidentment, com a Arquitecte Acadèmic de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*.

7. Torre de Can Gorgot: Coneguda actualment com a "Torre Galatea" al formar part de la Fundació Gala-Salvador Dalí des de 1983 en què fou adquirida per l'Ajuntament de Figueres, essent alcalde de la ciutat el Sr. Eduard Puig i Vayreda, i aprovat el canvi de nom pel Ple Municipal, al ser considerat el nom de "Can Gorgot" un nom popular referit a l'antiga propietat de la mateixa.

La torre Gorgot, és un element arquitectònic i urbanístic de Figueres molt anterior a l'època que estem estudiant, ni tan sols és conegut del cert el seu origen tot i que probablement sigui medieval.

Figueres té molt poques representacions d'edificis anteriors al segle XVIII, i aquesta és probable que sigui la mes antiga amb la que compta la ciutat, aquest és un dels motius pels qual en parlem.

La torre, està configurada de manera que encaixa amb tots els documents que la situen com a part de les antigues muralles medievals de la ciutat. El recinte emmurallat encaixa amb la seva distribució dins la ciutat, així com el fet que sigui un equipament fortificat⁷⁴. La primera documentació que ens parla d'ella, data de 1636, moment en què és adquirida per la família Gorgot⁷⁵; com hem dit Figueres no té equipaments massa antics i els anteriors als segles XVII i XVIII són escassos, aquest probablement sigui dels més antics i s'ha conservat sencer.

⁷³ ACAE. Correspondència de l'Ajuntament de Figueres (1840-1848) - (1850-1852). Caixa 958.

⁷⁴ De la fortificació de la Torre Galatea, (abans Gorgot) queden pocs vestigis perquè ha estat modificada en diverses ocasions, la darrera vegada als anys 80 per unir-la al Museu Dalí. Tot i això, són evidents encara algunes de les espitlleres, i la torre mateixa l'emplaçament de la qual és molt estratègic per a la defensa de la ciutat.

⁷⁵ Josep Mª BERNILS MACH, «La Torre Galatea», 17, p. 289.

La documentació que data de 1636, el primer historiador que ho esmenta és Pelai Negre Pastell⁷⁶ en relació a documents de compra – venda de Joan Gorgot, propietari de la torre Gorgot i on es trobava residint, respecte a diverses propietats a Castelló d'Empúries a l'edifici anomenat "El Cortal", en el notari de Figueres, Bassedas. Fa breu referència a Joan Gorgot i les seves propietats així com la seva activitat professional, la de mercader. La torre apareix com a domicili de Joan Gorgot, i és tangencial al que estudiem però, d'alguna manera, posar en circulació l'origen documental més remot que tenim d'aquest equipament.

De la construcció de l'edifici no es coneix gaire res, ni tampoc l'estil és recognoscible o assimilable a una època concreta. Sí sabem que a principis del segle XIX, està deshabitat i en una part del mateix en estat de ruïna, la que agafa la Pujada del Castell amb l'actual carrer Mª Àngels Vayreda, que és d'un tipus diferent, sense fortificar i de dimensions menors. El 1812 era un quarter militar i el 1833, davant de la torre, s'hi feia el mercat de porcs, animals de llana i bous. Serà durant la construcció del Teatre Principal el 1850, al costa de la torre, en què apareixeran documents de venda de terrenys a l'Ajuntament la qual cosa permet a la família Gorgot reedificar una part de l'edifici; entre els tractes, figura l'autorització per obrir una porta directament des d'una llotja del teatre que la família Gorgot havia adquirit al jardí del seu domicili, que tocava paret amb paret, en data 1849 segons Bernils i materialitzat formalment el 1860 per acord municipal de l'Ajuntament⁷⁷.

Durant la tercera carlinada, tingué un paper destacat al convertir-se en el model per a l'emmurallament de la ciutat davant de la possibilitat de ser atacats per les tropes del General Savalls, el 1873. No es tenen més dades fins 1931 en què es sol·licita permís per a realitzar obres internes i externes.

8. Convent dels Caputxins: El convent dels Caputxins té un doble interès per aquesta investigació per ell mateix i també pel seu emplaçament anterior. Per una banda, el seu emplaçament originari no té data de construcció concreta⁷⁸, però si que fou consagrat el 1584⁷⁹, amb la butlla papal que l'autoritza⁸⁰, i que es

⁷⁶ Pelai NEGRE PASTELL, «La Casa Gran. Notes Històriques», 11, p. 120.

⁷⁷ BERNILS, «La Torre Galatea», 17, p. 299.

⁷⁸ Alguns investigadors daten l'edifici del segle XIV, o que fins i tot que hi havia hagut una edificació religiosa anterior. En tot cas, aquests extrems no són coneguts amb certesa, per la qual cosa és preferible considerar que el Convent de Sant Roc, tot i que és possible que datés d'èpoques més antigues, se'l dati amb la consagració, de la que sí es té constància.

⁷⁹ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 49.

⁸⁰ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 35.

trobava molt a prop de l'espai on s'havia projectat el Castell de Sant Ferran per la qual cosa se'ls obliga a traslladar-se, se'ls indemnitzà amb un total de 15.000 lliures barcelonines⁸¹, i es traslladaren al Rec Arnau, on encara roman l'edifici, que es construï entre 1757 i 1760, i fou desamortitzat el 1835.

Aquest nou emplaçament, al Rec Arnau, no era aleatori sinó que respon a la voluntat de creació d'un nou nucli urbà, encara per desenvolupar, a la zona nord-est de Figueres, en el camí de Peralada. Un element de planejament, com era la col·locació de diferents establiments religiosos en espais que el comú considerava de creixement a mig o llarg termini.

Segons Cervera⁸², que en fa una breu definició del convent a partir de les indicacions de Cayetano Barraquer⁸³, l'edifici podria considerar-se un model dins de l'ordre caputxí. S'accedia, a l'igual que en l'actualitat, per una petita placeta. De façana simple, de pedra sense tallar, composta únicament per porta i rosetó, amb materials senzills. L'interior era cobert amb volta i tenia tres capelles laterals a cada costat. El claustre annex era petit i estava totalment voltat de jardins i horts, els horts tenen la lògica que en aquest emplaçament es comunica amb la zona de l'aigüeta i amb l'horta de Vilabertran.

Fins fa pocs anys, aquest antic convent es trobava gairebé abandonat, durant els anys 50 i 60 del segle XX, serví per acollir famílies immigrants que vingueren a Figueres a treballar; en els darrers anys ha estat reconvertida en auditori municipal, recuperant activitat i restaurant-la.

El vell emplaçament, on es trobava el convent sota l'advocació de Sant Roc, ocupava una superfície de 3.139 metres quadrats i s'abastava d'aigua d'una deu existent a Llers, i que després abastarà al castell de manera fluïda i amb les obres d'enginyeria que porten a la construcció d'un aqüeducte, i també a Figueres respecte de les aigües sobrants del mateix castell a partir de mitjans del segle XIX de manera continuada, i que era coneguda com a "Mina dels Frares"⁸⁴. No es conservarà cap vestigi d'aquest convent, a la zona del Castell de Sant

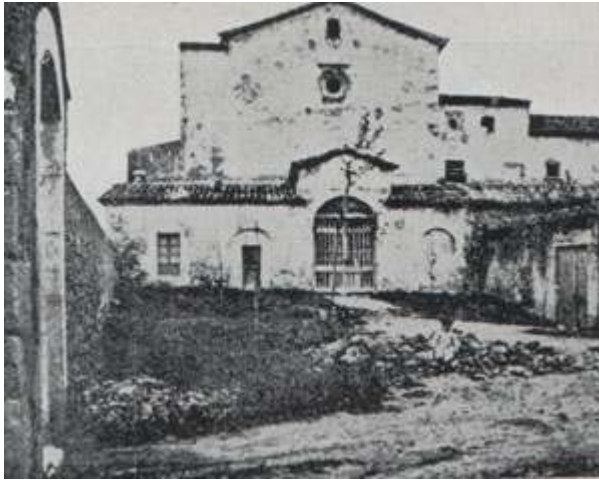
⁸¹ La problemàtica per traspasar les diferents monedes a quelcom quantificable en l'actualitat, és feixuga, DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 35, nota 2, explica com la lliura barcelonina o catalana val 10 rals d'ardit. El ral d'ardit val 2 sous. El sou val 12 diners. 3 lliures catalanes equivalen a 8 pessetes.

⁸² ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 49.

⁸³ Cayetano BARRAQUER ROVIRALTA, *Las Casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Capítol XV.

⁸⁴ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 35.

Ferran ja que s'hauran de dur a terme un aplanament del terreny que obliga a l'enderrocament de tota construcció i que suposà igualment un increment substancial de la superfície per a la consolidació de la nova fortalesa que era d'unes dimensions molt més grans que la del propi convent.

Imatge 6. Convent dels Caputxins a principis del segle XX⁸⁵

2.e.iii Nous espais per al desenvolupament de Figueres

Aquest apartat el dedicarem, té una doble vessant a partir de tot el que hem explicat en l'apartat anterior. És evident que l'evolució de Figueres es deu a la construcció del Castell de Sant Ferran durant la segona meitat del segle XVIII; també és evident que Figueres ja era un municipi actiu, en evolució i que progressava de manera continuada, la qual cosa també justifica que el castell es construís prop de Figueres. Tot i això, la construcció del castell provoca un creixement que no s'havia previst a la zona, de manera que el municipi durant el darrer terç del segle XVIII i la primera meitat del XIX, hagués de posar les bases del que era més que probable que es convertís en una ciutat important en el conjunt del Principat.

En aquest sentit volem tractar els nous espais per al desenvolupament de Figueres, per una banda com es van situant els diferents serveis en punts que l'Ajuntament considera estratègics per al seu creixement, i també com poc a poc el centre de gravetat urbà es va traslladant des de el vell espai medieval fins al nou model que es va creant sobretot en el segle XIX en què s'obren espais, s'eliminen barreres naturals fins aleshores infranquejables o es pensen noves vies de comunicació pel que eren antigament camins rals o veïnals. No els podem incloure tots, atès que aquest estudi està centrat en la figura i obra de Roca i Bros, però tampoc podem obviar-ho completament perquè sinó no s'entendria la seva feina durant la segona meitat del segle XIX a Figueres.

⁸⁵ Imatge extreta de la web: www.monestirs.cat [en línia].

La primera empenta urbanística de Figueres té lloc durant aquesta etapa anterior a Roca i Bros, no és arquitectònica ja que fins i tot alguns dels projectes com la Rambla, la Plaça del Gra (actual) o fins i tot la Plaça del Gra (antiga, actual de les Patates), no porten amb la seva construcció un planejament arquitectònic, tot i que sí hi ha intents de fer-ho amb parcel·lacions que, amb el temps, no es durien a terme.

Aquest gran moment de transformació, que es consolida amb l'arribada i la feina de Roca i Bros, també suposa un moment de canvi de mentalitats, la qual cosa sempre és complex en una societat i, ensems, és complex per als investigadors que sovint ho intueixen per les conseqüències de les accions, que no per la documentació que podem trobar.

Així doncs, aquests nous espais tenen una doble funció com és la de unió urbanística i previsió de creixement, i també una funció social, econòmica i cultural dels mateixos, que els acaba convertint en eixos del municipi, provocant aquest trasllat de la centralitat cap a ells, consolidada a més a més, al final del segle XIX i primers anys del XX en què altres formules econòmiques i socials irrompen a la ciutat convertint el vell centre en una mena de centre històric que durant dècades va estar relativament inactiu.

Un exemple clar d'aquest canvi de centralitat, el podríem trobar en la idea de l'Ajuntament de Figueres de traslladar a la Rambla la Casa Consistorial el 1860⁸⁶; d'aquests extrems no s'ha pogut trobar documentació prou clara, tot i que sí és cert que la Casa Consistorial es trobava al carrer ample en un vell edifici, que s'enderrocarà i que passarà a l'actual emplaçament a la Plaça de l'Ajuntament en un altre edifici la salubritat del qual és pèssima ja des del seu començament, com han apuntat diversos autors. L'edifici del "Saló de la Placeta", propietat del Govern militar i que llogà al municipi a meitat de segle, fou utilitzat per balls i festes com la de la Santa Creu, una utilitat que continuarà pràcticament fins al seu enderroc a principis del segle XX per construir-hi la Cambra Agrària.

Tot i això, la millora urbanística que suposa la cobertura de la riera, permet a l'Ajuntament traslladar-hi el 1860 el mercat de l'oli des del carrer Besalú a la placeta baixa de la Rambla, donant-li un pols de centralitat i un ús ciutadà que no tenia. De la mateixa manera, en aquesta època en què es creen moltes entitats socials, o recreatives, com el Casino Menestral Figuerenc (1856), Liceo Figuerense (1858), Casino Figuerense (1858), Sociedad Coral Erato (1862), Sociedad El Lazo (1866), la majoria dels quals en un moment o un altre van tenir la seva seu a la Rambla.

De la mateixa manera, l'Audiència de lo Criminal s'establí a la Rambla⁸⁷ el 1882, i en aquest temps es plantaren els plataners, s'urbanitzà el paviment i s'anà creant el

⁸⁶ Josep Mª BERNILS MACH, «La Rambla de Figueres», 23, p. 279.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 280.

passeig ciutadà que ha desembocat en el que es coneix actualment després de múltiples reformes. Poc a poc es convertí en zona de trobada dels ciutadans, de mercat i de diversos esdeveniments com les fires de la Santa Creu, tot això fins a dia d'avui en què continua essent el batec principal de la ciutat.

Probablement la Rambla sigui l'espai més significatiu, però n'hi ha d'altres que serveixen també d'exemple. L'emplaçament del Convent de Caputxins el 1753, a la zona del Rec Arnau és una element que pretén fomentar el creixement en un sector del municipi en direcció a Peralada, de la mateixa manera que el Convent dels Franciscans queda emplaçat en un altre espai de creixement com el del carrer Nou, a inicis del XIX ja en procés d'urbanització i, per tant, amb necessitat d'establir-hi serveis que, amb la desamortització de 1835, servirà com espai d'activitat cívica i educativa.

La creació de places, o l'arranjament de les existents, també seran lògics espais per al desenvolupament de Figueres, en atenció a ser una vila comercial on els mercats són d'especial importància i interès; no en va, el trasllat del mercat de l'oli del carrer Besalú a la placeta baixa de la Rambla, encara per urbanitzar, significa dotar al nou espai d'una centralitat que encara no tenia, i uns usos que permetin la unió urbana i social de dos espais que, malgrat formar part del mateix municipi, fins aleshores havien estat separats per la riera i ponts.

La importància de Figueres, ho hem comentat abans, es dona amb la nova distribució territorial que surt de la Pau dels Pirineus (1659), en què es converteix en el municipi més rellevant després de la frontera francesa; en aquest sentit, la seva evolució és latent en aquesta època, de la mateixa manera que en èpoques anteriors també gràcies a ser Vila Reial des de 1267 amb la Carta Pobla. Tot i això, és evident que la construcció del Castell de Sant Ferran significa un element bàsic per una evolució sense precedents, probablement, a Catalunya, que obliga a Figueres a sotmetre's a uns ritmes de creixement molt més ràpids.

Així, si bé els espais que hem anat comentant, havien estat urbanitzats en part des del segle XVIII, XVII, fins i tot en el XVI, com ho proven encara algunes edificacions existents al carrer Nou, no havent quallat com a nous espais de centralitat urbana, com tampoc havien tingut una fesomia arquitectònica concreta que els identifiqués, la qual cosa els feia pertànyer al municipi però sense formar-ne part socialment o econòmica. Sabem que abans de la construcció del castell, havien estat delimitats espais de creixement al sud de la ciutat, amb parcel·lacions que havien estat ocupades per edificacions d'habitatges i serveis, com l'Hospital, raó per la qual existien tradicionalment ponts que unien el centre emmurallat amb l'altra banda de la riera.

La construcció del castell és tan representativa, que alguns investigadors no dubten que significa, entre altres coses, la consolidació i l'impuls definitiu de Figueres com a capital

de l'Alt Empordà⁸⁸, la qual cosa comporta un seguit de serveis públics i privats que fomenten, encara més, el seu creixement i la seva importància social, política i econòmica, fins al punt de convertir-se en pocs anys en la segona ciutat més rellevant de la província de Girona, i una de les més importants de Catalunya.

Durant els segles XVIII i XIX, Figueres viu una transformació que li permet viure canvis profunds en la seva fesomia, i obres d'enginyeria que podria dir-se que es duen a terme en temps rècord, com per exemple que el cobriment de la riera Galligans permet agilitzar un vell projecte, de 1821, per a la construcció d'una nova carretera de Besalú a Roses, eliminant els vells traçats⁸⁹; una obra que s'inicia el 1835 poc temps després d'acabat el cobriment de la riera i que per Reial Ordre de 1849 és classificada, segons el projecte, com a de primer grau de referència, d'acord amb el Pla General de Carreteres de Catalunya de 29 de setembre de 1848⁹⁰, donant prioritat a la seva construcció, i iniciant-se les obres de manera immediata, i unificant els antics camins de Vilatenim i de Castelló d'Empúries, venint directament del camí de Vilafant en direcció a Besalú, actualment coneguda com carretera d'Olot. Un traçat que avui en dia encara és visible, sobretot en l'Avinguda Vilallonga, coneguda també tradicionalment com a carretera de Roses. Una carretera inaugurada oficialment el 1854, excepte el seu traçat al seu pas per Figueres que s'endarrerí encara força anys, fins el 1878⁹¹ en què fou acabada.

Això provoca, per influència directa, el trasllat de part de la zona de mercat a la placeta baixa, al costat de la carretera, que al llarg del segle XIX serà un dels punts econòmics més rellevants de Figueres.

La construcció d'una via com aquella, una carretera de connexió amb dos municipis importants per l'evolució de Figueres, Roses i Besalú, dóna una idea de la capacitat de la ciutat per unir els interessos de diversos municipis de l'entorn en bona mesura pel potencial comercial de Figueres, però també pel creixement del que era objecte i que, alhora, la feia especialment atractiva a ulls de tothom.

Simultàniament, el procés d'adaptació arquitectònica de l'entorn té lloc, tot i que no serà fins que Roca i Bros comença a dissenyar una bona part dels edificis que es troben a la Rambla i dels que encara estan dempeus acaben donant la imatge de ciutat del XIX que té, i manté Figueres, però també dóna una idea força ajustada dels nous espais de desenvolupament social, econòmic, polític i cultural que representa aquest creixement

⁸⁸ Albert COMPTE FREIXANET, «Geografia Urbana de Figueres», 6, p. 143.

⁸⁹ BERNILS, «La Rambla de Figueres», 23, p. 276.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 276.

⁹¹ *Ibidem*, p. 277.

que manté un cert ordre, malgrat que no deixa de ser una projecció que només a mitjans del XIX es concretarà amb formules, dimensions i criteris constructius mitjançant les *“Ordenanzas Municipales relativas a Obras acordadas por el Ayuntamiento de Figueras en el año 1850⁹²”*.

2.e.iv Ordenament i Planificació

Els estudis relatius a l'ordenament i planificació urbans de Figueres, abans del segle XIX, no han tingut excessius treballs, ni investigadors, que permetin fer-se una idea clara en relació a quin és el paper de Figueres en aquestes èpoques anteriors al segle XIX i, fins i tot, anteriors a la construcció del Castell de Sant Ferran. En aquest sentit, probablement, els treballs més acurats siguin els d'Antoni Egea Codina i Josep Mª Bernils Mach, els quals han intentat donar llum a una etapa relativament poc coneguda de l'evolució de la ciutat, però que alhora és de vital importància per entendre la Figueres actual i, sobretot, el perquè de la Figueres que creix i es desenvolupa al llarg de tot el segle XIX.

Així doncs, partim de dos punts de vista que si bé tenen coincidències remarcables no podem dir que siguin idèntiques. Per una banda, Bernils explica com *“el complex urbanístic de Figueres consta de dos sectors plenament identificats: la Figueres vella, anomenada també Figueres antiga o Figueres medieval, i la Figueres nova que s'inicia amb timidesa a finals del segle XVI i el començament del XVII, per aconseguir la plena expansió en el XVIII, amb la construcció del Castell de Sant Ferran⁹³”*. De l'altra, Egea considera que *“La Figueres dels segles del Vell Règim, ha estat vista tradicionalment per diversos autors locals com una població estancada, ensopida, tancada dins el clos de les seves muralles i que no comença a prosperar i expansionar-se fins que no té lloc la construcció del Castell de Sant Ferran, l'any 1753 (...) En el present treball, vull oferir al lector una visió força diferent de la Figueres dels segles XVI, XVII i XVIII, època transcendental en la qual es forja i es consolida la nostra ciutat com a capital indiscutible de l'Alt Empordà⁹⁴”*.

Encara trobem un tercer investigador, especialista en la fortalesa de Sant Ferran, que parla també, tot i que de manera relativament breu, del desenvolupament de Figueres durant aquella època de la segona meitat del segle XVIII, al referir-se dient *“Durant els anys que durà la construcció del castell, la vila de Figueres, que duia una vida tranquil·la i de poble, sofreix una transformació profunda. La circumstància que*

⁹² AHMF. Ordenances Municipals de Figueres. 1850.

⁹³ Josep Mª BERNILS MACH, «El procés urbanístic de Figueres», 27, p. 151.

⁹⁴ EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 85.

s'emprengués als contorns de la població aquesta gran obra castrense (Castell de San Ferran) fou l'origen del seu desenvolupament actual, tant des del punt de vista del creixement demogràfic i econòmic com de planejament urbanístic⁹⁵". Un punt de vista, que recalca el concepte de planejament urbanístic com un element important, a banda de l'evolució demogràfica i econòmica.

Probablement, però, un punt d'inici que ens pot donar una idea més ajustada d'aquesta evolució urbanística i, sobretot, del concepte de planificació i ordenament, ens pugui venir donada pels diversos censos que tenim a l'abast, reconeguts per tots els investigadors i que, a més, en els que coincideixen i suporten gran part de les investigacions històriques modernes. En aquest sentit ens trobem segons investigacions aportades pel mateix Antoni Egea⁹⁶ la següent evolució demogràfica:

- 1585: 189 focs, aproximadament 756 habitants.
- 1708: 357 focs, aproximadament 1428 habitants
- 1717: 441 focs, aproximadament 1764 habitants
- 1725: 450 focs, aproximadament 1864 habitants
- 1787: (Cens de Floridablanca) 5398 habitants

Encara però, hi ha més dades aportades en aquest cas per Benet Cervera⁹⁷, que inclou un cens de 1857 que dona a la llavors Vila de Figueres una població de 10.370 habitants, extrem aquest confirmat per les dades que aporta al *Instituto Nacional de Estadística* (www.ine.es). I encara unes dades més, en el cens de 1860⁹⁸, la població de Figueres és de 10.082 habitants i el de 1877⁹⁹, aporta una població a la ciutat de Figueres de 11.739 i el 1887¹⁰⁰, cent anys després del cens de Floridablanca, un total de 11.912 habitants, entre residents, absents i transeünts.

Després de veure aquestes dades, és evident que la construcció del Castell de Sant Ferran (1753-1766) té una incidència absolutament definitiva per a l'evolució del municipi en tots sentits, i el de la ordenació urbana de ben segur que va ser-ne un de molt rellevant. En poc més de 50 anys, Figueres va veure multiplicada la seva població per quatre, és a dir en termes percentuals va créixer prop d'un 290%, la qual cosa evidencia que sense una certa previsió urbanística el caos podia apoderar-se de la vila,

⁹⁵ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 40.

⁹⁶ EGEEA, «Notícies sobre l'agricultura figuerenca», 19, p. 184.

⁹⁷ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 111.

⁹⁸ Font: www.ine.es [en línia].

⁹⁹ Font: www.ine.es [en línia].

¹⁰⁰ Font: www.ine.es [en línia].

la qual cosa no tenim constància que succeís. De la mateixa manera, també podem afirmar sense por a equivocar-nos que si bé, Figueres des del segle XVI és cert que té un increment de població sostingut, que provoca un increment de la superfície utilitzada per l'assentament d'aquesta població, no podem afirmar que aquesta sigui espectacular fins a la consolidació del Castell de Sant Ferran com un element més del paisatge econòmic, social i polític a l'Alt Empordà.

Encara queda un element demogràfic més, que no sol aparèixer en els estudis per ser considerat menys fiable envers el de Floridablanca de 1787, i es tracta del Cens del Compte d'Aranda de 1768¹⁰¹. Encara que no sigui del tot fiable, i malgrat que una part important dels originals s'hagin perdut, segons el mateix INE i la Biblioteca Nacional d'Espanya, és rellevant atès que a la vila de Figueres li dóna una població de 4.640 habitants, la qual cosa posa de relleu que en poc menys de vint anys la població creix gairebé en 1.000 persones.

Aquí és on podem trobar els primers elements que cal considerar com a planificació urbanística, tot i que l'ordenament i fins i tot, la bellesa arquitectònica seran posteriors i la darrera florirà realment durant l'època de Roca i Bros com Arquitecte municipal de Figueres.

Respecte a l'ordenament urbanístic, podríem afirmar que no existeix en la manera com es podria entendre actualment o, si s'escau, com s'entenia durant la segona meitat del segle XIX. En primer lloc, cal dir que Figueres a finals del segle XVII i principis del XVIII encara es trobava dins un recinte emmurallat, que havia anat evolucionant des del segle XIII fins aleshores, amb ampliacions de muralla i incrementant la superfície construïda intramurs; existeix algun document, que explica com la muralla es va engrandint i acaben essent utilitzats els seus murs per a la construcció d'habitatges, valgui com exemple el que cita l'historiador Antoni Egea com a il·lustració en què una factura datada de 1741 detalla les despeses d'unes obres en una casa situada al carrer Girona on explica l'obertura d'un arc i una finestra a la muralla¹⁰², per tant hi ha una reutilització de materials que explicaria, en part, el fet que no quedin pràcticament restes de la muralla de Figueres en les seves diferents etapes.

En aquest context podem veure com Figueres continua transformant-se de murs endins, però també ho fa de muralles enfora, com ho demostra una edificació datada en el segle XVI, la Casa Vila-Moner¹⁰³, i on davant per davant es trobava el desaparegut Hospital de Mesells. Aquest tombant de segle XVII i tot el XVIII, és un moment de gran

¹⁰¹ Font: www.ine.es [en línia].

¹⁰² EGEEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 122, Document trobat a: A.H.G., P.F., not. Francesc Fages, vol. 617, a. 1741, p 158 v.

¹⁰³ FALGUERAS; SANTALÓ, *Figueres, Arquitectures i història*, fitxa 3.

transformació de Figueres que desembocarà en una ordenació concreta, definida o estudiada per part de l'Ajuntament amb projecció sinó que es movien entre dues dinàmiques que eren: el creixement al boral dels antics i tradicionals camins rals de la vila i també per les parcel·lacions de terrenys, tant intramurs com extramurs.

En el cas de dins de la muralla, les parcel·lacions servien per reduir finques grans en més petites, en el cas de fora muralla són parcel·lacions de grans propietaris com la Família Gayolà o Oriol. De fora muralla, el creixement vingué per part del carrer de Peralada, en el que la part de fora muralla fou anomenada carrer de Peralada *de fora*, o el de La Jonquera, que igualment fou anomenat carrer de La Jonquera *de fora*, o el mateix carrer Nou que era una continuació del carrer Girona i una de les vies de sortida pel portal de Girona, en direcció a aquella ciutat, travessant les muralles i el pont que superava la riera des de 1400¹⁰⁴, i que seguia més o menys, amb menys exactitud que més, l'antiga calçada romana en una part del seu traçat¹⁰⁵ fins a la Creu de la Mà i d'allà a Sant Pau de la Calçada, fora ja de Figueres, on encara es conserva algun vestigi en una propietat privada.

El seguiment de les tradicionals vies de comunicació és una constant que fins i tot, durant el segle XIX es manté però de manera més racionalitzada; l'exemple seria el mateix carrer Nou que es bifurca pocs metres després del seu inici entre el que porta a la Creu de la Mà, i el que pren l'antic camí de Vilatenim i Roses, el qual es converteix, dècades després com hem comentat, en una carretera autoritzada per l'Estat.

El carrer Peralada, per exemple, evolucionarà de muralles enfora i se'l potenciarà amb la construcció del Convent dels Caputxins, al carrer Rec Arnau, però gairebé al costat del de Peralada, donant-li una nova vitalitat i alhora donant definitivament per tancat aquest carrer amb el Convent¹⁰⁶. Prova d'això, és que actualment continua acabant el carrer Peralada en aquest punt i, tot i continuar, canvia de nom anomenant-se carrer de Tapis.

Si és cert que existeix, en data 1784, un pla d'ordenació militar del qual en parlarem abastament en capítols posteriors, que posa les bases del com i on pot créixer el municipi tenint en compte l'existència de la fortalesa de Sant Ferran al Nord de la població i els impediments que això comporta.

En referència al planejament, és difícil entendre'l com a tal, tot i que sí és cert que es dóna una circumstància que té continuïtat en el temps des del segle XVI fins el XIX i, també, més enllà. Aquesta circumstància, és la ubicació de determinats espais públics

¹⁰⁴ EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 142.

¹⁰⁵ Josep Mª BERNILS MACH, «El carrer nou de Figueres», 19, p. 161.

¹⁰⁶ BERNILS, «El carrer Peralada», 16, p. 242.

d'us de la població en llocs que es consideren estratègics i que, a més, coincideixen amb les vies de comunicació i serveixen per consolidar el creixement de Figueres. Ho trobem al carrer Nou amb l'Hospital dels Messells (abans de 1557), l'església de Sant Baldiri (1532) o l'Hospital de la Caritat (1608)¹⁰⁷, també al barri del Raval que ens constitueix a partir del camí que portava a l'ermita de Sant Roc (a la muntanyeta on després es construiria el Castell de Sant Ferran), o el convent de Franciscans que existia al final del carrer de la Jonquera i que es va enderrocar el 1808¹⁰⁸ i que no va evolucionar per la impossibilitat de construir al trobar-se dins de les zones d'influència del Castell, les anomenades zones polèmiques.

Tenim més exemples de planejament i ja han estat esmentats, com el trasllat del Convent dels Caputxins al camí de Peralada i Roses el 1753, el Convent de Franciscans que es trasllada al Carrer Sant Pau, on es duu a terme un eixample de la vila el 1817 i que es transforma en Col·legi d'Humanitats el 1839, el cementiri municipal que després de l'ocupació francesa passa a la zona d'expansió en direcció a Roses o el mateix Convent de monges Clarisses, i l'església de la Divina Providència de 1851, obra de Josep Roca i Bros que passa a construir-se en un altre part de l'eixample de la ciutat en direcció a Vilafant, Besalú i Olot, respectant les zones polèmiques del Castell, entre altres exemples.

Pocs anys després de la construcció del Castell de Sant Ferran, Figueres té construïdes les principals vies d'eixample que li permetran créixer i que, a més, serviran per la futura evolució de la ciutat, és a dir el carrer Vilafant, carrer Sant Pau, carrer Sant Rafel, carrer de Llers, carrer Sant Llätzer, carrer Eres d'en Vila¹⁰⁹, etc.

2.e.v. Radiografia econòmica de Figueres

Aquest apartat, tot i que breu sí cal parlar-ne encara que sigui només una mica. Figueres pateix una gran transformació en tots sentits, l'urbanístic no és una excepció, però això també suposa una activitat econòmica que permet aquesta transformació dins una prou dinàmica societat empordanesa. Així doncs, el mateix cens de Floridablanca, de 1787, i segons Antoni Egea¹¹⁰, amb una detallada sèrie de les professions dels habitants de Figueres.

¹⁰⁷ BERNILS, «El procés urbanístic de Figueres», 27, p. 156.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 162.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 163.

¹¹⁰ EGEEA, «Notícies sobre l'agricultura figuerenca», 19, p. 184.

Així doncs, ens trobem que en aquest moment hi ha 65 persones que tenen relació o vincle amb l'estament religiós, ja fossin capellans, monjos, ordenats menors, llecs, etc. Entre artesans i comercials, sumen un total de 764 persones essent, de lluny, els col·lectiu més nombrós, considerant que els artesans eren 719. Cal pensar que aquests artesans, també portaven a terme una activitat comercial amb el producte de la seva feina, la qual cosa ens porta a confirmar que la Figueres comercial era una realitat absoluta a finals del segle XVIII.

En referència a l'agricultura en aquest tombant del segle XVIII, no sembla que a Figueres sigui massa nombrosa ja que consta de 30 habitants; cal dir, però, que els pagesos que apareixen en nombroses ocasions són pagesos rics, o com a mínim amb possibles i per tant tenen jornalers que els treballen les terres, uns jornalers que en aquest cens ascendeix a 159 persones. Entre aquests pagesos amb diners, podem parlar d'un al que aquest investigador ha tingut accés, Ferriol Puig Pagès¹¹¹, del que sabem que es casà el 1762 amb Mariangela Genover i de qui en documents notariais especificava que feia ús de sivelles d'or.

A banda d'això, sí es pot dir que tota la superfície conreable de l'àrea de Figueres s'hi trobava especialment l'olivar i la vinya, en la seva majoria, quedant petits espais en què hi havia bosc, erm o camps lliures de conreus.

Gran part de l'activitat econòmica durant aquesta època d'expansió, prové de les formules del Vell Règim. Un d'ells és la ramaderia, sobre la que sabem poques coses com l'existència d'un mercat de bestiar, i un corral, situat durant el segle XVIII a la Pujada del Castell, i es guardava el bestiar destinat a les carnisseries municipals¹¹². El sector secundari, l'industrial, és especialment rellevant a Figueres en aquesta època i s'estendrà també durant el segle XIX com seria la indústria de la pell, que seria la principal amb adoberies que evolucionen des de l'artesà al que posteriorment seran autèntiques fàbriques; igualment l'indústria del metall és present, encara que de manera més o menys testimonial trobant-la citada des del segle XVI fins a final del XVIII¹¹³ o també, una indústria secundària del metall com la dels rellotges de campanar de ferro, documentats per l'historiador Antoni Egea des de 1691 en què els còsols¹¹⁴ de Llers contracten un rellotger francès, resident a Figueres, la construcció d'un rellotge que toqués els quarts i les hores amb el ferro provinent de Maçanet de Cabrenys¹¹⁵.

¹¹¹ Font: Arxiu particular família Puig

¹¹² EGEA, «Notícies sobre l'agricultura figuerenca», 19, p. 189.

¹¹³ EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 84.

¹¹⁴ Còsols: Regidors de l'Ajuntament.

¹¹⁵ EGEA, «Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 94. Document: A.H.G., protocols de Llers, notari no identificat, vol. 30, a. 1691-1700.

De la mateixa manera, indústries tèxtils tenen rellevància des d'èpoques medievals o indústries agràries, com trulls o molins, i igualment fàbriques de sabó que són tradicionals a l'Alt Empordà amb casos que han arribat gairebé fins els nostres dies.

El comerç, del que hem parlat abans, és l'element fonamental, tan el gran comerç, a l'engròs, com el comerç tradicional més lligat a l'artesania, amb botigues que són d'un gran dinamisme a llarg de tota aquesta època i es van anar convertint en els petits elements de consolidació de les noves zones urbanes de Figueres, tenint el seu origen a la Plaça de l'Ajuntament i al carrer Girona. I, evidentment, els mercats que són la clau de volta de l'activitat comercial de la zona, però també l'element que dóna la vitalitat suficient perquè Figueres no només creixi sinó que sigui el nexa entre la resta de poblacions de la zona. La multiplicitat de mercats és coneguda sobradament, i també hem explicat com des de l'Ajuntament s'intenta consolidar les noves zones amb la implantació de mercats; una dada curiosa la trobem en l'actualitat en la que noves zones urbanitzades al centre han estat consolidades a través, també, dels mercats.

Hi havia més activitat econòmica, per descomptat, que té una vinculació estreta amb l'anteriorment citat, això vol dir professions lliberals com advocats, procuradors, metges o mestres; també el clergat té un paper de pes com l'estament militar, sobretot després de la construcció del Castell de Sant Ferran però molt presents sempre per raons frontereres. Finalment, la Hosteleria que per ser Figueres un lloc de pas té un pes especial, amb un creixement espectacular durant el segle XVIII gràcies a relats recollits per investigadors locals que comptabilitzen més del doble en aquesta època que en els tres segles precedents¹¹⁶. Això ens porta a alguns noms emblemàtics de la història de Figueres com "l'hostal del Salvatge" al carrer Girona, "la posada del senyor rei" al carrer Nou o "l'hostal de la Punta" també al carrer Nou cantonada amb Sant Llätzer¹¹⁷.

El creixement de Figueres porta més activitat administrativa i burocràtica, i un increment del funcionariat ja fos judicial, del servei de correus o municipals. Cal indicar que el fet que Figueres es convertís en partit Judicial, en el primer terç del segle XIX, implica una ampliació de les professions lliberals lligades al món judicial com del funcionariat judicial, amb jutges i secretaris al capdavant.

Finalment, el món del transport, tant de persones com de mercaderia també és present a Figueres durant el XVIII, sobretot a finals d'aquest segle per raó de la Guerra Gran, i també les relacions comercials amb França, que porten el transport de mercaderies com farina, oli o altres productes.

¹¹⁶ Manuel MORENO CHACON, «Viatgers per l'Alt Empordà. Segles XVI-XVIII», 141, p. 86.

¹¹⁷ EGEA, "Figueres i la seva evolució urbana», 20, p. 101.

2.f. El canvi de rumb: Josep Roca i Bros

Tot el que hem anat explicant fins ara, entre el segle XVIII i XIX, acaba desembocant en la figura de Josep Roca i Bros, Arquitecte Acadèmic, i municipal de Figueres, *Maestro Mayor de Fortificaciones*, amb plaça guanyada i destinat al Castell de Sant Ferran.

En aquest binomi, podrem trobar respostes a moltes preguntes que ens hem anat formulant al llarg d'aquesta investigació, relacionades amb l'urbanisme de Figueres, la seva relació amb el Castell de Sant Ferran i, també, amb l'aparició de "l'estil" arquitectònic per primera vegada a Figueres, configurant-la com una ciutat atractiva als seus habitants i als forasters; una ciutat per viure-la i no només per viure-hi o treballar. En aquesta època comença, de manera implícita i probablement de manera involuntària el que podem conèixer o definir com la socialització de l'espai públic a Figueres.

No només aquest binomi fa rellevant la figura de Roca i Bros, sinó que hi ha altres elements que fan pensar que ens trobem amb l'autèntic transformador de Figueres. L'encapçalament d'aquest epígraf, respon a un traspàs, un canvi de mentalitat dins del camí que Figueres ja havia endegat d'ençà la construcció del Castell de Sant Ferran. Roca i Bros combina no només la transformació de Figueres sinó la connexió arquitectònica de la mateixa amb la de la resta de Catalunya; és un moment efervescent arquitectònicament parlant, amb gust per la bellesa i el classicisme.

La fortalesa, construïda el 1753, provoca un canvi de paradigma en l'evolució de Figueres. Els hem descrit, i es produeixen poc a poc, representant un planejament urbà més o menys definit, però sense ordenació clara, a banda que no comporten per a Figueres una nova fesomia, un perfil, un estil amb el que identificar-la i, sobretot, diferenciar-la d'altres ciutats del seu entorn geogràfic o cultural, com Girona o Perpinyà.

En aquest punt Roca i Bros té una especial rellevància, atès que serà l'encarregat de dotar a Figueres de perfil urbà, de fesomia personalitzada que caracteritzi el municipi; un exemple simptomàtic serà la construcció de la que es considera la seva obra màxima, el Teatre Principal¹¹⁸, que constitueix una obra de bellesa i perfecció estètica i arquitectònica inèdita a Figueres fins aleshores.

L'autèntic canvi de rumb, ens el dona el mateix personatge, Josep Roca i Bros, arquitecte acadèmic, però també en la generació que d'alguna manera ell també representa. Roca i Bros és contemporani, a banda de company d'estudis, d'arquitectes

¹¹⁸ Alfons MARTÍNEZ PUIG, «El Teatre Principal de Figueres: Una història del dinou», 40, p. 231-261.

tan rellevants com Josep Oriol Mestres i Esplugas, Daniel Molina i Casamajó o Miquel Garriga o Antoni Rovira i Trias, alguns dels quals varen ser arquitectes municipals de Barcelona, o van contribuir a la confecció de l'eixample barceloní o al seu embelliment amb obres de referència com la Plaça Reial, el Gran Teatre del Liceu, el Teatre Principal de Barcelona, per posar uns exemples. Altres noms rellevants, serien el d'Ildefons Cerdà, qui dissenyà l'actual eixample de Barcelona.

És una qüestió de mentalitat, molt probablement, o de la influència del vell professor Antoni Celles i, també, del seu successor Josep Casademunt, en la que podem trobar per una banda l'academicisme estricte d'un amb la vessant més artística i científica del segon¹¹⁹, una vessant científica que serà providencial per a Roca i Bros, la qual cosa sembla donar una empenta a la vessant artística, cultural i científica dels que foren els seus alumnes.

I podem parlar d'una generació que transforma la fesomia de la Catalunya de mitjans del segle XIX, quan podem llegir paràgrafs com aquests: *“L'arquitectura de l'època romàntica a Catalunya deu molt als homes que passaren per les classes a Llotja. El mateix Josep Casademunt (1804-1868) fou un arquitecte que es va mantenir a cavall entre la generació neoclàssica, la de Celles, i la pròpiament romàntica, és a dir, la d'aquells més joves nascuts pels volts de 1815¹²⁰. Resulta molt il·lustratiu observar la coincidència del naixement en aquell any de Josep Roca (i Bros), Francesc Daniel Molina i Josep Oriol Mestres, sense oblidar el d'Ildefons Cerdà o Antoni Rovira l'any següent; tots formaven un nucli molt coherent al qual se sumarien poc després (Elies Rogent i (Martí) Sureda¹²¹ (i Deulovol), entre altres. A l'entorn de tots ells giren les diverses facetes del romanticisme arquitectònic i urbanístic, des d'aquelles que conservaven les amables essències del classicisme, fins aquelles que incorporaren les novetats d'arrel medieval. S'obria així, el debat arquitectònic entre classicisme i medievalisme, d'on sortiria triomfant l'eclecticisme en una generació posterior¹²²”*.

Alguns treballs, apunten a projectes conjunts entre la majoria d'aquests arquitectes; també entre Roca i Bros amb altres com Sureda i Deulovol a Girona¹²³ o amb Ildefons Cerdà, que algunes fons com desgranarem més endavant, a més a més, tenien una

¹¹⁹ Joan BASSAGODA NONELL, «El primer arquitecte de l'Acadèmia. Josep Casademunt i Torrents (1804-1868)», 4-5, p. 12.

¹²⁰ Josep Roca i Bros, neix a Abrera el 1815.

¹²¹ Martí Sureda i Deulovol, arquitecte acadèmic nascut a l'Escala el 1822, un dels màxims exponents de l'arquitectura de mitjans del segle XIX a Girona ciutat.

¹²² Pedro NAVASCUÉS PALACIO, “«L'arquitectura catalana entre 1808-1888», p. 258.

¹²³ *Ibidem*, p. 258.

amistat personal entre l'arquitecte d'Abrera i l'enginyer militar, malgrat que no hem pogut trobar documentació que acredités de manera fefaent aquesta relació d'amistat.

Al llarg d'aquesta investigació, hem pogut comprovar la poca documentació de caràcter personal que s'ha pogut trobar de Josep Roca i Bros, fins i tot hi ha mancances relativament rellevants respecte la seva obra que no han impedit fer un seguiment acurat tant del conjunt de l'obra com de la *filosofia* arquitectònica, artística i cultural del mateix Roca. Alguns investigadors, que han treballat de manera concreta i específica la figura i l'obra de Roca i Bros, com és el cas de l'arquitecte Benet Cervera qui explica en referència a Roca i Bros: “*Són migrades les dades que existeixen sobre aquest personatge. Malgrat tot, intentarem una primera aproximació a les seves vida i obra*¹²⁴”.

La feina d'investigació i recerca que he dut a terme, m'ha permès trobar més dades biogràfiques i professionals, que d'una manera confirmen l'aproximació de la que parla Cervera, fins al punt que la transcendència d'aquest arquitecte per a Figueres és tant rellevant que la situa en la contemporaneïtat de la formació de les grans ciutats a Catalunya, ja sigui Barcelona o Girona. Amb tot, i per bé que les llacunes s'han vist reduïdes, no he estat capaç d'eliminar-les ja sigui per la manca de documentació en un moment o un lloc determinat, ja sigui per la poca cura per part del mateix arquitecte de vetllar per la seva obra; fins i tot en la tasca de buscar una imatge gràfica de Roca i Bros, ja fos retrat pintat o fotografia, no ha estat possible trobar-ne. Un exemple, seria la dispersió de la mateixa i la impossibilitat de trobar-la tota de manera conjunta com a llegat per als seus successors¹²⁵, com ho demostra el testament hològraf redactat per Roca i Bros en el seu llit de mort.

Per tant, Josep Roca i Bros, significarà un punt d'inflexió bàsic, un canvi de rumb d'ençà de la primera ordenació urbana lligada als antics camins rals des dels quals la Vila de Figueres havia evolucionat des d'època medieval fins a inicis de l'època contemporània. Roca i Bros, dóna un impuls a cosir la ciutat vella amb la nova que s'havia començat a dissenyar, de manera classicista i força impersonal, unes dècades abans, donant-li caràcter, forma i, sobretot, estil.

No són pocs, els investigadors que coincideixen amb aquest extrem. En aquest sentit, podem veure com s'explica aquest canvi a través del llibre *Figueres, architectures i història*: “*A partir de la dècada de 1840, Roca i Bros s'aplicaria en la construcció de la imatge arquitectònica i urbanística –burgesa i neoclàssica- de la Figueres contemporània, operant en una ciutat que, després de les guerres amb França i les*

¹²⁴ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 62.

¹²⁵ AHPB. Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona. Protocol 314, foli 1512. Josep Roca i Bros, testa en data 1 de novembre de 1877 davant del Notari del Col·legi de Barcelona José López Menéndez, i mor el 12 de novembre del mateix any.

importants destruccions que varen generar, havia recuperat l'empenta econòmica i demogràfica de la segona meitat del segle XVIII i iniciava la seva reconstrucció sobre les bases culturals i sociopolítiques de l'estat liberal. Sota els paràmetres de la lògica destrucció-reconstrucció i les grans possibilitats que oferien les noves lleis desamortitzadores, s'havia iniciat doncs, la transformació urbanística i arquitectònica probablement més intensa de la història de Figueres. Una refundació que s'allargarà fins a la dècada de 1870, que va portar la ciutat fins als 12.000 habitants i que es va dur a terme majoritàriament sobre l'antic traçat de la vila del XVIII¹²⁶.

El canvi però, va més enllà de la imatge arquitectònica i urbanística –burguesa i neoclàssica-, que expliquen Falgueres i Santaló, atès que també significa la consolidació d'un model que també s'aplica a les construccions plurifamiliars durant tota aquesta època i més endavant, mantenint l'estructura dels edificis. Així com, també, creant un model arquitectònic urbà en contraposició al que havia estat el model imperant fins aleshores, bàsicament rural. Aprofundirem més en aquest concepte que, juntament amb la socialització de l'espai públic que hem comentat unes ratlles més amunt, significa l'autèntic canvi de paradigma a la Figueres de mitjans del segle XIX. Falgueres i Santaló, encerten plenament amb el concepte de refundació de Figueres, de la mateixa manera que la burgesia emergent se'n fa ressò i busca aquesta arquitectura per als seus edificis. Tot això té una conjunció en el que podem anomenar, unitat d'estil, que de manera més o menys ornada, més o menys sumptuosa, manté l'estructura bàsica, la qual cosa acaba conferint a la imatge urbana una fesomia singular, diferent però profundament coherent.

Un darrer apunt sobre aquest canvi de rumb que suposa l'arribada i la feina feta per Roca i Bros durant els més de vint anys d'activitat com arquitecte, Mestre Major de Fortificacions del Castell de Sant Ferran i, també, com a docent del Col·legi d'Humanitats de Figueres (actual Institut Ramon Muntaner), és l'aparició d'un grup de Mestres d'Obres que són els continuadors de Roca, fins i tot se'ls anomena deixebles; un cas singular, i ja en parlarem de més casos en endavant, potser sigui el de Alexandre Comalat, Mestre d'Obres, que inicia la seva tasca professional en el moment en què Roca i Bros marxa de Figueres¹²⁷ per instal·lar-se definitivament a Barcelona. Comalat durà a terme una reforma del Teatre Principal i mantindrà l'estructura de construcció que defensa Roca i Bros sobretot el relatiu a distribució de façanes, sòcols i cornises¹²⁸ tot i que posteriorment evolucionarà vers l'eclecticisme, en el qual hi conflueixen gran part de les sensibilitats arquitectòniques i urbanístiques del darrer terç del segle XIX.

¹²⁶ FALGUERAS; SANTALÓ, *Figueres, Arquitectures i història*, p. 16.

¹²⁷ Antoni EGEA CODINA, «El Mestre d'obres Alexandre Comalat i la restauració del Castell de Requesens», 18, p. 346.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 346.

Josep Roca i Bros es perfila, doncs, com un home polifacètic dins de la seva àrea professional, l'arquitectura, de la qual en treu tot el rèdit possible ja fos com Arquitecte Municipal, Mestre Major de Fortificacions de 2ª classe o com a professor de matemàtiques al Col·legi d'Humanitats; també, el trobem com a guanyador de diversos premis de dibuix i composició, dels qual en parlarem més endavant, però que ajuden a configurar la imatge d'un home amb inquietuds artístiques i culturals que van més enllà de la mera projecció i construcció d'edificis. Aquesta, probablement, sigui la seva gran aportació a l'arquitectura figuerenca i, ensems, a la catalana; la polivalència en la feina i la multiplicitat de projectes i iniciatives que, des d'una perfecta discreció com a persona pública, va portar a terme al llarg de la seva carrera.

Finalment, destacar que en l'època en què Roca i Bros és Arquitecte Municipal a Figueres (1842-1865), cal pensar que seria una de les personalitats més destacades de la vila en aquella època i, per tant, una persona que hagués pogut comptar amb una activitat social, donada el seu interès per les vessants artístiques i culturals, rellevant que traspassés la seva feina i li donés relleu social; en cas de ser així, no ha aparegut gairebé cap referència seva en el buidat hemerogràfic dut a terme respecte de les publicacions locals de l'època i posteriors, a excepció de elements puntuals que comentarem més endavant, no apareix com a veu autoritzada que era en cap dels moments rellevants que viu Figueres durant aquesta època, en la que trobem personalitats tan significatives com Abdó Terradas o Narcís Monturiol, contemporanis del mateix Roca i Bros.

Sembla ser, que l'arquitecte d'Abrera, es va concentrar en la feina que tenia encomanada a banda d'altres com podria ser la seva vessant com a home de negocis a la comarca, de la que en parlarem en capítol i paràgraf a part.

CAPITOL 3

JOSEP ROCA I BROS: LA FORMACIÓ D'UN ARQUITECTE. DADES BIOGRÀFIQUES I PROFESSIONALS.

En el capítol anterior he parlat per sobre de l'arquitecte Josep Roca i Bros; un breu apunt que em servia per explicar quines raons són les que em porten a creure perquè la seva obra a Figueres representa un canvi de rumb en la seva arquitectura i urbanisme durant les dècades centrals del segle XIX.

Tot i això, també explico que les dades sobre ell són relativament escasses, i no he pogut trobar-ne massa, malgrat que sí he pogut trobar informació que fins aquest treball no es coneixia; és, si més no curiós, donat que en aquell moment històric la seva figura degué representar per Figueres un valor afegit d'incalculable valor, no només pel fet de la seva formació sinó per altres aspectes que li haguessin pogut donar rellevància social com per exemple ser Catedràtic de Matemàtiques durant força anys al Col·legi d'Humanitats de Figueres (actual Institut Ramon Muntaner).

Amb tot, sí he pogut perfilar un recorregut biogràfic de Roca i Bros, des de la seva Abrera (Baix Llobregat) natal fins a Figueres i, posteriorment, Barcelona i la Vila de Gràcia on mor el 1877. És cert que han quedat algunes llacunes pel camí que m'hagués agradat eliminar, però la documentació trobada i que he pogut consultar em donen raons per pensar en un perfil professional, social i personal concret que permet avançar en una determinada evolució personal, la qual cosa posa en evidència algunes mancances biogràfiques que han aparegut al llarg del temps.

En contraposició amb altres arquitectes contemporanis a ell, la informació existent és menor i menys extensa, havent-me trobat en més d'una ocasió en vies mortes de recerca al creure que podria existir una informació que, finalment ha quedat en res. En altres casos, és el mateix Roca i Bros qui ens dona la pista per seguir buscant, però finalment la documentació per les raons que siguin, i que també podem aventurar, no ha arribat fins els nostres dies o no he sabut trobar-la al tractar-se d'elements molt concrets i que, directament tampoc tenen relació amb l'objecte d'aquesta tesi¹²⁹ encara que sí amb el personatge central de la mateixa, i

¹²⁹ En aquest cas em refereixo a la pertinença de Josep Roca i Bros a la "Sociedad Filomática de Barcelona", un dels gèrmens de l'actual Ateneu Barcelonès. Després de fer una buidat d'informació sobre aquesta associació, i de consultar la documentació disponible a l'arxiu del mateix Ateneu Barcelonès, la documentació de què disposaven era molt escassa i d'època posterior. Allà vaig abandonar aquesta línia d'investigació al entendre que, no era pròpiament l'objecte d'aquesta tesi, dedicada a l'arquitectura i l'urbanisme a la Figueres de meitat del segle XIX.

que desperta interès després que poc a poc hagi pogut esbrinar dades tant del seu origen, de la seva formació i de la seva tasca professional.

Un dels punts que probablement hagi estat més complex, com veurem a continuació, ha estat trobar el seu origen. Els textos que parlen de Roca i Bros, sovint tenen poca consistència en el relatiu als seus orígens, la qual cosa sempre he cregut que seria necessari aclarir, en la mesura del possible. En aquest cas, sí he pogut treure més informació de la que fins ara ha existit, i que posen la figura de l'arquitecte d'Abrera, en un marc que no es coneixia.

Igualment, la seva formació acadèmica no era massa coneguda, excepte és clar, que es tractava d'un arquitecte acadèmic, amb títol de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, la qual cosa el va portar a treballar a Figueres i a tota la seva evolució professional que també anirem desgranant. Tot i això, les preguntes eren evidents: era un bon alumne? La seva condició com alumne el condiciona per anar a Figueres? En altres casos, no ha estat possible trobar el vincle entre una acció i una altra de Roca i Bros. Resulta una persona enormement discreta, amb molt poca rellevància social, i només apareix en determinats moments molt concrets i normalment vinculats a la seva tasca professional com arquitecte o com a docent. Curiosament, fins i tot després de traspassat, tampoc se'n fa ressò la premsa local de Figueres, tot i tenir en compte que és el gran transformador de la ciutat.

Fins a cert punt, la confecció d'aquest capítol que era necessària, em despertava certs recels. No sabia si seria capaç de refer una trajectòria vital i professional brillant però alhora molt poc coneguda i gairebé gens documentada, de la mateixa manera que no sabia si em seria útil per a la investigació global, com al final ho ha estat. Ha estat la combinació d'obres de referència, consulta en arxius generals de gran abast¹³⁰ i també documentació local¹³¹ que sense tractar directament sobre ell, sí en té una relació directa, ha permès desfer una gran part de la boira que es trobava sobre la biografia d'aquest arquitecte sobre el que molts consideraven dels més importants de Catalunya però que, curiosament, se'n sabia ben poca cosa.

Estrictament, aquest capítol potser no hauria estat necessari quan la temàtica de la tesi és molt més concreta, l'urbanisme i l'arquitectura a la Figueres de mitjans del segle XIX; malgrat tot, sense aquest capítol, no ens podríem explicar una bona part de la mentalitat que Roca i Bros estableix com a norma de construcció i ornament a la Figueres del XIX, de la mateixa manera que tampoc s'explicaria algunes de les

¹³⁰ En el present cas em refereixo a l'ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó).

¹³¹ La documentació que he pogut trobar sobre la història del Baix Llobregat, lligada a la facilitada des de la Biblioteca Josep Roca i Bros d'Abrera, han estat fonamentals.

formules de sistematització de la seva feina, tant en la seva llarga etapa a Figueres com en altres ciutats on treballà com Girona o Barcelona.

Així mateix, amb aquest capítol, m'ha permès vincular a Roca i Bros per primera vegada amb tota una generació d'arquitectes, de manera ordenada, documentada i contrastable, cosa que fins aquest treball no havia estat possible trobar. Certament, hi ha hagut investigadors que han fet aquesta relació, del tot lògica, però aquí he pogut veure i comprovar com simultàniament Roca i Bros aplica solucions tècniques a Figueres que altres contemporanis seus fan a Barcelona, per exemple. Sense aquest capítol, tot plegat no sé si hagués estat possible fer el conjunt d'aquesta tesi.

3.a Origen

De totes les obres de referència en què apareix Josep Roca i Bros, molt poques parlen dels seus orígens. És sabut, i així mateix ho declara el propi Roca i Bros en el seu testament¹³², on diu a l'encapçalament: "*En el nombre de Dios, yo José Roca y Bros, Arquitecto, de edad 62 años, natural de Abrera*". Hi ha més fonts indubtables com la mateixa inscripció de defunció¹³³, a la Vila de Gràcia, en què apareix com a natural del municipi d'Abrera.

Aquest apunt, és necessari per diverses raons, una de les quals és que en alguns documents de l'època apareix, vinculats a la Junta de Comerç, com a natural de Martorell, una població més rellevant que Abrera i que es troben a una distància de poc més de 8 quilòmetres una de l'altra. És més, els seus orígens familiars per part de pare i mare, sí que cal anar-los a buscar al municipi de Martorell, tot i que això ja fuig de l'objecte d'estudi d'aquesta tesi.

Altrament, també, una de les coses que cal deixar clar i que he pogut trobar mitjançant la consulta de les fonts més amunt esmentades és la data de naixement. No sé exactament la raó, però en alguns documents apareix com a nascut el 1828, sense cap dada que ho corrobore ni cap document que hi doni consistència. A través de la recerca efectuada sobre la persona de Roca i Bros, la majoria dels documents consultats tenen com a data de naixement el 1815, cosa que queda palesa en les notes que apareixen de l'Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona, així com del Registre Civil de Barcelona. No només això, sinó que he

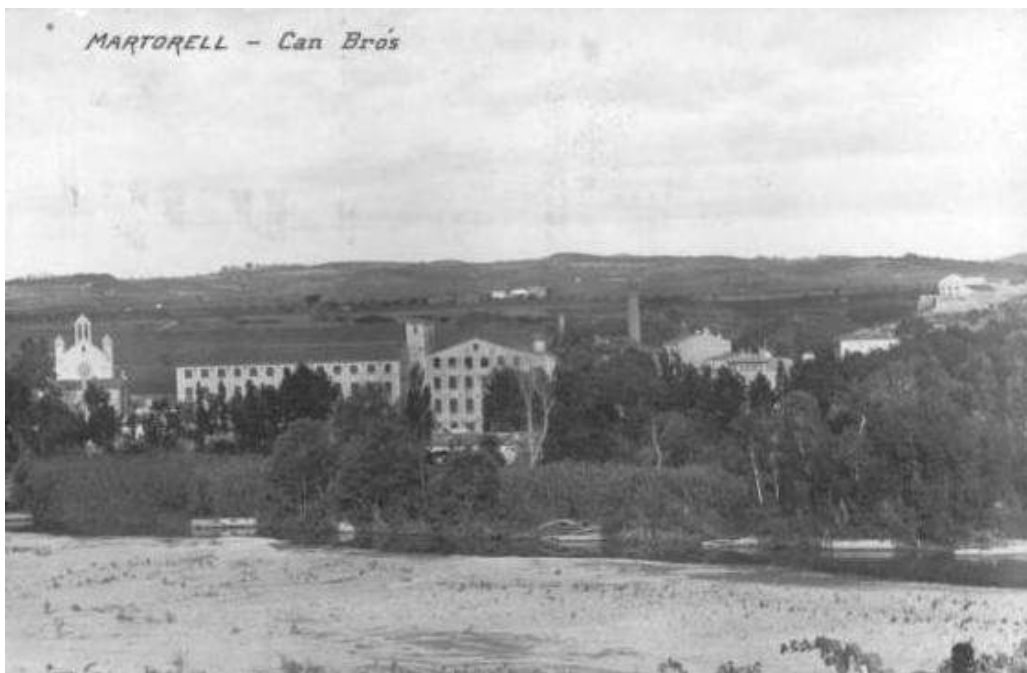
¹³² AHPB. Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona. Protocol 314, Foli 1512. N 5.135.4/3.

¹³³ RCCB. Registre Civil Central de Barcelona, 1877, núm. 980, foli 349.

estat capaç de saber el dia i el mes de naixement, el 27 d'abril de 1815¹³⁴, que si bé no deixa de ser anecdòtic deixa palès la voluntat d'aprofundir en el coneixement d'aquest personatge sobre el qual gira aquest estudi, per descomptat, l'evolució urbana i arquitectònica de la Figueres de meitat del segle XIX, però sobretot per deixar definitivament clar quina és la seva data de naixement per poder contextualitzar de manera correcta tota la seva evolució personal i professional al llarg de la seva vida.

3.a.i. Antecedents familiars

La família de Josep Roca i Bros, originaris de la comarca del Baix Llobregat, no tenien aparentment i segons la documentació consultada, cap tipus de relació amb el món artístic, acadèmic, arquitectònic o urbanístic. No, sinó que es tractaven del que podríem anomenar "pagesos benestants" que amb el pas dels anys i sobretot de la centúria del XIX, intenten convertir-se en l'activitat industrial com a forma de vida i de fer fortuna. Aquest extrem ho certifica que actualment entre els municipis d'Abrera i Martorell queden les restes de l'encara anomenada Colònia de Can Bros, que es troba en estat pràcticament i ruïna fins al punt que el seu accés es prohibit, tot i que l'impulsor de la colònia serà Miquel Elías a partir de 1817.

Imatge 1: Vista general de la Colònia Can Bros, de data indeterminada¹³⁵

¹³⁴ RCCB. Registre Civil Central de Barcelona, 1877, núm. 980, foli 349.

¹³⁵ Font: www.amartorell.com [en línia].

Actualment, no és fàcil trobar fotografies que mostrin l'estat de la mateixa Colònia, de la mateixa manera que la masia en què va néixer Josep Roca i Bros el 1815 es conserva, restaurada, però amb fotografies o còpies de fotografies que a l'hora de fer aquesta recerca s'ha considerat oportú no aportar-les al text perquè senzillament la seva qualitat no és bona i gairebé no s'observa res apreciable, ni distingible de les mateixes.

Tot i això, i la impossibilitat d'accedir a la Colònia de Can Bros Vell, sí ha estat possible fotografies del seu estat recent, d'aproximadament 2007-2008, feta per afeccionats a la història local del Baix Llobregat que hi van tenir accés i van fer-ne algunes instantànies; malauradament, dins d'aquestes no n'hi ha cap de la masia de Can Bros, natal de l'arquitecte Josep Roca i Bros.

Imatge 2 i 3: Vista actual de la Colònia i detall de l'annex a l'església, datat l'any 2008.¹³⁶

La seva mare Vicenta Bros i Suñé, es considera que és la que aporta l'herència familiar que permet a la família engegar un fructífer negoci, com a moliners, que els permetrà viure de manera benestant. En aquest sentit es pronuncien les fonts consultades al parlar de Vicenta Bros com a la “pubilleta”¹³⁷ de Can Bros, la qual es va casar amb Salvador Roca i Sunyol, fill aquest de Martí Roca. Tots nascuts a Martorell, excepte el fill de Salvador i Vicenta, Josep Roca i Bros, que neix a Abrera el 27 d'abril de 1815 a la masia de Can Bros Vell, coneguda també com a “La Ciutadella Vella” o “El Castillo de Ciutadilla”¹³⁸.

És en els orígens familiars de Roca i Bros on trobem la confusió sobre si era d'Abrera o Martorell, donat que la propietat familiar es troba entre els termes municipals d'aquests dos municipis, i precisament el que els separa és el torrent de Can Bros Vell o el també conegut com a salt del Sunyol; així doncs, d'aquesta manera l'antiga fàbrica de filatures i la Colònia formen part del terme municipal de

¹³⁶ Font: www.obsoletum.blogspot.com [en línia].

¹³⁷ Magda SANRANA FELIP, *Cases natalis de Catalunya*, p. 15.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 16.

Martorell, però la masia on nasqué Roca i Bros es troba al terme d'Abrera. La confusió és fàcil, i la documentació consultada on apareix com a originari de Martorell no desvirtua ni modifica res, però cal que sigui explicat de manera clara perquè no quedin dubtes sobre les dades que es tenen respecte de l'arquitecte.

L'origen Can Bros, la masia, podria trobar-se lligat a època medieval que durant el segle XVII passa a mans de Jaume Bros, de qui pren el nom. A principis del segle XIX, passaria a mans de la "pubilleta" Vicenta Bros, i a les acaballes de la Guerra del Francès (1808-1814) en què el Capità General de Catalunya, Francisco Javier Castaños, concedeix a Salvador Roca i Sunyol el dret a construir un molí fariner en aquests terrenys¹³⁹.

La documentació no és clara ja que tot i que sí sembla coincidir en què entre 1816 i 1817, se li fa una concessió a Miquel Elias per a la construcció d'un molí paperer i una farga de coure; he comprovat com la relació entre Elias i els Roca i Bros acaba als tribunals i el 1816 Vicenta Bros i Salvador Roca, interposen plet civil contra Miquel Elias per incompliment del contracte que tenien establert per a la construcció d'una presa al Riu Llobregat imprescindible per a la construcció d'una fàbrica per a "vexar fusta"¹⁴⁰. Enlloc apareix altres concessions, excepte comentaris sobre relacions anteriors que havien estat satisfactòries i que podrien estar relacionades amb el molí paperer i la farga de coure. Sí es documenta, que Salvador Roca i Vicenta Bros, es presenten davant de l'audiència com a "propietaris rurals".

Les dades familiars de Josep Roca i Bros són relativament difuses, no consten massa dades amb antecedents, malgrat sí que sabem la seva pertinença a la zona de Martorell i Abrera, a partir dels seus pares i avis.

Posteriorment, segons el consultat, la propietat passa a mans de Miquel Elias, comerciant de Barcelona, que s'encarregarà del seu desenvolupament i, ja a mitjans del segle XIX, amb la família Castells-Catarineu, moment en què es convertirà en un centre de filatures on es construiran els habitatges dels quals encara a dia d'avui se'n conserven restes.

L'església de la Puríssima, datada de 1834, i actualment abandonada és on es troben inhumades les restes dels pares de Josep Roca i Bros, Salvador i Vicenta.

¹³⁹ Font: www.amartorell.com/històriademartorell [en línia].

¹⁴⁰ ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó). Plets Civils. 944 (1816).

Imatge 4: Vista lateral de l'església de la Puríssima¹⁴¹

De la documentació consultada, centrada en la figura de Roca i Bros, no he trobat cap dada que faci pensar que en algun moment posterior a iniciar els seus estudis per arribar a ser arquitecte, tingués cap tipus de relació amb el que havien estat les propietats rurals dels que eren titulars els seus pares. En aquesta línia, sembla que Roca i Bros va ser fill únic tot i que no apareix enlloc, ni ha pogut trobar-ho, tot i que sembla haver membres de la seva família que van arribar, com a mínim, fins al primer terç del segle XX.

Per tancar, tot el relatiu a l'evolució de l'emplaçament de Can Bros Vell, a partir d'un projecte de rehabilitació de la colònia de Can Bros, en el qual es detalla la seva evolució històrica fins a èpoques recents, i que es centra exclusivament en la zona de Can Bros Vell, en la propietat que havia estat de la mare de Josep Roca i Bros, Vicenta Bros, la "pubilleta", i en la seva evolució, i que diu el següent:

"Els primers antecedents de la colònia de Can Bros cal cercar-los en dos establiments fets el 1816 i 1817 per l'intendent general de Catalunya. En el primer es facultava SALVADOR ROCA i SUNYOL, de Martorell, a construir a l'heretat de la seva esposa VICENTA BROS, pubilla de l'antiga masia de Can Bros Vell o Mas Ciutadilla, un molí fariner, una molina de tallar fusta i un molí de fabricar paper d'estrassa; i en el segon, es concedia a MIQUEL ELIAS, comerciant de Barcelona, autorització per a construir-hi una farga de coure, una fàbrica de filats, un molí paperer i un altre de fariner.

Els molins de Salvador Roca es posaren en funcionament el 1818, els de Miquel Elias el 1819, i la fàbrica de filats de llana el 1829 2. Posteriorment, el 1840, s'hi establí la raó social Ballès i Barrera, dedicada a la filatura de cotó, i cap a la mateixa època, vers l' any 1842, les filatures d'IGNASI HERP i JOAN GÜELL.

Al tombar de la primera meitat del segle, funcionaven a la colònia dues fàbriques de filats, la "fàbrica de baix" i la "fàbrica de dalt" o de "Cal Bota", en què s'hi

¹⁴¹ Font: www.obsoletum.blogspot.com [en línia].

treballava en dos torns de dotze hores. Una de les fàbriques era coneguda per "la igualadina", era propietat de l'empresari J. MARTORELL, d'Igualada, i patí dos incendis provocats en un curt espai de temps (1850-1855).

També tenim notícies de la fàbrica del Sr. CASIMIR LUNA, on el mes de gener de l'any 1856, es declararen en vaga els nuadors, en no poder obtenir un increment de llurs salaris. L'empresari els acusà de revolucionaris i foren detinguts dos obrers.

Vers l'any 1857, NARCÍS ROCA i FRANCESC LLUBIÀ, dos "majordoms de cotó" que treballaven a Can Bros, arrendaren la fàbrica de filatura d'Ignasi Herp, i el 1860, MIQUEL CATARINEU adquirí la major part dels edificis industrials i els habitatges de la colònia: la "fàbrica del riu", la de la "llana vella", el molí fariner d'en Bros, una fàbrica de "tres cuadras", i dotze cases dels carrers Llobregat, Sant Miquel, Santa Paula i Sant Ramon. El 1894, la raó social Vidua de Ramon Catarineu tenia en explotació 108 telers mecànics, 11.820 fusos de filatura de cotó i 600 de filatura de llana. El 1896, la filatura de llana fou arrendada a la societat Borrás Hnos. y Cia., i el 1912, totes les pertinences dels Catarineu passen a mans de la raó social Fontdevila i Torres, S.A., constituïda per dos escrivents dels antics propietaris. Aquesta empresa, dedicada a la filatura de cotó, treballarà fins l'any 1967, i en tancar, provocarà l'emigració de la població resident a la colònia i la ràpida decadència de Can Bros¹⁴²".

Aquest text, sintetitza gran part del que hem explicat, així mateix posa en situació de quina era la posició de la família Roca i Bros a principis del segle XIX, en el moment del naixement del seu fill Josep. De tal manera, queda evidenciat que no tenen cap relació amb el món artístic o arquitectònic, però sí amb l'industrial en el que el mateix Josep Roca i Bros demostrarà cert interès en èpoques posteriors i en combinació amb la seva professió d'arquitecte, com anirem explicant.

A partir d'aquí podríem fer diverses especulacions, en relació a l'evolució de Roca i Bros, des d'Abrera fins que entra a la Junta de Comerç a estudiar, perquè no he trobat cap dada rellevant, excepte potser un document abans esmentat de Magda Sanrana Felip en què explica l'evolució de la masia de Can Bros Vell fins a èpoques més recents i que posa de manifest que la continuïtat de la propietat ha estat en mans de la família Roca fins a èpoques ben recents, com a mínim fins a la redacció del text el 1985, en què atribuïa dita propietat a Francesca Roca.

No sabem, o no hem sabut trobar, més dades en referència a Josep Roca i Bros durant l'etapa de infantesa i adolescència, sinó que tot el relatiu a la seva família

¹⁴² Ferran BALANZA; Montserrat FARRENY, «Proposta d'actuacions d'investigació i divulgació del patrimoni històric de Can Bros (Martorell)», p. 11.

està vinculat a la seva transformació de pagès o propietari rural al món industrial, però en tot cas sí queda acreditat que es tracta d'una família amb diners, o com a mínim amb suficients recursos per donar carrera al seu fill. Un altre element que no queda resolt, és si Josep Roca va tenir germans.

En relació a això, és conegut que poc després del naixement de Josep Roca i Bros, els seus pares van començar aquesta transformació de propietaris rurals a l'activitat industrial mitjançant la inversió del seu capital agrari, a la zona coneguda per Can Bros des de mitjans del segle XVII per un avantpassat de la mare de Roca i Bros, Jaume Bros, qui compra l'heretat i la masia on naixerà l'arquitecte que es coneixerà amb el decurs dels anys com a *Can Bros Vell*, per diferenciar-la de la resta de la colònia industrial, en la construcció d'una presa, una sèquia i uns molins fariners de paper d'estrassa i una molina de serrar fusta. En diversa documentació, apareix el pare de Josep Roca i Bros, Salvador Roca Sunyol¹⁴³ constava amb la professió de "paperer".

En el projecte de transformació a l'activitat industrial, el matrimoni hipoteca la seva finca a Bonaventura Viala de Piera, l'any 1816, segons Clopas¹⁴⁴, obtenen per mitjà del General F.X. Castaños el dret d'utilitzar les aigües del riu Llobregat. Poc temps després, una riuada s'emporta tot el que havien construït i els cònjuges Roca – Bros es troben «agobiats amb lo contractat deute i deshauciats de trobar qui los deixes lo demás diner necessari per a una nova resclosa».¹⁴⁵ La reconstrucció de l'obra, vindrà de la mà de Miquel Elías, fadrister de la masia de Sant Pau de la Guàrdia (El Bruc), i que també havia abandonat les seves arrels agràries a la recerca de fortuna en el comerç i la indústria, i que venia de diverses experiències en el món paperer a Gelida. Elías vol ampliar el negoci i és quan s'interessa per la reconstrucció de l'obra i pels molins del matrimoni Roca – Bros, en els quals es compromet a aixecar la hipoteca, que té un valor de 13.500 lliures, i els Roca i Bros li han de retornar aquesta quantitat de diners en un termini de 12 anys. A més, a més, per garantir aquesta devolució li concedeixen una peça de terra, que posteriorment passaria a ser propietat de Miquel Elías, que serà l'autèntic iniciador de l'activitat productiva de Can Bros amb la construcció dels molins que construeix.¹⁴⁶

¹⁴³ El cognom patern varia segons la documentació, atès que en alguns llocs apareix el cognom de Pagès tot i que a la majoria apareix el de Sunyol.

¹⁴⁴ Isidre CLOPAS BATLLE, *Toponímia històrica de Martorell*.

¹⁴⁵ Inés DAL MASCHIO; Josep PADRÓ, «La Colònia Bros de Martorell. Un nucli manufacturer i industrial», p. 116.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 117.

Aquí és podem trobar, l'explicació a diverses qüestions. Els problemes econòmics del matrimoni Roca – Bros, són els que desvinculen al seu fill de l'activitat industrial i el situen en el món acadèmic, en aquest cas el de l'Arquitectura i professions lliberals? Podria ser. De fet, se sap que l'activitat productiva de la família Roca – Bros, continua durant uns anys encara, amb plets pel mig amb Miquel Elías. No sabem del cert l'evolució concreta de la seva propietat, però sí sembla evident que l'activitat d'Elías acabaria per monopolitzar tot aquell espai, cosa que situaria a la família Roca – Bros, en una situació de no ofegament econòmic, però sí probablement de manca de futur de cara al seu fill.

Podem interpretar que la peça de terra que Vicenta Bros i Salvador Roca cedeixen a Miquel Elías, i on aquest darrer instal·larà la seva activitat industrial que, posteriorment, es convertirà en la colònia Can Bros, i que es diferenciarà de Can Bros Vell, propietat de la qual mantindria la família Roca – Bros.

Així mateix, podem aventurar-nos a pensar que el negoci familiar del matrimoni Roca i Bros no va ser suficient per a continuar-lo una altra generació, tot i desconeixent aquesta evolució, sí sabem que Miquel Elías acaba per consolidar el seu negoci fins a la seva mort el 1841, i amb els seus hereus que consolidaran l'activitat a través de diversos contractes d'arrendament i emfiteusi durant la segona meitat del segle XIX, amb altres persones com Ramon Catarineu i Castells¹⁴⁷, convertint-se aquesta explotació industrial en una de les més antigues i importants de Catalunya.

3.b Etapes acadèmiques i professionals

Resseguir les etapes acadèmiques i professionals de Josep Roca i Bros no ha estat tasca fàcil, entre d'altres raons perquè estem davant d'una persona polifacètica, en el sentit que aprofita al màxim les possibilitats que li proporcionen els seus estudis d'Arquitectura i la seva titulació com Arquitecte acadèmica de la *Real Academia de Nobles Artes de San Fernando*, a Madrid.

Només destacar que en l'època en la que ens trobem, a meitat del segle XIX, la presència de persones amb estudis superiors era realment limitada a les classes benestants, i normalment a professionals lliberals, donant-se el cas de què el grau d'analfabetisme era molt elevat. Segons Narciso de Gabriel¹⁴⁸, l'any 1860 moment

¹⁴⁷ Ibídem, p. 117.

¹⁴⁸ Narciso DE GABRIEL, «Alfabetización, semialfabetización y analfabetismo en España (1860-1991)», 8, 1, p. 202.

en què els censos estan vinculats a dades com per exemple l'escolarització i l'analfabetisme, a Espanya amb una població de 15.673.481 habitants comptava amb una població analfabeta o parcialment alfabetitzada (sabia llegir) de 12.543.169 persones, la qual cosa significa que més del 80% de la població no només no tenia estudis bàsics, sinó que no havien gaudit d'una mínima escolarització o una escolarització clarament insuficient; en aquests percentatges poc més de 700.000 persones sabien llegir.

Hi ha estudis que tracten èpoques lleugerament anteriors, com el període 1840-1842¹⁴⁹, moment en què finalitza els seus estudis d'Arquitectura Josep Roca i Bros, i que proporciona unes dades que van d'una població a Espanya de 12.162.872 habitants, amb un total de 704.992 persones que saben llegir i un total de 3.119.131 que saben escriure¹⁵⁰; en aquest sentit, doncs, el fet que Roca i Bros acabés accedint a estudis superiors, el convertia en una persona enormement valuosa per a la societat i que, com anirem veient, s'obrirà camí al llarg de la seva vida no només en l'aplicació pràctica dels coneixements adquirits exercint d'arquitecte sinó que, també, com a docent en matèries com matemàtiques, dibuix d'ornament i arquitectura.

Hem constatat en l'apartat anterior, que Josep Roca i Bros no té antecedents, de la documentació consultada, vinculats al món de l'art o de l'Arquitectura. Els seus pares eren pagesos, amb propietats rurals, que en el moment del naixement de l'arquitecte, decideixen donar el pas al món industrial amb una desigual fortuna, però sembla que la suficient per poder donar estudis al seu fill.

Aquests estudis, doncs, i donada així mateix la documentació consultada en diversos arxius i de la que en parlarem extensament més endavant, entenem que venen decidits per l'aptitud del jove Roca i Bros, en aquest cas pel dibuix, les matemàtiques i la geometria, àrees de coneixement en les que sembla sobresortir de manera especial, sobretot el dibuix del que guanya diversos premis i reconeixements no només en època d'estudiant sinó també en exercici de la seva professió d'arquitecte.

En el projecte de final de carrera que Roca i Bros presenta davant de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, explica els seus orígens i la seva formació acadèmica en la que deixa explícit que el seu origen aparentment humil res té a veure amb els estudis que duu a terme però sí l'aptitud: "(...) *Llevado por esta esperanza natural en todo alumno que llega al momento en que terminados*

¹⁴⁹ Jean-Louis GUEREÑA, «Analfabetismo y Alfabetización en España (1835-1860)», 288, p. 204.

¹⁵⁰ Les dades en aquesta època són menys segures atès que no estaven vinculades al cens, o com a mínim a tots els censos que es duien a terme a la Península.

sus estudios tiene que presentar a la alta sabiduría de V.E., una muestra capaz de probar aquellos adelantos que haya hecho en la noble profesión que su amor a las bellas artes, le hizo elegir por carrera, he creído que no dejaría de ser del agrado de esta Excmá Corporación el adjunto proyecto que no deja de ofrecer cierta novedad en su especie por reunir en un mismo edificio dos objetos interesantes y que nunca deberían hallarse separados por su íntima relación y utilidad y que sin embargo no tengo noticia se encuentren juntos en ninguna de las ciudades más ilustradas y más cultas.

Hijo de un padre dedicado al noble oficio de agricultor puedo gloriarme de haberle debido una educación esmerada.” (...)¹⁵¹.

3.b.i Formació inicial

Poca cosa, per no dir gairebé res, tenim de la formació inicial de Josep Roca i Bros. Aquesta investigació no ha trobat dades rellevants respecte de la mateixa; és cert que la formació en el primera meitat del segle XX, no tenia una regulació concreta sinó més aviat, com anirem veient, un seguit de matèries que es consideraven imprescindibles per accedir a una titulació, i encara més, al tractar-se de titulació universitària.

Amb tot, però, amb formació inicial, ens referim a tota aquella formació que rep Roca i Bros abans d'ingressar a la Junta de Comerç de Barcelona, de la que en parlarem en l'apartat següent. En aquest sentit, no hem trobat cap dada rellevant, i entenem que la formació rebuda va venir donada des del seu espai d'origen que podria ser o bé Abrera, o bé Martorell, aquesta darrera més gran i d'on era originari el nucli familiar.

Però això tan sols és una hipòtesi, ja que de l'època anterior a la Junta de Comerç de Barcelona, només hem trobat una sola referència que ens resulta de gran valor al haver estat feta, personalment, pel mateix Roca i Bros, en el document que presenta davant de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, quan presenta el projecte per aconseguir el títol d'arquitecte acadèmic. En aquest document, que ha estat possible consultar diverses vegades a l'arxiu de la RABASF, posa de manifest quins han estat els seus orígens acadèmics i professionals, cosa que fins al moment de redactar aquesta tesi no en teníem coneixement.

¹⁵¹ Annex Documental VI., i RABASF. Expediente Académico José Roca y Bros. 1841 2-11-4 (9).

Aquesta primera dada, inèdita, desmenteix el que fins aleshores sabíem de Josep Roca i Bros, que certament cal dir que era ben poc. En el citat document, explica i cito: *“Llevado mi padre de la esperanza que la teórica acompañada de la práctica podría formar de mi un sujeto que con el tiempo hiciese honor a su familia poniéndose en estado de dirigir en calidad de Arquitecto las obras públicas y particulares que la confianza natural de la generalidad se dignase poner bajo mi dirección (...). Así es que por espacio de tres años consecutivos me tuvo colocado bajo los auspicios de D. Jaime Fábregas uno de los maestros albañiles más acreditados de la ciudad a quien acompañé y bajo cuyas órdenes trabajé todo el tiempo que acabo de indicar, habiendo recibido en dicho intermedio los conocimientos fundamentales de geometría práctica y dibujo de ornato; pasé después al estudio formal de la Arquitectura, Matemáticas, Dibujo de la figura humana perspectiva y algunos otros conocimientos esenciales al Arquitecto, como también la de haber practicado con varios profesores aprobados por la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.”*¹⁵²

Aquest fragment ens proporciona una valuosa informació amb la que fins ara no comptàvem. En primer lloc, i així ho havia exposat com a hipòtesi de treball, Roca i Bros inicia els seus estudis que culminen amb el títol d'arquitecte acadèmic per raó de la mateixa aptitud d'ell davant els estudis que configuren la formació d'arquitecte, tals com poden ser matemàtiques, dibuix, geometria, etc. Tot i això, la dada realment rellevant, i inèdita, és l'explicació d'haver treballat pel Mestre d'Obres Jaume Fàbrega, conegut a Barcelona en feines tan representatives com la casa Quatre Rius a Barcelona, situada al carrer Avinyó núm. 30 i que actualment encara resta dempeus i transformada en un hotel de luxe. Jaume Fàbrega, del que no hem trobat massa documentació, sí que consta com un dels mestres d'obres especialitzats en esgrafiats més rellevants de Catalunya durant el tombant del XVIII i principis del XIX.

L'etapa professional de Roca i Bros, al costat de Jaume Fàbrega, no constava en l'obra de capçalera d'aquest arquitecte, de Benet Cervera i Maria Assumpció Alonso De Medina¹⁵³ en la que exposen que Roca i Bros treballà a Girona amb el Mestre d'Obres Josep Nató; aquest extrem no l'hem pogut confirmar, a banda que per la successió cronològica dels estudis i experiència que relata el mateix Roca i Bros, no sembla massa probable en el sentit que entra a la Junta de Comerç el 1833¹⁵⁴, immediatament després de la seva experiència amb Jaume Fàbrega durant tres anys. Per la qual cosa, hem de pensar que la seva etapa professional

¹⁵² Annex Documental VI., i RABASF. Expediente Académico José Roca y Bros. 1841 2-11-4 (9).

¹⁵³ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 63.

¹⁵⁴ RABASF. Expediente Académico José Roca y Bros. 1841 2-11-4 (9).

es dona entre 1830 i 1833; és a dir entre els quinze i els divuit anys. A partir de la seva entrada a la Junta de Comerç gairebé la seva formació és correlativa fins a l'obtenció del títol d'Arquitecte i la seva incorporació a l'Ajuntament de Figueres com Arquitecte Municipal el 1842, com anirem explicant amb detall en apartats posteriors. En cas d'existir aquesta relació amb Josep Nató, hauria estat relativament poc rellevant, i d'una durada d'uns mesos.

No només això, sinó que Roca i Bros explica els coneixements adquirits amb Jaume Fàbrega i el temps que s'hi va estar, la qual cosa ens fa pensar que la seva família devia pagar per l'experiència professional adquirida atès que en aquella època, entre 1830 i 1833, constava com a formació bàsica o inicial, que encamina a Josep Roca i Bros a estudiar arquitectura. Durant aquesta etapa professional, Roca i Bros adquireix coneixements, bàsicament, de geometria i dibuix d'ornament, aquest darrer del que és factible creure tenia especial talent.

3.b.ii La Junta de Comerç de Barcelona

L'arribada de Josep Roca i Bros a la Junta de Comerç de Barcelona té lloc l'any 1833, segons les seves pròpies afirmacions però també ho sabem pels certificats que aporta tant a la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, com a la sol·licitud d'ingrés en el Cos d'Enginyers de l'Exèrcit, en els que apareixen els cursos acadèmics, les matèries i una brevíssima relació dels mèrits, comportament i rendiment de l'alumne.

D'alguna manera estudiar a la Junta de Comerç degué suposar l'inici d'un autèntic canvi en les perspectives de Roca i Bros. Com explica Francesc X. Barca Salom¹⁵⁵, *“A Catalunya, la formació dels tècnics té els seus orígens a les escoles de la Junta de Comerç. Aquestes, seguint la influència francesa segons la qual la formació matemàtica tenia un pes important, també introduïren la docència d'aquesta disciplina com a suport i eina de les altres tècniques o ciències aplicades”*. Això, ens dona una idea que la voluntat inicial de Roca i Bros era adquirir coneixements tècnics per aplicar professionalment, possiblement, com a Mestre d'Obres.

La Junta de Comerç, es crea per Real Cèdula de 8 de gener de 1758, en què l'aprova, una creació que es veuria complerta amb l'establiment dels tres cossos de Comerç: Junta, Consolat i Matrícula de Comerciants¹⁵⁶. Els membres de la mateixa, majoritàriament procedien d'estaments superiors dels gremis, en menor

¹⁵⁵ Francesc X BARCA SALOM, «L'Escola de matemàtiques de la Junta de Comerç 1819-1850», I, p. 61.

¹⁵⁶ Jordi MONES PUJOL-BUSQUETS, «Enseñanza técnica y profesional. El caso de la Junta de Comercio de Barcelona (1769-1851) », 4, p. 243.

mesura baixa noblesa, comerciants o hisendats, tots ells amb alguna activitat mercantil. Això explica, que Roca i Bros tingués accés a la Junta, probablement per mediació de Jaume Fàbrega, persona influent i coneguda en l'àmbit de la construcció i la formació.

De les escoles de la Junta de Comerç, com la de Nàutica, la que destaca per damunt de la resta i que compta amb una transcendència històrica fora de dubte és l'Escola de Nobles Arts, coneguda popularment des de sempre com a *Escola de Llotja*, per diversos motius com poden ser la quantitat d'alumnat, professorat i el pressupost que això suposava, com per la continuïtat que ha tingut en el temps malgrat els canvis de noms, denominacions fins a dies recents en què es manté al denominació d'*Escola de Llotja*.

Segons el Reglament d'aquests nous estudis a finals del segle XVIII, de 21 de novembre de 1776 estableixen els objectius de l'escola: *“Sea el dar buenos conocimientos sobre manufacturas y artefactos a toda clase de gentes, el formar por medio de los principios del dibujo, perfectos pintores, escultores, grabadores, arquitectos, etc.; comunicar las luces precisas para crear y promover el buen gusto en las Artes y Oficios haciendo que se apliquen los talentos y se multipliquen y aclaren las ideas, se acostumbre a preferir las formas sencillas y naturales a las extragavantes y compuestas, y finalmente el adelantamiento de las Artes, Fábricas, Oficios Mecánicos 45, ha acordado no limitar el número de los individuos de dicha Escuela ni fixarlo a cierto género de gentes para que así logrado su intento, sea de mayor utilidad al público”*¹⁵⁷.

Serà un centre educatiu, doncs, que caldria situar-lo socialment dins d'una burgesia comercial, amb una vessant tècnica i científica molt marcada, que en el cas de els estudis de matemàtiques però, sobretot els d'arquitectura, dependrà molt dels directors que regiran els programes formatius anuals.

Sobre l'arquitectura, hi ha un esforç per crear a Barcelona una escola que impartís l'assignatura i en pogués concedir els títols. Un esforç que es va trobar amb l'oposició, com explica Pedro Navascués¹⁵⁸, dels gremis a Catalunya per una banda i per l'altra, les exigències de la Academia de Bellas Artes de Madrid. Tot i això, es crea el 1817 renunciant a una estructura acadèmica formal, la Classe d'Arquitectura, dins els ensenyaments que ja impartia la Junta de Comerç a la Llotja de Barcelona. Clausurada el 1825, fins l'any següent, els estudis d'arquitectura a Barcelona estaran enormement lligats a la persona, i la

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 249 i Arxiu BdC, Junta de Comerç, Leg. CVIII-2.

¹⁵⁸ NAVASCUÉS, «L'arquitectura catalana entre 1808-1888», p. 246.

personalitat d'Antoni Celles, el qual impartirà les classes d'arquitectura a Barcelona fins el moment de la seva mort el 23 de desembre de 1835¹⁵⁹.

L'Escola de Llotja, sota la direcció de Celles, serà la que prepararà als professionals de l'arquitectura neoclàssica i romàntica a Catalunya. En aquest període, en què es troba també Josep Roca i Bros, seran apreciables els fruits d'aquesta experiència amb l'obtenció del títol d'arquitecte a Madrid de molts estudiants, algun dels quals seguirà les passes de Celles com Josep Casademunt, el qual es titulà el 1830, a l'igual que Josep Buxareu, Francesc Vila, Josep Vilar Joan i Francesc Soler, Josep Mas i Francesc Renart; el 1831 Narcís Albrador; el 1832 Josep Massanès, qui també va ser enginyer militar, i el 1833 Josep Fontserè o Ramon Molet entre molts altres. En conjunt, i com explicava abans, serà d'una transcendència històrica tant pels estudis d'arquitectura a Catalunya com la conseqüència immediata de l'aplicació tècnica de coneixements de tots aquests professionals arreu de Catalunya. El darrer període de 1835 a 1850 i ja dirigida per Josep Casademunt, obtindran el títol vint-i-cinc aspirants més, entre els que es troba Josep Roca i Bros el 1841, però també noms propis de l'arquitectura neoclàssica catalana com Miquel Garriga i Roca el 1838, Josep Oriol Mestres i Esplugues el 1841, Antoni Rovira i Trias el 1842 o el que fou arquitecte municipal de Girona, Martí Sureda i Deulovol el 1846¹⁶⁰.

En la majoria dels casos, aquests arquitectes acadèmics, foren companys d'estudis amb el personatge objecte d'aquest estudi, l'arquitecte Josep Roca i Bros; en alguns casos potser hi col·laboraren, tot i que no he trobat dades concretes als arxius excepte informació posterior, però sí he trobat projectes de Roca i Bros, informats com arquitectes municipals de Sureda i Deulovol o de Rovira i Trias, a Girona i Barcelona, respectivament.

En aquest context, Roca i Bros, al començar a estudiar a la Junta de Comerç es troba en una etapa de canvi dins la institució. De quins canvis estem parlant? Doncs, de dos directors emblemàtics de la Classe d'Arquitectura de la Junta de Comerç, d'Antoni Celles i Josep Casademunt. Josep Roca i Bros, començarà els seus estudis sota la direcció d'Antoni Celles el 1833, i es troba amb uns estudis molt academicistes i sense impartir plantejaments més actuals, de la qual cosa també eren criticats, com de l'orientació exclusivament italiana de Celles fruit de les seves estades a Roma a principis de segle.

En una segona fase, la que segueix el deixeble de Celles, Josep Casademunt, el qual modifica el tancat sistema educatiu de Celles, academicista com hem dit i que

¹⁵⁹ MORETÓ, «La Classe d'Arquitectura d'Antoni Celles», XII, p. 149.

¹⁶⁰ NAVASCUÉS, «L'arquitectura catalana entre 1808-1888», p. 248.

coincideixen tots els investigadors, per un sistema per una divisió dels temes de les lliçons en artístics i científics, convertint-se en el primer a explicar la construcció arquitectònica de manera científica¹⁶¹.

Tot i que per exercir en propietat la Càtedra de l'Escola de Llotja, Casademunt necessitava el títol d'Acadèmic de Mèrit, el qual s'obtenia a Madrid o València; per això el 1838 remet sengles projectes a l'Acadèmia de San Fernando i a la Real Academia de San Carles de València, la qual li fou concedida amb data de 1841¹⁶², any en què també obté el títol Josep Roca i Bros.

Així doncs, Casademunt va exercir de manera accidental la Càtedra de l'Escola de Llotja, des de 1836, any en què se'n fa càrrec fins al 1841. Una dada rellevant, al voltant de tot això, és que la Classe d'Arquitectura de Llotja, els estudis de la qual no eren oficials i es tenien que revalidar a Madrid o València, durant fins a la creació de l'Escola de Mestres d'Obres el 1850 que depenia de l'Acadèmia Provincial de Belles Arts, que des de 1930, es coneguda com a Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi¹⁶³.

La figura de Casademunt, cal remarcar-la atès que influí enormement en Josep Roca i Bros. De fet, la combinació de Celles i Casademunt, dels que Roca i Bros en fou alumne, és la que probablement doni a Roca i Bros, així com als seus coetanis que varen viure les mateixes circumstàncies, una perspectiva diferent de l'arquitectura que provoca el manteniment del classicisme formal en molts aspectes però també, alhora i sobretot en la consecució final de les obres, una llibertat estètica remarcable que els encalça directament amb el romanticisme.

Aquest és un element d'enorme relleu per aquesta investigació atès que la combinació classicista amb la científica, juntament amb la tasca duta a terme com *Maestro Mayor de Fortificaciones* de la Fortalesa de Sant Ferran de Figueres de la que en parlarem en capítols posteriors, permetrà configurar a Roca i Bros una imatge de ciutat per Figueres, que en aquells moments encara no ho era i no ho seria fins el 1875, ordenada i amb un vague aire francès¹⁶⁴, i amb rellevants feines de cosir la part medieval amb la moderna i recentment creada al voltant de la Rambla, a banda de projectes urbanístics com el del carrer de la Barceloneta,

¹⁶¹ BASSAGODA, «El primer arquitecte de l'Acadèmia», 4-5, p. 12.

¹⁶² *Ibidem*, p. 13.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 13.

¹⁶⁴ La frase de què Figueres tenia un "vague aire francès" és utilitzada en diverses obres per l'escriptor Josep Pla per definir la ciutat altempordanesa.

executat tot i que no en els termes en què volia Josep Roca i Bros, segons es desprèn del document del projecte que es conserva a l'AHMF¹⁶⁵.

Ens trobem, doncs, davant d'un professional que es forma en una combinació excel·lent per tenir una lectura del territori sobre el que treballa enormement interessant. La seva formació i activitat professional, malgrat ser vista com diferent la una de l'altra, resulta evident que són del tot complementàries¹⁶⁶ alhora que clarament diferenciats. En aquest sentit, i segons afirma Ferran Sagarra, *als arquitectes se'ls adjudicarà el territori de la representació; als enginyers el de la producció*¹⁶⁷; en altres paraules els enginyers es troben dins la lògica constructiva, la racionalitat, l'aplicació científica que d'alguna manera ja trobàvem en els gremis de mestres d'obres mentre que els arquitectes tenen la capacitat onírica de donar una imatge urbana, a banda dels conceptes tècnics i científics. Aquesta racionalitat dels enginyers, tindrà una enorme repercussió en els arquitectes catalans bona part dels quals, entre els que es troba Roca i Bros, provenen d'una formació gremial¹⁶⁸, i reforçant-ne l'esperit científic¹⁶⁹.

Serà en aquesta època en què neix el concepte d'urbanisme, de pensar els espais de manera global; l'exemple més representatiu serà el de Josep Massanès i Mestres (1777-1857), en qui s'uneix la triple característica de ser mestre de cases, enginyer militar i arquitecte acadèmic¹⁷⁰, títol que obté el 1832 i que el 1833 se li encarrega la reforma del Pla de Palau entre d'altres. Josep Roca i Bros, suposaria també un exemple similar al capdavant de l'anàlisi de la seva trajectòria acadèmica i professional; si bé no ens consta que treballés com a mestre d'obres sí que va treballar-hi a les ordres d'uns dels més reconeguts a Catalunya, Jaume Fàbrega¹⁷¹, de la mateixa manera que obté el títol d'arquitecte acadèmic de la *Real Academia de Sant Fernando* i entra a treballar com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de la Fortaleza de San Fernando de Figueras*, al sol·licitar la plaça vacant per la defunció del seu titular Francisco Campaña ¹⁷², aportar documents acreditatius de la seva formació i després de superar unes proves d'accés al cos d'enginyers.

¹⁶⁵ Arxiu Històric Municipal de Figueres.

¹⁶⁶ SAGARRA, «Arquitectes i enginyers», VI, p. 189.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 189.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 191.

¹⁶⁹ Horacio CAPEL; Joan Eugeni SÁNCHEZ; Omar MONCADA, *De Palas a Minerva: la formación científica y la estructura institucional de los ingenieros militares en el siglo XVIII*.

¹⁷⁰ SAGARRA, «Arquitectes i enginyers», VI, p. 194.

¹⁷¹ RABASF. Expediente Académico José Roca y Bros. 1841 2-11-4 (9).

¹⁷² ACA. Diversos. Comandancia de Ingenieros, 164.

Així mateix, he cregut oportú mencionar la creació del que posteriorment es va conèixer com a Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, atès que en el conjunt de la present recerca també he pogut trobar documents de Roca i Bros en els seus arxius que, malgrat poden ser poc rellevants, sí donen una idea d'un autor versàtil i vinculat a les Institucions acadèmiques de l'època al llarg de tota la seva trajectòria professional. En aquest sentit, he cregut oportú fer un apartat exclusiu a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, per explicar la documentació trobada i el sentit que té en el context d'aquesta investigació.

3.b.iii Reial Acadèmia de Belles Arts de Barcelona

Aquest apartat, he considerat oportú incloure'l i fer-ho en el capítol dedicat a la formació de l'arquitecte atès que al constar-hi dades biogràfiques, acadèmiques i professionals, apareix una relació amb l'actual Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, amb dos documents de l'arquitecte Josep Roca i Bros de gran interès, que apareixen en l'etapa prèvia a l'obtenció del títol d'arquitecte, el 1840, i també en una etapa professional de maduresa, el 1868, amb un projecte de reforma d'una capella de la localitat de Lledó (Alt Empordà), a poc més de deu quilòmetres de Figueres, quan ell ja residia a la Vila de Gràcia.

El primer document, es tracta d'una llista relativa als premis anuals de composició, "*Lista de los Opositores que concurren al premio anual de composicion á las gratificaciones. Extraordinarios, y á los del tercer y ultimo trimestre del año academico de Abril, Mayo y Junio 1840*"¹⁷³; en aquest document apareixen diverses modalitats dins el premi de composició com són pintura, arquitectura, gravat o perspectiva i paisatge, entre d'altres.

El més rellevant del mateix, està en la data, abril, maig i juny de 1840, a qui va dirigit aquest premi, que obté gratificació econòmica com solia passar en aquella època i el citat document esmenta, en el fet que Roca i Bros obté el premi d'arquitectura així com algun altre nom conegut obté el premi de perspectiva i paisatge, Josep Oriol i Mestres autor de la reforma de l'antiga fonera de canons de la Rambla de Barcelona o autor, juntament amb Miquel Garriga i Roca, del Gran Teatre del Liceu el 1848, i de la seva reforma després de què s'incendiés el 1861. A banda d'això, Oriol i Mestres obté el títol d'arquitecte el mateix any que Roca i Bros i eren de la mateixa edat atès que ambdós nasqueren el 1815. Amb aquestes dades podem bastir, una continuïtat acadèmica juntament amb la resta de

¹⁷³ RABASJ. Expedient 315.5.2

documents que he pogut consultar, així com potser els inicis del que podria ser la seva trajectòria professional.

En primer lloc, el citat premi anual de composició, va dirigit a “opositors” i als estudiants del darrer tram de curs de l’any 1840. Al parlar d’opositors, i havent resseguit la trajectòria de Josep Roca i Bros, podríem concloure que intentés accedir a alguna plaça a la mateixa Junta de Comerç. Aquest extrem, no m’ha estat confirmat en cap cas, ja que després d’haver consultat la documentació relativa a la Junta de Comerç de Barcelona, no vaig trobar cap dada que pugui confirmar-ho. Tot i això, hi ha altres dades que fan pensar que seria possible, com per exemple que Roca i Bros es convertirà en un expert en matèria de presentar-se a premis d’arquitectura i dibuix, de la mateixa manera que es presentarà, que hagi pogut trobar i documentar, a dos processos de selecció com a “opositor” com l’accés a la plaça d’Arquitecte municipal de Figueres i també a la plaça de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase*, per al Castell de Sant Ferran. En els dos casos anteriors, apareix que ha superat uns processos de selecció tot i que no s’han pogut trobar els processos mateixos. La documentació consultada, confirma que a banda de presentar la sol·licitud passa unes proves que, evidentment, supera.

Podem pensar, sobretot per alguns dels certificats consultats i aportats pel mateix Roca procedents de la Junta de Comerç, amb mèrits i reconeixements, que intentés accedir a la mateixa institució on va rebre els estudis per poder fer de docent; més encara quan ja residint a Figueres, exercí durant més de dues dècades de professor de matemàtiques i arquitectura en el col·legi d’humanitats, actual Institut Ramon Muntaner.

Un altre element que em permet pensar en aquesta possibilitat, és en el fet que Roca no pertany a cap nissaga d’arquitectes, artistes, pintors o mestres de cases, que li permetin accedir a un sector professional tancat, sinó que el seu origen és el d’una família pagesa que, *a priori*, eren benestants. Això també el podia condicionar, acabats els estudis a la Junta de Comerç, a l’hora de situar-se professionalment ja que desconeixia aquest món excepte potser el seu pas de formació gremial amb Jaume Fàbrega durant tres anys.

Segons la documentació consultada a l’ACA¹⁷⁴, Roca i Bros exposa haver treballat amb un Arquitecte acadèmic durant un any, entre la finalització dels estudis a la Junta de Comerç i la presentació del projecte a l’Acadèmia de San Fernando. El mateix document, aporta els seus estudis que van de 1833 a 1839, per la qual cosa el trimestre d’abril, maig i juny de 1840 ja ha finalitzat i és plausible la

¹⁷⁴ ACA. Diversos. Comandancia de Ingenieros, 164

possibilitat d'accedir a una feina docent, a una gratificació econòmica i alhora un pas més en la seva formació per arribar a ser Arquitecte acadèmic.

El segon document, del 30 de gener de 1868, és un projecte de reforma d'una capella. Es dona la circumstància que en aquesta època, l'arquitecte ja no vivia ni treballava a Figueres, i s'havia traslladat a Barcelona per raó de destí com a mestre major de fortificacions. Una circumstància curiosa, que se'n fa més atès que es tracta d'un projecte de reforma/construcció d'una capella al municipi de Lladó (Alt Empordà) "*Proyecto de una Capilla dedicada a la Virgen de los Dolores en la Iglesia Colegiata de la Villa de Lladó.*"}Provincia de Gerona {}.}Formado por el arquitecto D^o José Roca y Bros{} Barcelona 30 de enero de 1868¹⁷⁵".

Imatge 5: Encapçalament del projecte de Capella¹⁷⁶

¹⁷⁵ RABASJ. Expedient 208.5

¹⁷⁶ Fotografia: Alfons Martínez Puig. RABASJ, Expedient 208.5

Al parlar de projecte sencer, em refereixo a què esta dividit en 5 parts o documents: el document 1 és una memòria descriptiva relativa al projecte; el document 2 els plànols que la carpeta és buida; el document 3 amb el plec de condicions facultatives; el document 4 amb el pressupost d'execució de l'obra; el document 5 amb el plec de condicions econòmiques. El conjunt del projecte conté la sol·licitud d'aprovació del projecte per part de l'acadèmia i, també, el vistiplau de l'acadèmia al conjunt del projecte.

L'any 1868, Josep Roca i Bros ja no residia a l'Empordà. S'havia traslladat a Barcelona continuant la seva tasca de maestro mayor de fortificaciones, però el projecte demostra que la seva vinculació amb la zona continua viva. Tot i això, sotmet el projecte al vistiplau i aprovació de l'Acadèmia Provincial de Belles Arts de Barcelona. Es tracta d'un projecte que, finalment, no s'executa sense que consti la raó tot i que podem arribar a pensar que és per la manca d'adjudicatari de l'obra ateses les condicions del document 5 del plec de condicions econòmiques en el que el contractista que accedeixi a la subhasta, segons resa l'art. 2 del citat plec, havia de fer un dipòsit per als fons de l'obra de sis-cents escuts en metàl·lic una quantitat molt respectable que no podia retirar excepte en el cas que quedés descartada la seva proposta, de la mateixa manera que aquest dipòsit, segons l'art. 3 del plec, no podrà retirar fins que estigui finalitzada l'obra.

En qualsevol cas, ens trobem davant d'una especulació atès que no hem trobat cap document que acrediti aquests extrems. Era habitual, i sí ho hem trobat en altra documentació, que les licitacions o subhastes quedessin desertes, per la qual cosa els projectes o licitacions quedessin sense executar; sovint des d'algunes instàncies, succeeix que una licitació queda deserta; en el cas d'una església amb autorització del bisbat, podria haver suposat una recaptació pública als feligresos o altres formules de finançament que finalment no s'haguessin materialitzat. No podem afirmar la raó per la qual aquest projecte no es dugué a terme però no hem de descartar cap possibilitat.

Roca i Bros, al llarg de la seva vida professional va dur a terme molts projectes que finalment no es van executar, i d'altres que va poder dur a terme anys després d'haver-los projectat, com el de final de carrera que es materialitza deu anys després d'haver obtingut el títol d'arquitecte. A l'arxiu històric municipal de Barcelona, apareixen petits projectes de reforma, dels que en parlarem més endavant, que no es duran a terme per la senzilla raó que l'Ajuntament no els aprova o hi posa algunes condicions que la propietat interessada en el projecte no pot fer front.

Tot i això, aquest projecte posa en evidència la perícia professional de Roca i Bros en aquesta època. A banda de la seva pulcritud en els dibuixos i plànols, que analitzarem més endavant, en aquest projecte s'aprecia la gran capacitat

d'organització del projecte i la minuciositat a l'hora de planejar-los. Ho he trobat en altres projectes, i aquest és una confirmació més; els plecs de condicions i sobretot el pressupost que aporta són de gran fiabilitat i de detall, amb una valoració de tots i cadascun dels elements a valorar en una obra.

Sens dubte, la seva formació gremial aporta una racionalitat en el cost de tots els elements, amb un inventari de personal i material necessari, el preu del mateix, les hores necessàries, les quantitats, etc., tot això dóna una idea clara a qui encarrega l'obra¹⁷⁷ de tots els elements de la mateixa. Així mateix, també una idea del coneixement de Roca i Bros del món gremial, en matèria de personal necessari per l'execució de l'obra com també dels materials, el respecte per la conservació dels elements existents, valoració de l'entorn arquitectònic en matèria de patrimoni i l'harmonia del projecte a executar amb l'espai que l'acull.

3.b.iv. El títol d'arquitecte. La Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (Madrid)

Sembla evident, que el pas de Josep Roca i Bros per l'Acadèmia de San Fernando, és circumscrit només a l'obtenció del títol d'arquitecte. No em consta, i he consultat els arxius de la Reial Acadèmia en diverses ocasions, així com d'altres, que hi tingués cap relació més després de l'obtenció del títol, que té lloc el 1841, a nivell professional o acadèmic.

Tot i això, aquest títol sí que suposarà pujar el graó definitiu en l'escala de formació de Roca i Bros, i el permetrà situar-se dins d'un selecte grup de professionals que seran els encarregats de dissenyar i construir una bona part de la Catalunya del segle XIX, posant les bases urbanístiques per als següents cent anys. En el cas de Josep Roca i Bros, el seu espai de treball fonamental serà la Vila de Figueres, tot i que també treballarà a d'altres municipis com Cadaqués, Roses, Lladó, Santa Coloma de Farners, o fins i tot més importants en població com Girona o Barcelona.

Crec que ha quedat prou acreditat que Roca i Bros, sense comptar amb una tradició familiar vinculada al món de l'arquitectura, el dibuix o de mestres d'obres, ni tan sols amb una fortuna familiar que li doni suport, entra a formar-ne part a partir de la feina gremial amb el mestre de cases Jaume Fàbrega, com ell mateix indica. És molt probable que gràcies a aquest contacte, la seva experiència professional i a una més que indiscutible capacitat per al dibuix, la composició i les

¹⁷⁷ Segons la documentació del projecte, la capella de la Verge dels Dolors, el rector de la Col·legiata de Lladó, Pbro Bartolomé Bach, és la persona qui encarrega l'obra a Josep Roca i Bros. RABASJ, Expedient 208.5

matemàtiques li permetés entrar a estudiar a la Junta de Comerç i, d'allà, amb un expedient acadèmic impecable com acrediten els certificats que aporta en diverses oposicions, opta al títol d'arquitecte acadèmic de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, la catapulta definitiva a la seva trajectòria professional.

En aquest apartat, considero especialment remarcable aportar coneixement del que fou el seu projecte de final de carrera del que, malauradament, no hi consten plànols però sí una explicació molt detallada, feta per ell mateix, la qual cosa ens portarà a conèixer molt més bé al professional, les inquietuds intel·lectuals que té, la força de la seva formació i, finalment, la vessant il·lustrada i la plena identificació amb el moviment romàntic en el que va viure.

Segons la documentació consultada, Josep Roca i Bros, presenta la seva sol·licitud en data 6 de juny de 1841, quan comptava 26 anys, essent aprovat per la comissió d'arquitectura en data 9 de desembre del mateix any. Al llarg d'aquests cinc mesos, tal i com acredita el seu expedient acadèmic a la RABASF¹⁷⁸, es culmina tot el procés iniciat amb la sol·licitud presentada per l'aspirant, seguit d'un informe avalat per un acadèmic, en el cas de Roca i Bros serà l'acadèmic Juan Soler. Seguidament és acceptat, per la mateixa comissió d'arquitectura en data 26 d'octubre de 1841, a les proves que tenen lloc el 9 de novembre de 1841; un cop superades, es presenta el projecte d'accés, o com diríem actualment de final de carrera, que està datat a Barcelona el 19 de setembre de 1841, juntament amb la documentació personal i acadèmica que presenta l'aspirant i, finalment, la resolució acadèmica per la qual se li concedeix el títol d'arquitecte acadèmic.

En tot aquest procés, és possible resseguir l'activitat acadèmica de Roca i Bros, confirmant tot el que hem anat explicant fins ara. En la sol·licitud de data 6 de juny, es presenta davant de la Reial Acadèmia com un "*profesor de méritos medianos*", un extrem del que en parlem en l'apartat següent dedicat a la seva vessant pedagògica, i on demana ser admès a les proves per a la obtenció del títol, amb l'aval, com hem comentat, de l'acadèmic Juan Soler Mestres¹⁷⁹. La Comissió d'Arquitectura accepta per unanimitat la sol·licitud l'octubre de 1841 per poder accedir a les proves, que tenen lloc el 9 de novembre de 1841 i que consisteixen en la redacció d'un projecte a triar entre: "*Plaza de Abastos sin demasiada*

¹⁷⁸ RABASF: Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Expedient 208.5

¹⁷⁹ Joan Soler Mestres, és l'autor del Pla Geomètric de 1851 de l'Eixample de Barcelona. www.anycerda.org [en línia] i membre de la Comissió per la la construcció de l'Eixample des de 1853 juntament amb arquitectes com Josep Vila, Francesc Daniel Molina, Josep Oriol Mestres o Josep Fontserè i Domènech, entre d'altres. Amb l'acadèmic Joan Soler Mestres, Josep Roca i Bros estudiarà geometria pràctica, matemàtiques i dibuix d'ornament.

elevación, con planta de fechada y corte”, “*Presa de un río de 200 pies castellanos*” o “*Templo antiguo circular con pórticos interiores y exteriores, guardando la forma*”. D’aquests, Roca i Bros, realitza una plaça amb centre de botigues d’alimentació amb façana y tall de secció, que seria la *Plaza de Abastos sin demasiada elevación...*, supervisat pel llavors Vicesecretari de la *Real Academia* Juan Miguel de Inclán Valdés (1775-1853) un veterà arquitecte d’origen asturià qui valorava molt el dibuix executat a mà¹⁸⁰; ressaltar que la inèrcia dels acadèmics veterans venia determinada per una inèrcia forçada en certa mesura pels perfils acadèmics una mica anquilosats, encotillats i sense marge a moure’s del classicisme més formal, dels quals De Inclán Valdés en seria un exemple.

Un cop superades les proves, sotmet a criteri de la Comissió d’Arquitectura el seu projecte d’accés a la RABASF, o de final de carrera, que serà realment sorprenent tenint en compte l’època i la transcendència que suposava per a Roca i Bros, demostrant una determinació i una forta convicció en allò que creia i defensava.

Josep Roca i Bros, presenta projecte sota el títol: *Relación de un proyecto para un Museo de Bellas Artes y Biblioteca Pública según los presentes diseños, y de la construcción y materiales que le serían propios junto con el presupuesto del mismo*. Del citat projecte, no he trobat els dissenys o plànols no així com la memòria del projecte, materials i pressupost d’execució de l’obra, amb tot detall.

En el projecte, Roca i Bros fa una breu presentació personal, acadèmica i professional; tan és així, que aquesta presentació ha representat una base per a posteriors recerques relatives a ell. En primer lloc, explica que els estudis d’arquitectura els ha fet i acabat a Barcelona. Segueix amb una breu biografia de la qual cal extreure que es considera fill de pagès, que ha estat ajudat per la seva família a estudiar en el camp de la bellesa, per acabar amb un relat acadèmic i professional que passa per la seva experiència professional amb el mestre d’obres Jaume Fàbrega durant 3 anys, per passar a estudiar a la Junta de Comerç en dos fases de 1833 a 1836 i de 1836 a 1839, en les quals aprendria les matèries de, en primer lloc, geometria pràctica, dibuix d’ornament, matemàtiques, dibuix de figura humana, perspectiva, arquitectura, entre d’altres; i ja en la segona fase càlcul, arquitectura (modalitat en la que guanyarà els premis anuals) o matemàtiques, així com guanyarà el primer premi de composició anual de 1839.

Així doncs, Josep Roca i Bros proposa la construcció d’un Museu de Belles Arts i Biblioteca Pública, en un sol edifici i amb dues façanes, una per cadascuna de les activitats. La voluntat és un Museu arquitectònic que defineix com un edifici sòlid, gran, pensat per als espectadors així com per als artistes. D’aquesta manera, la

¹⁸⁰ Manuel SILVA SUAREZ, (Ed.), *Técnica e Ingeniería en España IV. El Ochocientos. De los lenguajes al patrimonio*, p. 183.

divisió entre Museu i Biblioteca, queda dimensionat entre el concepte de formació davant del de observació, entre el concepte de coneixement i el del gaudiment de les arts. Concretament, Roca i Bros, defensa el projecte com un temple per a la instrucció de l'home, de l'educació vinculada a l'art, la història o la literatura, amb la idea de la generalització de la cultura. Així, ell mateix explica en un apartat del projecte: *A este efecto se inventaron los libros y las sociedades artísticas se han esmerado en reunirlos en bibliotecas, éstas deben ser públicas porque no basta que las naciones posean profesores instruídos antes bien es muy acertado que la juventud de las clases más acomodadas puedan adquirir un tinte de erudición haciéndose capaz cuando no fuese de crear o imitar a lo menos de juzgar bajo las reglas del buen gusto de las obras que continuamente salen a la luz algunas de las cuales llevan consigo el sello de la perfección*¹⁸¹.

Ja dins la descripció del projecte, situa l'edifici en uns marges d'un rectangle de 1550 peus de longitud per 693 peus d'alçada, i amb dues façanes que serien una pel museu i l'altra per la biblioteca. Així mateix, preveia que cada façana tingués una entrada central flanquejada per pòrtics corintis. Paral·lelament, preveu una façana gran, amb un cos principal i dos laterals amb pòrtics jònics i pilastres dòriques. Un cop dins de l'edifici, preveu la creació de sales de lectura i arxiu; sales de conservació i restauració de quadres; sales de juntes o galeries d'exposició d'obres d'art; igualment, preveu en l'interior de l'edifici una ornamentació senzilla, en prou feines perceptible, per contraposar i donar preeminència a les obres d'art.

Tot i això, també inclou tota mena de dades tècniques i econòmiques del projecte, donant-li una projecció molt sòlida a tot el conjunt. D'aquesta manera, preveu una il·luminació especial de l'edifici finestres semicirculars col·locades en el cos àtic que corona l'edifici (sostre), el que actualment podríem definir com a llum zenital directe i natural; preveu elements de seguretat bàsics, i que també cal considerar-los no només de seguretat de l'edifici sinó de les obres que hi conté, com seria una elevació de l'edifici respecte del terra del carrer de 15 peus, per evitar humitats, així com la supressió de la fusta a les façanes excepte en el que serien portes i finestres.

Respecte als materials a emprar, destacar els que es fan servir en l'època, com la pedra i maó o totxo per a les parets i voltes, així com pels fonaments. Ús de la cal i la sorra, sobretot per la barreja que uneixi els maons i la pedra, incloent-hi un revestiment tant interior com exterior. Ús del guix, molt utilitzat a l'època, per a la unió també de maons, el considera de gran utilitat per la construcció de voltes però només en zones i espais secs. De la mateixa manera, l'ús de porcellana o "arcilla

¹⁸¹ RABASF. Expedient 205.8 (planes 3 i 4 de la memòria del projecte) i Annex Documental VII.

volcanizada” a la fi de realitzar una barreja sòlida per a zones “acuáticas”¹⁸², el que podríem considerar zones humides de l’edifici que responen o bé a la zona dels fonaments per impermeabilitzar a banda de l’elevació de l’edifici com a mesura de seguretat complementària, o bé relacionat amb zones de lavabos tot i que no estaven contemplats pròpiament en aquesta època i no es pot determinar al no haver pogut trobar i analitzar els dissenys presentats.

Finalment, proposa l’ús de la fusta per al sostre i bastiments, així com per a portes i finestres. Un ús indefinit, però que hi consta és el del metall, concretament el plom que sense especificar si és per usos ornamentals, entenc que així mateix tindria usos en matèria de conduccions i en alguns dels elements de construcció que permeten donar més força al conjunt. Un darrer apartat, l’econòmic, desglossat de manera detallada i precisa, la qual cosa serà un element característic dels projectes de Roca i Bros al llarg de la seva carrera, calcula que el conjunt del projecte ascendiria uns 65.445.970 rals de billó¹⁸³.

Per acabar amb el projecte presentat per Roca i Bros, la comissió d’arquitectura estableix un tribunal que valora el projecte presentat i sobre el que se li fan preguntes al seu autor, per acabar amb un informe favorable de la *Junta Ordinaria de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, en data 9 de desembre de 1841 i autoritza l’expedició del títol.

En aquest projecte podem destacar diversos elements, que configuren a Roca i Bros com a un estudiant d’arquitectura preocupat per la cultura i les arts, per un concepte tan modern com podria ser el patrimoni, com ho testimonia la previsió de la creació d’un arxiu i de sales per a la conservació d’obres d’art i especialment un concepte que acabarà extrapolant a la seva obra urbanística en general, i de la que ja en parlarem, com és la socialització de l’espai; en aquest cas amb un projecte de museu i biblioteca pública, però més endavant amb el projecte de places o el de carrers en què els vianants tinguin més espai del que tenien fins aleshores.

La preocupació per l’art, o per les arts, queda testimoniada igualment en la memòria presentada a la comandància d’enginyers quan es presenta per cobrir la

¹⁸² En aquest apartat, és important remarcar conceptes de conductivitat tèrmica, permeabilitat i/o aïllament. Tot i no especificar-ho en el projecte, és fàcil fer-se una idea que la voluntat del projecte és eliminar els riscos de l’humitat amb materials la conductivitat dels quals es troben dins de famílies constructives similars de poca o baixa densitat. Remarcar que les “cambres d’aire” com a conceptes aïllants i amb poc pes, són relativament moderns i en aquesta època constructiva no eren utilitzats.

¹⁸³ Unitat de compte usada a la monarquia hispànica des del S. XVIII i oficialitzada el 1809. Moneda feta amb una aliatge de plata i coure. www.encyclopedia.cat [en línia].

plaça de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase* del Castell de Sant Ferran en la que explica com és el responsable de la secció d'arts de la *Sociedad Filomática de Barcelona*¹⁸⁴, de la que en parlarem més endavant, però que deixa en evidència la seva vinculació amb el món de les arts, així com més exemples que anirem veient més endavant.

Un darrer apunt, que és imprescindible abordar en aquest apartat tot i que s'explicarà abastament en capítols posteriors, és que el projecte de final de carrera de Josep Roca i Bros, serà el germen de la seva obra màxima i per la qual és conegut arreu, el Teatre Principal de Figueres, que actualment acull el Teatre-Museu Dalí de Figueres. Roca i Bros, trobarà la inspiració en el seu projecte i tornarà a definir-lo per construir el teatre de Figueres, adaptant-lo del seu projecte de final de carrera.

És raonable pensar, i treure un cert romanticisme al fet, que reutilitzar projectes que no s'han dut a terme per adaptar-los a projectes nous i a peticions concretes, devia ser un element relativament freqüent a l'època, i m'atreviria a dir que actualment també. El cert és que, el projecte malgrat l'adaptació, és el d'un temple de la cultura, de les arts i, premonitòriament, convertit cent anys i escaig després en un museu com originàriament havia dissenyat el mateix Roca i Bros.

Imatge 6: Façana lateral del Teatre Principal, principis segle XX. www.Figueresantic.com [en línea].

¹⁸⁴ ACA. Comandancia de Ingenieros, 164.

En aquesta imatge és possible apreciar les dues façanes, dissenyades de manera que tinguin un ús cadascuna d'elles. La que veiem a mà dreta, que presideix la plaça de les peixateries velles, actual Plaça Gala-Salvador Dalí, seria la més simple o menys ornada, per l'altra façana, la principal, amb un conjunt sobresortint en vertical per la seva part central i que donava a un carrer atès que es trobava davant de l'església dels Dolors construïda el 1836 i cremada el 1936.

Imatge 7: Vista perspectiva del Teatre-Museu Dalí, en què s'aprecien les dues façanes. Imatge: www.visitfigueres.cat [en línea].

Evidentment, el projecte de Museu de Belles Arts i Biblioteca presentat per Roca i Bros a la RABASF el 1841, té diferències significatives amb el del Teatre Principal, però la inspiració és la mateixa, l'objectiu també i l'espai on es va emplaçar va permetre, i fins i tot a efectes pràctics i de renovació urbanística, que les dues façanes es convertissin en necessàries atès que la principal donava a un dels carrers principals del centre de la vila, el carrer Sant Pere, i la segona façana servia per presidir una nova plaça, dita de les peixateries velles i actualment de Gala-Salvador Dalí, que responia a aquella socialització de l'espai i de l'urbanisme humà que relligava la ciutat medieval, el Garrigal (o afores de Figueres) amb el nou creixement ordenat que imposava el neoclassicisme.

3.b.v. Arquitecte municipal de Figueres

La consolidació de Josep Roca i Bros arriba amb el nomenament com Arquitecte Municipal de Figueres. Hi ha moltes zones opaques en aquest espai, que no ha

estat possible esbrinar no altres de les que sí hem tingut coneixement, atès que la majoria dels seus contemporanis, en moltes ocasions companys d'estudis, s'estableixen en zones properes a Barcelona i en llocs de responsabilitat en alguns casos força importants. En principi, tant per resultats acadèmics com per trajectòria Roca i Bros podia haver estat entre ells. Amb tot no és així, i apareix com arquitecte municipal d'un municipi, Figueres, que aleshores encara no era ciutat i que, curiosament, fins aquell moment no havia tingut cap arquitecte acadèmic sinó que havia anat construint-se gràcies, en bona mesura, a la feina dels enginyers militars del Castell de Sant Ferran.

La documentació sobre el nomenament de Roca i Bros és escassa, per no dir molt escassa; tot i això, n'hi ha prou per continuar amb el recorregut cronològic de les seves passes des de la finalització dels estudis fins a l'arribada a la vida professional, objecte d'aquest apartat.

Sabem, i hem explicat, que se li expedeix el títol d'arquitecte el 9 de desembre de 1841 a Madrid, i apareix el seu nomenament com arquitecte municipal de Figueres el 16 d'agost de 1842¹⁸⁵. Així transcorren poc més de vuit mesos entre que obté el títol d'arquitecte i apareix el nomenament d'arquitecte municipal de Figueres.

En el transcurs de les meves investigacions, no ha estat possible trobar la documentació per la qual Josep Roca i Bros accedeix al càrrec d'arquitecte municipal. Només les dades abans esmentades, una altra de data 1 d'octubre de 1842 en què presenta davant de l'Ajuntament el títol d'arquitecte per acreditar la titulació, del que es dedueix testimoni¹⁸⁶ que queda dipositat a l'Ajuntament¹⁸⁷, i posteriorment, una altra dada aquesta vegada de 10 de gener de 1843 mitjançant la qual l'arquitecte municipal se'n nomena vocal de la Junta d'Obres Públiques¹⁸⁸ de Figueres, que en aquell moment duia a terme la cobertura de la Riera Galligans.

Val a dir que a l'Arxiu Històric Municipal de Figueres consta molt poca documentació relativa a l'arquitecte d'Abrera, sobretot en matèria de documentació personal i d'acreditacions, de la mateixa manera que tampoc conserva la convocatòria de la plaça d'arquitecte, ni el nomenament, ni la documentació que ell va presentar o les proves d'accés, si és que en va de fer alguna. Tot això,

¹⁸⁵ AHMF. Llibre d'actes de l'Ajuntament de Figueres i ACAE. Registre Correspondència (1840-1848) i (1850 1852). Caixa 1768.

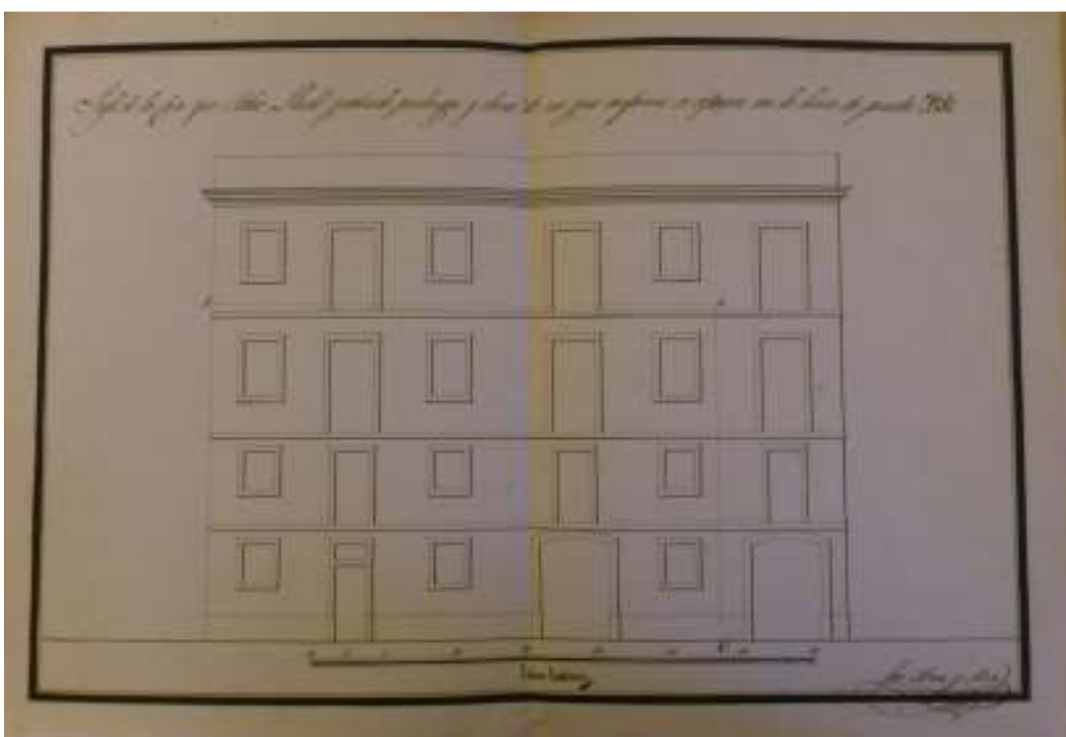
¹⁸⁶ Deducir testimoni: Còpia verificada per fedatari públic d'un document del qual s'aporta l'original.

¹⁸⁷ ACAE. Registre Correspondència (1840-1848) i (1850 1852). Caixa 1768.

¹⁸⁸ ACAE. Registre Correspondència (1840-1848) i (1850 1852). Caixa 1768.

senzillament no hi és, i s'ha fet difícil resseguir aquest moment que ha estat possible, en part, a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà i, també, a l'Arxiu Històric de Girona que guarda algun document personal vinculat a l'arquitecte que ha resultat providencial a l'hora de confeccionar aquest apartat.

Hi ha una dada que normalment es dóna per bona però aquesta investigació no ha pogut confirmar en cap cas, i és el fet que Roca i Bros ja hagués treballat a Figueres amb anterioritat a l'obtenció del títol d'arquitecte i, evidentment, abans de ser arquitecte municipal. Es tracta de la reforma de l'edifici propietat de Pedro Lluch¹⁸⁹, la qual es considera de 1840 tot i que acompanyada d'un interrogant que posa en dubte l'any del disseny de dita reforma; en la imatge següent, apporto fotografia del plànol de "*Perfil de la casa que Pedro Lluch pretende prolongar y elevar de un piso conforme se expresa con la línea de puntos. ABC*", que no porta data i per tant, a l'igual que altres projectes que ja veurem, no es pot datar i per tant no podem confirmar ni desmentir que conegués Figueres amb anterioritat i encara menys que hi hagués treballat. Cal esmentar, que al posar en dubte aquesta presència abans de 1842, també posa en dubte la dada que hagués treballat per al mestre d'obres Josep Nató, de Girona, ja que en cap document ho he trobat i només he trobat en diverses ocasions la seva vinculació professional amb el mestre d'obres de Barcelona, Jaume Fàbrega.

Imatge 8: Plànol de reforma d'habitatge a Figueres. Foto: Alfons Martínez Puig

¹⁸⁹ AHMF. Josep Roca i Bros. Obra Privada. 1840?

No parlaré de més projectes en aquest apartat, que vol presentar la trajectòria acadèmica i professional de Josep Roca i Bros, sinó que en parlarem llargament en la segona part d'aquesta tesi. Tot i això, encara tenim més dades sobre la seva tasca com arquitecte municipal, no en relació a la feina feta sinó a la fórmula contractual a la que estava sotmès Roca i Bros durant la seva etapa a Figueres, que s'allarga fins el 1865.

En la recerca duta a terme, es va poder localitzar una denúncia realitzada per Juan Papell i Llenas, mestre d'obres, datada el 13 de gener de 1859 sota la secció de "empleados", i que es tracta d'una "*Reclamación de Juan Papell Llenas para que José Roca Bros opte por uno de los destinos que obtiene*¹⁹⁰". Sabem que la família Papell era una coneguda família de mestres d'obres, Narcís Papell, es considera el possible autor d'edificis com la Casa Puig Descals, de 1840, del que es desconeix l'autor i situada encara avui en el carrer Monturiol, prop de la Rambla, i Pau Papell fou mestre d'obres municipals de 1833 a 1842, moment en què arriba Josep Roca i Bros.

La reclamació de Juan Papell Llenas, esta relacionada amb el fet que des de 1844 l'arquitecte ostentava a banda del títol d'arquitecte municipal, el de professor del col·legi d'humanitats (actual Institut) i també el títol de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase*, la qual cosa vol obrir el dubte a la compatibilitat entre els diferents places públiques en les que treballa, i sol·licitant que desisteixi d'una d'elles, la d'arquitecte municipal, per poder accedir ell mateix a la de mestre d'obres que, anteriorment, ja havia tingut un familiar seu.

Aquesta reclamació, que arriba fins al Governador Civil i per tant hem tingut accés a documentació de l'Arxiu Històric de Girona¹⁹¹, ens ha permès conèixer exactament quines condicions laborals tenia Roca i Bros amb l'Ajuntament de Figueres, durant gran part de l'època en què va ser arquitecte municipal. Així queda reflectit en els annexos documentals XVIII i IX del present document.

No obrirem un espai per especular sobre la situació professional a Figueres en aquella època, però sí és rellevant saber que l'arquitecte municipal en aquell moment cobrava per obra feta i que se li abonava tota vegada que estigués finalitzada, de la mateixa manera sabem el sou anual de Roca i Bros com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase* del Castell de Sant Ferran, que ascendia a 7.000 rals anuals, de la mateixa manera que com a catedràtic de matemàtiques cobrava un total de 8.000 rals anuals, i que era pagat per l'Ajuntament la qual cosa pot fer-nos pensar que també se l'havia contractat a l'efecte que li sortís a compte estar treballant a Figueres ja que, també i ho veurem

¹⁹⁰ ACAE. Correspondència personal (1860-1921). Caixa 947.

¹⁹¹ AHG. Fons municipal de Figueres. D253/2

en l'apartat següent, també donava classes d'arquitectura de les que és probable que obtingués alguna remuneració.

D'alguna manera, també queda reflectida la necessitat que l'Ajuntament de Figueres té de comptar amb un arquitecte "aprobado" com l'anomenen, atès que les dimensions de Figueres així devien imposar-ho; malgrat tot, no deixa de ser una especulació atès que no hem trobat cap document que ho acrediti, o que acrediti aquesta necessitat mitjançant alguna llei o reial ordre que així ho estipulés. Trobarem, i en parlarem més endavant, projectes que proposa el mateix Roca i Bros a l'Ajuntament que no es duren a terme, i evidentment tindrà un paper cabdal en la confecció de les ordenances municipals de 1850 en tot allò relatiu al que seria obres, edificis, reformes, etc., i que en bona mesura devien estar inspirades en la seva feina i coneixement d'altres municipis. Respecte aquestes ordenances municipals, només s'ha trobat un exemplar a l'AHMF però cap document de la redacció de les mateixes, per això considero que Roca i Bros hi va tenir a veure, perquè coincideix amb la seva etapa a l'Ajuntament, no perquè consti cap document vinculat entre les ordenances i l'arquitecte; en tot cas, en parlarem en la segona part d'aquest treball.

3.c. La vessant pedagògica

Un altre element en la seva trajectòria professional és la docència. No entrarem a fons en la seva vessant pedagògica en tant que constitueix un complement per a l'objecte d'aquest estudi, tot i que sí que considero rellevant parlar-ne atès que aquesta vinculació amb el món docent va més enllà de la simple situació de professor de matemàtiques ja que molt probablement també tingué incidència en persones que, posteriorment, desenvoluparien una tasca important com a mestres d'obres a la ciutat de Figueres.

La primera referència que trobem de la seva condició de professor, és a la memòria descriptiva que presenta a la RABASF per a la obtenció del títol d'arquitecte, de la qual ja n'hem parlat, i a la que es presenta com a "*profesor de méritos medianos*", val a dir que en cap altra documentació consultada amb anterioritat ni la mateixa documentació que el mateix Roca i Bros aporta a l'acadèmia per valorar els seus mèrits, consta cap document en aquest sentit.

Tot i això, ell es presenta davant de la *Real Academia* com a tal, per la qual cosa haurem de donar per bo que si bé no fos un professor exercent en aquell moment, és molt probable que sí tingués la titulació adequada per ser-ho atès que havia estudiat i profunditzat en matèries com les matemàtiques, que van ser les que va impartir a l'Institut durant els anys en què va exercir; de fet, només va impartir

matemàtiques com assignatures reglades, tot i que també en va impartir d'altres, de les que en parlarem i que podrien ser l'origen de la poc coneguda però sí citada acadèmia d'arquitectura neoclàssica.

Sembla bastant evident, tenint en compte l'època i la circumstàncies de la vila, tant geogràfiques com demogràfiques, com fins i tot la classificació professional¹⁹² que l'any 1860, per exemple, en el cens comptabilitzava 33.752 habitants dels quals 365 eren professionals lliberals, la qual cosa incloïa mestres, advocats, arquitectes, farmacèutics, veterinaris, etc., que la presència d'un arquitecte acadèmic a la llavors Vila de Figueres, devia suscitar una certa expectació¹⁹³, atès que era la primera vegada que Figueres comptava amb un arquitecte municipal; és cert que hi havia hagut experiències prèvies amb altres arquitectes acadèmics, dels que no es guarda cap documentació directa, i també amb enginyers militars, però el fet que un arquitecte estigués "contractat" per l'Ajuntament per primera vegada, pot fer pensar en un munt de situacions que podrien haver-se donat i que, en aquest apartat, en desgranarem les que considerem més significatives.

En el cas de la vessant docent de Roca i Bros, no queda del tot clar, i en parlarem més endavant si primer té lloc la seva incorporació com a professor i posterior contractació com arquitecte municipal, o no; amb tot, i en parlarem més endavant a partir de la documentació consultada que és incompleta, insuficient o inexistent en alguns casos no podem fer afirmacions rotundes. Dit d'una altra manera, i en termes actuals, atès que el nomenament de Josep Roca i Bros com arquitecte municipal quedava circumscrit, com hem comentat en l'apartat anterior, a les obres encomanades per l'Ajuntament¹⁹⁴ la qual cosa no li permetia comptar amb uns ingressos fixes cosa que l'Ajuntament sí li podia proporcionar com a professor del conegut llavors com a Col·legi d'Humanitats, en qualitat de personal interí i pagat amb els pressupostos municipals¹⁹⁵ compensant-lo d'alguna manera, i també era una manera d'aprofitar la qualificació professional de Roca com a professor; també podria suposar que accedís a una plaça de professor i aprofités l'Ajuntament la oportunitat de comptar amb un Arquitecte Municipal, al que pagava per obra feta.

¹⁹² Dolors ARMENGOL CUSTAL, «La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX», 14, p.29.

¹⁹³ Al referir-me a expectació em refereixo a l'àmbit d'actuació de Roca, l'arquitectura i també la docència, no que tingués una expectació social o rellevància ciutadana, sinó unes perspectives de novetat que fins aleshores no havien tingut, o no em consten.

¹⁹⁴ AHG. Fons municipal de Figueres. D253/2 i Annex Documental VIII i IX.

¹⁹⁵ AHG. Fons municipal de Figueres. D253/2 i Annex Documental VIII.

3.c.i El Col·legi d'Humanitats

El Col·legi d'Humanitats de Figueres, actual Institut d'Ensenyament Secundari Ramon Muntaner, que continua en funcionament i és el més antic de l'Estat Espanyol, representa un dels elements de cohesió social i de millora de la qualitat ciutadana en matèria d'instrucció pública des de la seva fundació fins a l'actualitat.

Afortunadament, el seu arxiu ha estat guardat i revisat recentment¹⁹⁶, de manera que s'ha convertit en un element d'estudi accessible i directe a molta informació que està íntimament relacionada amb Figueres i els figuerencs. En aquest sentit, ha estat cabdal per poder trobar informació relativa a l'activitat de Roca i Bros com a professor durant anys.

Troblem a Roca i Bros exercint de professor de matemàtiques l'any 1845, de fet consta l'alta com a professor el 9 de novembre de 1845 fins el 30 de setembre de 1847, en què impartia classe de dos cursos de matemàtiques i de l'1 d'octubre de 1847 a 15 de novembre de 1847¹⁹⁷, en què impartia un sol curs de matemàtiques, podem considerar que seran dos cursos lectius i exerceix com a professor substitut, la qual cosa posa en evidència la necessitat de docents a la ciutat en aquells moments.

Una dada més que confirma la seva adscripció a l'Institut de Figueres, ens la dona el *Boletín Enciclopédico de Nobles Artes*¹⁹⁸, el qual parla de la recent construcció de l'escorxador de Figueres per part de l'arquitecte municipal José Roca "*celoso profesor de matemáticas en el Instituto de la misma población*".

Malgrat això, la seva continuïtat a l'Institut no es veu aturada sinó que continuarà però a partir del curs següent, ja no com a professor substitut sinó com a Catedràtic interí de l'Institut, una situació que mantindrà des de 1848 fins a 1864.

3.c.i.1 Catedràtic de Matemàtiques

El canvi de professor a Catedràtic, suposa un reconeixement als mèrits de Roca però també un canvi en matèria de remuneració. Sempre serà Catedràtic interí, i depenent de l'Ajuntament de Figueres i en el transcurs dels anys que va exercir, no

¹⁹⁶ Manuel MORENO CHACON, «L'arxiu de l'Institut d'Ensenyament Secundari Ramon Muntaner de Figueres: notes al quadre de classificació», 30, p. 337-353.

¹⁹⁷ AIMF: Arxiu de l'Institut d'Ensenyament Secundari Ramon Muntaner. 8.1 llibre de Registre de Personal 1845/1968.

¹⁹⁸ Boletín Enciclopédico de Nobles Artes núm. 22 (1847). Tomo I. Barcelona 15 de febrer de 1847. Secció Urbana, p 344.

va estar exempt de problemes amb altres professionals, com hem explicat en l'apartat anterior.

En la documentació consultada apareix com a Catedràtic interí de matemàtiques superior des del 16 de novembre de 1847 a 25 de setembre de 1848, i en una segona fase del 26 de setembre de 1848 al 31 d'agost de 1864¹⁹⁹; la raó que hi hagi un canvi en el curs de setembre de 1848 és que passa a impartir dos cursos de matemàtiques, la qual cosa li permetia sol·licitar un increment de sou per increment d'activitat. Aquest increment de sou, sembla ser per la documentació que no el va sol·licitar atès que havia tingut problemes amb la família Papell, com explicat anteriorment, per les places que ocupava a l'Ajuntament, l'Institut i el Castell de Sant Ferran.

En la relació explicada pel mateix Alcalde de Figueres²⁰⁰, Roca va declinar sol·licitar l'augment de sou per raó de la incompatibilitat de la que fou denunciat per Joan Papell Llenas, i que malgrat que no tingué cap conseqüència, sí podem interpretar que devia ser un element de pressió constant sobre ell. En aquest sentit, consta a l'arxiu de l'Institut Ramon Muntaner, com Roca i Bros, renuncia al càrrec de Catedràtic fins a dues ocasions, una el primer de desembre de 1855, que no fou acceptada i una segona el primer de desembre de 1864²⁰¹, en què es fa oficial i deixa d'impartir classe a l'Institut Muntaner.

Considero que aquesta renuncia, juntament amb la pressió exercida per la família Papell, que aniria més enllà amb tota probabilitat d'una mera denúncia, fou un dels motius que precipitaren la seva marxa de Figueres. Si tenim en compte que una part important de la urbanització estava feta, que havia treballat força i tenia un cert reconeixement, també cal dir que la seva poca per no dir nul·la presència social també podia ser deguda a aquesta situació.

Les polèmiques entre els arquitectes en aquella època eren habituals, alguna altra en la que també s'hi troba Roca i Bros tot i que indirectament, la podem trobar en un intercanvi de notes de premsa²⁰² entre "*un arquitecto*" i l'arquitecte Bru Barnoya i Xiberta i Josep Roca i Bros, com a únics arquitectes acadèmics als quals se'ls permet fer obres i taxacions a tot el regne.

¹⁹⁹ AIMF: Arxiu de l'Institut d'Ensenyament Secundari Ramon Muntaner. 8.1 llibre de Registre de Personal 1845/1968.

²⁰⁰ AHG. Fons municipal de Figueres. D253/2 i Annex Documental VIII.

²⁰¹ AIMF: Arxiu de l'Institut d'Ensenyament Secundari Ramon Muntaner. 8.1 llibre de Registre de Personal 1845/1968.

²⁰² Boletín Enciclopédico de Nobles Artes núm. 23-24 (1847). Tomo I. Barcelona 15 de març de 1847, p 381-382.

El fet que tingués una plaça fixa com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase* en el Cos d'Enginyers de l'Exèrcit, li permetia d'alguna manera una mobilitat geogràfica, i si la situació a Figueres no era bona, és probable que decidís marxar a Barcelona, on es va establir, per continuar amb la seva tasca i continuar fent d'arquitecte a particulars, cosa que també va fer. Ho corroboraria el fet que després que Josep Roca i Bros marxés el 1865, no hi hagués cap altre arquitecte municipal fins a Josep Azemar i Pont, que exercí d'arquitecte municipal entre 1889 i 1914²⁰³, i que les obres dutes a terme en aquest temps fossin realitzades per mestres d'obres.

Aquests extrems no els arribarem a saber mai, excepte si aparegués documentació nova i inèdita que els confirmés o desmentís; en tot cas, sí sembla que l'estada de Roca i Bros a Figueres, malgrat la magnificència d'algunes de les seves obres com el Teatre Principal, i proporcionar-li una imatge de ciutat a banda del seu exercici docent no fou prou per consolidar-se com un ciutadà més. Pot ser, que tampoc tingués aquesta idea però en tot cas quedarà per a estudis posteriors i més detallats sobre la vida de Roca i Bros, juntament amb la seva relació amb Figueres. Tot ens porta a pensar que Roca marxa de Figueres si no forçat sí potser cansat d'aquesta mena de rivalitat que havia existit, i que era extrapolable a altres indrets de Catalunya tot i que en municipis petits segurament molt més accentuat, entre arquitectes i mestres d'obres, més tractant-se d'una família influent a la ciutat i amb tradició en aquest ram i ell, arquitecte acadèmic però sense arrelament a Figueres més enllà de la seva dona, i no havent trobat cap referència en la premsa escrita de l'època sobre ell en cap esdeveniment social de relleu que mereixés ser esmentat.

3.c.i.2 L'Acadèmia d'Arquitectura Neoclàssica

Aquest apartat, he cregut oportú introduir-lo ni que sigui per sobre atès que aquesta Acadèmia, apareix en la majoria dels textos i fons secundàries que tracten tant l'època a Figueres com al mateix Roca i Bros. Una Acadèmia d'aquestes característiques, com a mínim pel que fa al nom, hauria de constar en documentació de manera que fos fàcil o accessible arribar-ho. No ha estat així. Tot i això, sí he cregut convenient aportar la informació de què dispo i que, molt em temo, desmuntarà una mica el que s'havia cregut fins ara.

No només això, sinó que se li atribueix que part dels mestres d'obres que treballen a Figueres amb posterioritat a 1865, data en què marxa Josep Roca i Bros, són deixebles seus precisament d'aquesta acadèmia d'arquitectura com Josep Cordoní Bosch, Alexandre Comalat Garriga, Francesc Puig Sagué o el mateix

²⁰³ Enric TUBERT CANADA, «Josep Azemar i Pont. Arquitecte Modernista», 125, p. 80.

Joan Papell Llenas, el mateix que denuncia a Roca i Bros per poder accedir a una plaça, inexistent segons els documents oficials consultats, de mestre d'obres municipal.

En funció de la documentació que he consultat, he pogut arribar a la conclusió certament ambivalent de què sí però no del tot. M'explico. En cap document consultat de cap dels arxius als que he tingut accés i que continguessin documentació relativa a Roca i Bros, he trobat la creació o activitat de cap acadèmia d'arquitectura neoclàssica a Figueres, ni dirigida per Roca i Bros ni en la que participés de manera més o menys activa; tampoc he trobat documents relatius als suposats deixebles que formessin part de cap acadèmia d'arquitectura ja que la majoria d'ells, sobretot en el cas de Joan Papell, Alexandre Comalat estudiaren a l'Escola de Belles Arts de Barcelona on es titularen el 1855 i el 1864²⁰⁴ respectivament. Amb tot, però, sí es reconeix i és de justícia fer-ho que la influència de Roca i Bros es fa evident en la seva obra, tot i que no només en aquests mestres d'obres sinó en arquitectes posteriors també és possible veure aquesta influència, de la que més endavant en parlarem.

Malgrat tot, sí que he pogut trobar documentació que acredita que Josep Roca i Bros havia impartit classes d'arquitectura, tot i que no dins del context d'una acadèmia pròpiament sinó dins del context del mateix Institut d'ensenyament secundari. Si hi ha un element en comú entre tots els "deixebles" és que foren alumnes de Roca i Bros mentre fou professor i catedràtic de l'institut, la qual cosa ja ens dóna una idea de la possible dimensió d'aquesta acadèmia.

Quan dic que Roca i Bros feia classes d'arquitectura, ho faig amb el suport documental que em dóna la memòria que presenta el mateix Roca i Bros quan opta a la plaça de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase* del Castell de Sant Ferran en la que apunta, entre els seus mèrits, el de ser "(... y profesor de arquitectura, matemáticas y dibujo de Adorno en el Colegio de Humanidades de la presente Villa (...)"²⁰⁵; aquesta és la seva presentació que a més està datada el 4 de setembre de 1844 la qual cosa ens ve a dir, a més, que exercia de professor abans del que ens deia l'arxiu de l'Institut Ramon Muntaner²⁰⁶ i cal suposar, a més, que devia iniciar la seva tasca docent poc després de ser nomenat arquitecte municipal, que per data coincidia amb l'inici del curs.

²⁰⁴ EGEA, «El Mestre d'obres Alexandre Comalat», p 345.

²⁰⁵ ACA. Comandancia de Ingenieros, 164.

²⁰⁶ El llistat del professorat de l'Institut que consta a l'AIMF comença el 1845.

Per tant, podem entendre que la citada Acadèmia d'Arquitectura Neoclàssica no va existir com a tal, a l'espera que aparegui més documentació al respecte que ho confirmi o desmenteixi; en aquest sentit, l'afirmació de què Roca i Bros funda l'Acadèmia d'Arquitectura Neoclàssica²⁰⁷ no queda confirmada com a mínim en aquests termes, sinó que m'inclino a creure que imparteix Roca i Bros són classes d'arquitectura i dibuix com "assignatures" complementàries per aquells alumnes que vulguin accedir a l'Escola de Belles Arts de Barcelona; en una mena, per definir-ho d'alguna manera, de preparatori per a la carrera que es disposaven a cursar en el futur i que els resultaria d'utilitat a Barcelona atès que tant el professorat com les matèries eren ben conegudes per Roca.

Tampoc sé, si aquestes assignatures tenien algun tipus de reconeixement acadèmic per part de l'Escola de Belles Arts, ja que tampoc he trobat documentació, tot i que m'inclino a pensar que no, i que ens trobem davant d'una iniciativa que amb el vistiplau del centre, permetia a alumnes que volien cursar estudis de Belles Arts, preparar-se abans de marxar a Barcelona. És cert que el formalisme de Roca i Bros s'aprecia en els mestres d'obres, i que s'inspiren en la seva feina, crec, per la mateixa dinàmica constructora i ornamental de l'època, isabelina, i també perquè a partir de 1850 les ordenances municipals posen ordre i mesura en el relatiu a construccions, i aquest és un dels elements a valorar de Roca i Bros, a donar una imatge d'harmonia a tot el conjunt urbà de Figueres que és el que acaba configurant la imatge de ciutat, epicentre d'aquesta tesi doctoral.

Finalment, podem deduir que la citada acadèmia no va existir²⁰⁸ segons la documentació consultada tal i com creiem que ha de ser formalment, tot i que sí és probable que el Col·legi d'Humanitats de Figueres, l'Institut, fes les vegades d'Acadèmia preparatòria per a futurs estudiants de Belles Arts i/o Agrimensura ja que des de 1850 l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona incloïa des del primer curs la carrera de mestres d'obres i directors de camins veïnals, com la que estudià Joan Papell Llenas, a conseqüència d'un Reial Decret de 31 d'octubre de 1849 pel qual ambdues carreres s'impartien a les acadèmies provincials de Belles Arts²⁰⁹.

²⁰⁷ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 90.

²⁰⁸ Aquesta afirmació es fa des del punt de vista que la documentació a la que he pogut tenir accés no la contempla en cap moment. Tot i això, al no ser un element d'estudi exhaustiu per part meua, ja que no és l'objecte de la tesi, és possible que aparegués documentació suplementària que acredités la seva existència.

²⁰⁹ Francesc NADAL; Jesús BURGENO, «La enseñanza de la agrimensura en las academias de Bellas Artes: el caso de Barcelona (1852-1869)», p. 81-82.

3.d L'home de negocis

Aquests apartats els considero necessaris, tot i que la documentació a la que he pogut tenir accés és relativament escassa, o nul·la com seria el present cas en el que malgrat que diverses fonts assegurin que Roca i Bros també era un home de negocis, no he trobat prou documentació per confirmar aquests extrems, tot i que sí he pogut trobar alguna referència que permet pensar que sí havia tingut activitat financera a banda de la seva feina d'arquitecte, professor i mestre major de fortificacions del Castell de Sant Ferran. El cert és que al no tractar-se de l'objecte central de la tesi, aquest aspecte de la vida de Roca i Bros el considero secundari en tant que cal esmentar-lo però no hi he profunditzat per considerar-lo paral·lel a la seva activitat principal com arquitecte de Figueres, i ensems, com un dels artífex de la imatge urbana de Figueres que s'ha mantingut, amb modificacions, fins avui.

Tot i això, diverses fonts secundàries apunten que Josep Roca i Bros era també un home de negocis, en els que d'alguna manera també vinculava la seva feina com arquitecte en tant que algunes de les seves obres industrials haurien tingut alguna contraprestació en participacions d'empreses, extrems dels que no he trobat documentació.

Sí he pogut trobar a través de la Biblioteca Fages de Climent de Figueres²¹⁰, un exemplar del diari "El Ampurdanés" de data 3 de maig de 1865 en el que es publica una sentència de data 8 de febrer de 1865 en la que hi apareix encartat Josep Roca i Bros, juntament amb Narcís Calvet i Josep Dalfó, en relació a la compra d'un immoble al poble de Les Escaules, municipi en què havia treballat Roca i Bros, sobre el que hi havia una servitud de 1.500 lliures que hauria d'haver abonat el pare del venedor prèviament i que no va fer. En la sentència, els compradors Roca, Calvet i Dalfó en surten exonerats del pagament de dita quantitat, però si queda evidenciat que Roca i Bros tenia més activitats a banda de la de purament d'arquitecte. Aquest només és un exemple, i de ben segur que n'hi ha d'altres a tenir en compte, però sobre els que no he profunditzat per les raons exposades a l'inici de l'apartat.

3.e Josep Roca i Bros era maçó?

En un moment de la investigació, vaig pensar en aquesta possibilitat. L'arquitectura i la maçoneria són elements que sovint, i segons l'època, van molt lligats i a més a

²¹⁰ www.bibliotecadefigueres.cat [en línia]: "El Ampurdanés" de 3 de maig de 1865, núm. 323, p 4.

més Figueres va comptar amb dues lògies maçòniques, sobretot en etapes posteriors del segle XIX. Amb tot preguntar-se això era relativament lògic, en atenció a què alguns dels considerats deixebles de Roca i Bros que probablement ho eren, o com a mínim sí apareixen signes maçònics en algunes de les seves obres, o en alguna de les places dissenyades per Roca i Bros com la Plaça Triangular que no s'executa fins la dècada dels 80, però que podria fer pensar Roca formés part d'alguna lògia.

Imatge 9: Plaça Triangular de Figueres, any 1917²¹¹. Autor desconegut, Josep Masdevall, ed.

Tot i això, les possibilitats de trobar documentació eren altament reduïdes i, efectivament, no s'ha trobat de cap tipus que acrediti o desmenteixi aquest extrem. Algunes informacions apunten a una estreta amistat entre Roca i Bros i Ildefons Cerdà, els quals eren nascuts el 1815, la qual tampoc he pogut documentar tot i fer recerca en aquest sentit i tenint en compte que Cerdà sí era maçó.

Amb tot, i en aquesta línia de recerca, he trobat informació suplementària que sense tenir relació amb la maçoneria ens obre una perspectiva nova de Roca i Bros més allunyada de l'academicisme al que ens té acostumats al constar en documentació considerada oficial. Precisament, a través d'aquesta documentació oficial, apareix la seva vinculació amb la *Sociedad Filomática de Barcelona*, la qual serà uns dels gèrmens de l'actual Ateneu Barcelonès.

Pel que hem pogut esbrinar dita societat no tenia vinculacions amb la maçoneria sinó més aviat es trobava dins de les entitats legalitzades i permeses per les autoritats, malgrat que alguns dels seus membres en poguessin ser-ne, però dóna una idea diferent de Roca i Bros amb un deix molt més vinculat a les arts i la bellesa, que s'intueix en molts dels seus escrits oficials, del que solem trobar.

²¹¹ DD.AA. *Història gràfica de Figueres: 125 anys de ciutat*, p. 79.

Imatge 10: Alfons Martínez Puig. Detall del pinyó del campanar de l'edifici de la Fundació Clerch i Nicolau en el que es poden observar símbols maçònics; autor Francesc Puig Saguer²¹², construïda el 1889 i reformada el 1911 per Sebastià Pi i Pi; construït originàriament com a centre de culte evangelista, i ja entrat el segle XX transformat a Escola d'Arts i Oficis després de l'adquisició per part de la Fundació Clerch i Nicolau, de la qual en manté el nom.

La *Sociedad Filomática de Barcelona*, es funda el 1839 a Barcelona amb l'objectiu de difondre els coneguts com a coneixements útils i estava organitzada en quatre seccions: Ciències ideològiques, morals i polítiques; Ciències naturals, física i matemàtiques; Literatura; Belles Arts²¹³.

Després de fer una certa recerca al voltant de la dita *Sociedad Filomática*, i trobar documentació tant a la Biblioteca de Catalunya com a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, vaig trobar encara que d'època posterior documentació a l'arxiu de l'Ateneu Barcelonès amb dues cartes²¹⁴ datades en el mes de gener de 1861 agraïnt al President del *Ateneo Catalán* la cessió de sales a la *Sociedad Filomática de Barcelona* per dur a terme les seves sessions; igualment, l'altra carta és la sol·licitud de què la *Sociedad Filomática de Barcelona* tingués com a seu la del *Ateneo Catalán* donat el mal estat de les instal·lacions de la primera.

Aquesta unió, permetrà en poc temps la fusió d'ambdues entitats en "Ateneu Català" cosa que queda evidenciada en què el Secretari General de la *Sociedad Filomática de Barcelona* el 1860, José Leopoldo Feu, es va convertir en del *Ateneo Catalán* el 1863 i que, posteriorment el 1872 es fusionaria alhora amb el "Casino

²¹² FALGUERAS; SANTALÓ, *Figueres, Arquitectures i història*, fitxa 28.

²¹³ José REMESAL; Antonio AGUILERA, «Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia: Catálogo e Índices: Cataluña», p. 43.

²¹⁴ Carta núm. 14-1/85 i Carta núm. 13-1/84.

Mercantil Barcelonès” transformant-se l’11 d’abril de 1872 en l’Ateneu Barcelonès²¹⁵.

Persones que havien tingut contacte amb Josep Roca i Bros, com el conegut arquitecte Elies Rogent formaven part d’aquest Ateneu Català²¹⁶, en la secció de Belles Arts anys més tard, la qual cosa podria venir a confirmar que Roca hi pertanyés en èpoques anteriors, quan es trobava vivint a Barcelona, podia haver tingut relació.

Tot i això, no he sabut trobar més documentació. La lògia que existia a Figueres en l’època en que Roca i Bros es troba treballant era la Lògia *Luz de Figueras*, documentada des de 1812²¹⁷ formada per elements de l’exercit francès, i que tindrà continuïtat fins a la Guerra Civil; amb tot, el mateix Josep Clara aclareix que la documentació més antiga trobada de la Lògia *Luz de Figueras* pertany a finals del segle XIX, concretament als anys 1880 i 1891²¹⁸ en què aquesta Lògia tingué un pes molt rellevant a tota la província de Girona; a banda que considera que aquesta Lògia no tenia només una perspectiva il·lustrada vinculada a arquitectes o mestres d’obres, sinó també al republicanisme i, en menor mesura, al protestantisme. No em consta que Roca i Bros es manifestés en un sentit o un altre, ja que es tractava d’un funcionari públic que, si bé era una persona rellevant, també ho era de tarannà discret.

El més probable és que no fos maçó, tot i que tampoc és descartable atès que la documentació en aquesta època a Figueres, segons es desprèn de les fonts consultades és inexistent.

En el capítol següent, i sortint de l’ortodòxia, està dedicat a un acostament psicològic a la figura de Josep Roca i Bros; el fet que no hagi pogut trobar cap retrat o fotografia d’ell que em permetés fer-me una idea física del personatge que estava estudiant, em va portar a fer un acostament psicològic a través de la seva escriptura, de la qual en tinc nombrosos exemples, amb la realització d’un anàlisi grafopsicològic de la seva grafia atès que el mateix ve avalat per la Universitat Autònoma de Barcelona i pel Màster en Grafoanàlisi Europeu que vaig cursar en els anys 2012 i 2013.

²¹⁵ DD.AA. *El Ateneo Barcelonés. Bosquejo histórico de los actos realizados por esta sociedad desde la fundación del Ateneo Catalán en 1860 hasta el corriente año de 1889*, p. 12.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 15.

²¹⁷ Josep CLARA RESPLANDIS, “«Los Masones de Figueras en el siglo XIX», II, p. 725.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 729.

CAPÍTOL 4.

JOSEP ROCA I BROS: UN ACOSTAMENT PSICOLÒGIC A L'HOME I L'ARQUITECTE. ANÀLISI GRAFOPSIOLÒGIC

Al llarg de tota la recerca documental que hem dut a terme en els darrers anys sobre Josep Roca i Bros, en diferents arxius d'arreu d'Espanya, en relació a la seva feina i trajectòria, en cap moment ni en cap cas he trobat cap document que puguem considerar estrictament "personal", en el sentit que ens deixés entreveure quelcom de la seva personalitat, de les seves aficions, inquietuds o vida quotidiana. Absolutament res.

Fins i tot en el cas de la documentació gràfica disponible, tampoc ha estat possible aconseguir una fotografia²¹⁹ o un retrat de l'arquitecte, com tampoc cap referència familiar concreta excepte alguns plecs judicials, com hem explicat en el capítol anterior.

És així que, degut a què podria ser imprescindible per entendre un personatge que aporta a la vila de Figueres un grau de modernitat que fins aleshores no havia tingut, i una constància en la seva labor més que encomiable, va saltar la pregunta: Qui era realment Josep Roca i Bros?

La manca de documentació personal, excepte brevíssimes línies en documents oficials redactats pel mateix Roca i Bros, de documentació gràfica d'ell mateix o de qualsevol altre tipus, em va fer creure oportú incloure un apartat que intentés aproximar-se a l'home i al professional i que intentés, així mateix, donar explicació a qüestions com la manera de treballar, de plantejar-se els diferents projectes als que feia front, quins eren realment els seus interessos a l'hora de planejar un edifici o espai urbà. Sabem que els seus coneixements tècnics eren molt bons, i que a més aplicava les tècniques que altres companys seus aplicaven a altres ciutats, com per exemple Barcelona, però no sabem què el feia moure's ni en el terreny professional ni en el personal.

Un altre element que m'ha fet reflexionar, és el fet que Roca i Bros era fill únic, es va casar, no va tenir descendència i els seus béns van ser heretats pels seus

²¹⁹ Malgrat que la fotografia a Europa neix, de manera moderna en el primer terç del segle XIX, no arriba a Espanya, concretament a Barcelona fins el 1839, i no es generalitza fins a finals del mateix segle, amb el naixement i comercialització de les càmeres Kodak, cap a la dècada de 1880. Roca i Bros, nascut el 1815 i mort el 1877, malgrat considerar-lo com a un professional dins la burgesia benestant, és molt probable que no tingués mai contacte ni es fes fotografies personals o familiars.

cunyats, amb els quals tenia una relació de família política. Aquestes circumstàncies, abonen el terreny de cert misteri sobre la seva vida privada.

Admeto, que un anàlisi grafològic no posarà llum sobre tots els aspectes personals de Roca i Bros, però també que pot aportar dades psicològiques sobre ell que ens poden facilitar entendre la seva feina, la seva capacitat de treball o, fins i tot, el que va ser i s'ha pogut comprovar en aquesta investigació la seva mobilitat i vessants professionals que fins ara eren desconegudes.

La meua formació acadèmica complementària, amb estudis de Postgrau en Grafoanalista Forense i Màster en Grafoanàlisi Europeu²²⁰, avalen d'alguna manera aquest petit capítol que intenta enfocar, ni que sigui una mica, sobre una vida personal que sense ser ni considerar-se fantàstica, sí manté una ombra de misteri. Aquest estudi, inclou valoracions que ens poden ser molt útils per entendre a un arquitecte acadèmic de brillants qualificacions que decideix anar a treballar a Figueres, en aquell moment una vila en creixement però molt lluny del centre d'activitat arquitectònica del moment que era Barcelona, i que a més, es converteix simultàniament en *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase*, en al Fortalesa de Sant Ferran.

La seva trajectòria, i la seva feina, no només professional sinó també acadèmica i que té una continuïtat en el temps amb els seus "deixebles", requereix d'alguna explicació sobre la seva personalitat que en la documentació consultada i trobada, no apareix.

La Grafologia, com a ciència auxiliar i comprovable en múltiples disciplines, i amb validesa davant dels tribunals de Justícia, representa en aquest cas l'únic element a través del qual podem saber més coses de Roca i Bros, totes aquelles que la documentació d'arxiu no té; la personalitat, inquietuds i interessos del que és considerat un dels grans arquitectes acadèmics a la Catalunya de meitat del segle XIX, i la pedra de toc de l'arquitectura i l'urbanisme a Figueres, que explica l'evolució urbana fins avui.

4. a Fitxa vital de Josep Roca i Bros

Josep Roca i Bros, neix al poble d'Abrera (Comarca del Baix Llobregat), Província de Barcelona l'any 1815. El seu avi, Miquel Roca i Casanovas, i el seu pare,

²²⁰ L'Autor del present treball, està titulat com a Postgrau en Perícia Cal·ligràfica Judicial, Grafística i Documentoscopia; Postgrau en Grafoanàlisi Forense i Màster en Grafoanàlisis Europeu per l'Escola de Postgrau de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), en els anys acadèmics 2012 - 2014.

Salvador Roca i Suñol, originaris de Martorell, eren pagesos al petit poble d'Abbrera. La seva mare era Vicenta Bros i Suñer.

Sembla que la seva formació primera és d'origen gremial. Treballà a Girona amb el mestre d'obres Josep Nató. La inclinació cap a les propostes territorials i els edificis públics el fa estudiar per l'obtenció del títol d'arquitecte. Es té coneixement que estudià a la Junta de Comerç de Barcelona, entitat que servia per als que no tenien prou recursos per a finançar-se la formació, durant la dècada dels 30 del segle XIX.

Es sap que l'10 de setembre de 1841 es casa amb Eustàquia Calvo Cubero²²¹ a l'església de Santa Anna de Barcelona i en el registre s'inscriu com a professió del nuvi, la d'estudiant d'arquitectura. El 5 de desembre de 1841, amb vint-i-sis anys d'edat, aprova per l'Acadèmia de San Fernando el seu projecte de graduació amb la qual cosa passa a gaudir dels privilegis que, respecte a les obres oficials, es deriven dels estudis d'aquesta acadèmia, signats pel rei l'any 1757.

El "Boletín de las Nobles Artes" de l'any 1846 el presenta residint a Figueres, es pot afirmar però que ja el 1842 és arquitecte municipal de Figueres. Aquesta dada ens fa pensar en una certa pràctica professional a Figueres, possiblement al costat d'algun mestre d'obres local, abans de la seva titulació.

La documentació que hem pogut consultar no es refereix a cap altra obra dins el 1846, si bé el fet que l'any 1844 fos convocat per la Junta creada per al cobriment de la Riera Galligans juntament amb els contractistes adjudicatariis, fa pensar en una activitat professional ja arrelada en aquesta data. És coneguda també, la seva tasca com a professor de Matemàtiques de l'institut de la ciutat, de la que arribà a ser Catedràtic i Director accidental del citat Institut²²².

Assenyalarem, finalment, que l'arquitecte Roca i Bros és el primer exponent a l'Empordà d'arquitecte amb formació científica i cultural. Com a producte, encara que llunyà, de l'Enciclopèdia, del naturalisme de Rousseau i de l'estètica de Vitruvi, la seva actitud es contraposarà a la formació empírica i a la pràctica mimètica dels Mestres de Cases de l'època.

Treballà essencialment a Figueres durant més de vint anys, realitzà alguns encàrrecs a Girona i Barcelona, ciutat on s'instal·là i on residirà fins a la seva mort el 1877, a la Vila de Gràcia, i essent un dels primers membres de la recent creada Associació d'Arquitectes de Catalunya²²³.

²²¹ ADB. Arxiu Diocesà de Barcelona.

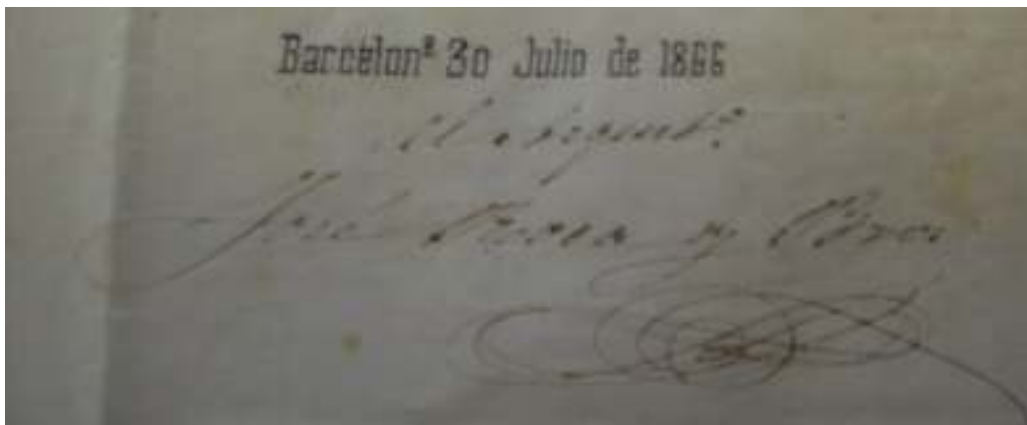
²²² AIMF. Arxiu de l'Institut d'Ensenyament Secundari Ramon Muntaner de Figueres.

²²³ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 39.

A partir de la documentació consultada a l'Arxiu de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, i en la que queda palès per la documentació acadèmica que facilita per accedir al títol d'arquitecte, que part de la seva formació la dugué a terme a la Junta de Comerç de Barcelona²²⁴, estudiant Roca i Bros a l'Escola d'Aritmètica i Geometria Pràctica (1834-1836); aquesta institució fou considerada com una de les activadores de la burgesia catalana, i que significà una sortida de formació en diferents aspectes després de què el Decret de Nova Planta (1715), traslladés els estudis universitaris de Barcelona a Cervera.

Així mateix, estudià a la Reial Acadèmia de Nobles Arts de Sant Jordi, al llarg de l'any acadèmic 1939, en el que guanyà el primer premi anual de composició, essent l'acadèmic en aquell moment Joan Soler, el mateix que es presentaria com el seu valedor dos anys després davant de la Reial Academia de Bellas Artes de San Fernando a Madrid. A partir de l'expedient acadèmic de Roca i Bros, es pot apreciar que ens trobem davant d'una persona que, com ella mateixa explica en la seva sol·licitud del títol d'arquitecte acadèmic, ha estudiat ajudat per la família i que, aquesta, ha entès la seva voluntat de coneixement en el món de la bellesa (arquitectura). Finalment, Josep Roca i Bros, mor a la Vila de Gràcia el 11 de novembre de 1877²²⁵, als 62 anys d'edat, i sense haver tingut descendència.

4.b. Descripció de la signatura

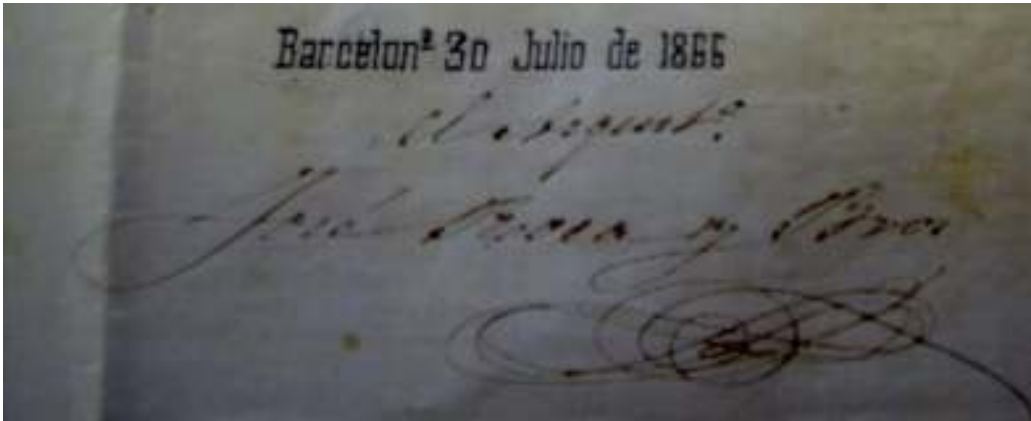

Imatge 1²²⁶. Detall/fragment de fotografia realitzada per Alfons Martínez Puig

²²⁴ Institució rectora de l'activitat comercial i industrial catalana, creada a Barcelona el 1758 fins el 1847. Font: Enciclopèdia Catalana. www.encyclopedia.cat [en línia].

²²⁵ RCCB. Registre Civil Central de Barcelona, 1877, núm. 980, foli 349.

²²⁶ AHMF. Carpeta de construcció del Teatre, fragment dels Plànols del Teatre Principal de Figueres de 1866.

Imatge 2. Detall/fragment retocat amb Galeria fotogràfica de Windows Live.

Signatura fotografiada per l'autor del treball l'any 2005, dels plànols de reforma del Teatre Principal (actual Museu Dalí), que es troben a l'Arxiu Històric Municipal de Figueres.

En la citada fotografia es pot apreciar la totalitat de la firma de Josep Roca i Bros. Està datada, el 30 de juliol de 1866 i, per tant, Roca i Bros tenia en aquell moment cinquanta-un anys d'edat.

Es tracta d'una signatura composta, amb el nom i els dos cognoms units per la conjunció copulativa "y", atès que la signatura i la documentació es feu en castellà. Tant el nom com els cognoms són perfectament llegibles, i l'escriptura és clarament cal·ligràfica i organitzada. També és apreciable com la signatura es pot dividir clarament entre la signatura amb el nom i els cognoms degudament escrits i la rúbrica que es situa sota la signatura, molt ornada, complexa, buclada i de forma molt arrodonida, mentre que la signatura pròpiament dita, nom i cognoms, manté un equilibri entre la corba i el bucle a les jambes principalment, amb certa angulositat, ornamentació i simplificació a la zona mitja d'escriptura.

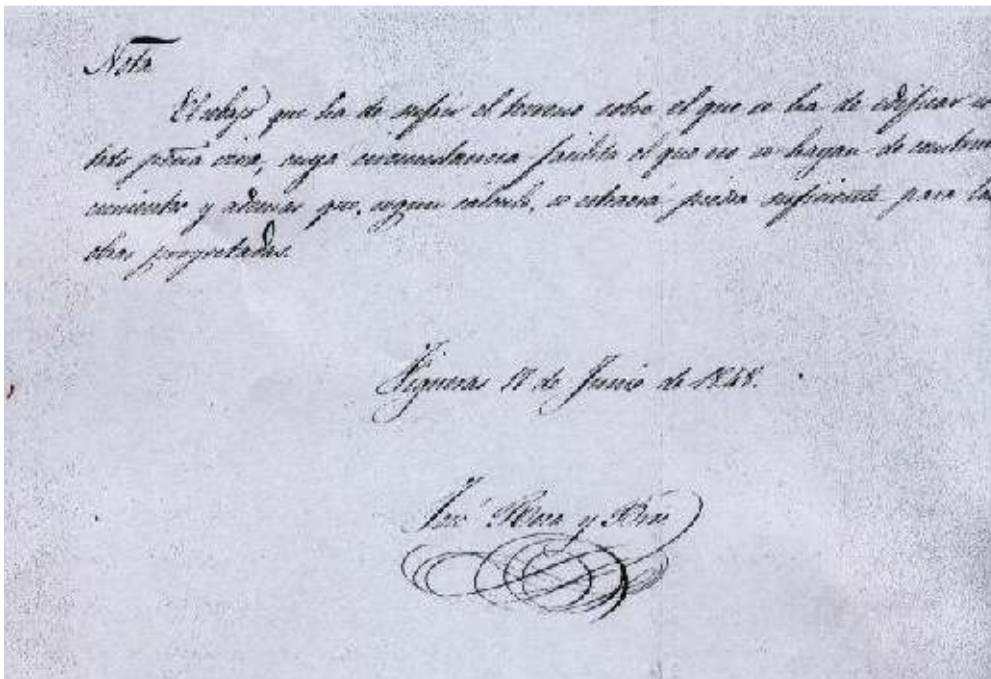
La segona part de la firma, és la rúbrica, enormement ornada i que combina l'el·lipsi amb la paràbola, dibuixant una forma estil infinit " ∞ " que es superposa diverses vegades amb uns cercles finals que van empentint fins que el traç surt dels cercles i es perd en direcció descendent. Un element a tenir en compte, i analitzar posteriorment amb més detall, és el fet que la rúbrica es situa a sota dels cognoms, i no avarca tota la signatura escrita; d'alguna manera, el nom "José" queda net a sota seu i només es fa rúbrica sota els dos cognoms. L'entrada i sortida de la rúbrica són per la part dreta del conjunt de la firma.

La seva direcció dextrògira, i inclinada, combinada amb la ornamentació pròpia de l'època (grans bucles i inicis i finals de lletra i paraula allargats), té un element de certa exageració en la inicial "J", que és dilatada o inflada però que pot respondre

igualment als cànons estàndards d'escriptura de l'època. El mateix passa amb la jamba de la conjunció copulativa dels cognoms "y" que és inflada però en molta menor mesura, i mantenint la tendència estreta de les lletres.

El que sí és apreciable, és la forma gladiolada de la firma, especialment visible en el nom "José" i en el segon cognom "Bros", amb una clara tendència de més gran a més petit.

Trobem zones d'entintació amb zones de poc fluid de tinta, molt diferenciat si tenim en compte l'útil escriptural que, en aquest cas, sembla força evident que es tracta d'una ploma. Les zones d'unió en els ovals, sobretot si són l'enllaç amb la lletra anterior o posterior, és especialment apreciable la concentració de tinta

Imatge 3. Nota escanejada de Josep Roca i Bros²²⁷

En termes generals es tracta d'una signatura llegible i ben executada, no demostra massa velocitat per l'execució i ornamentació utilitzada, però sí una escriptura raonablement lleugera, subtil i àgil, amb algunes aturades que demostren les concentracions de tinta en els tancaments d'ovals o la unió dels mateixos amb les lletres anteriors o posteriors.

Es una lletra allargada, que allarga més encara en els espais entre paraules, però amb una escriptura més estreta en els ovals i fins i tot en el conjunt de les lletres es nota una certa contenció, com si amb l'allargament de les paraules compensés

²²⁷ AHMF. Carpeta de construcció del Teatre.

l'estret de les lletres que les configuren. En els bucles de les "B" majúscula i les jambes inflades, es nota molt la contenció en l'escriptura, i s'aprecia força el fet de control del que s'escriu, amb les lletres amb una clara tendència a ser estretes, i no àmplies com seria d'esperar al realitzar el dibuix i un traç que de manera espontània sortiria més arrodonit.

Fa un ús adequat dels signes de puntuació, que estan lleugerament avançats al punt d'accent com a la "é" de "José", el qual també s'allarga. Es combina la rapidesa amb les aturades, detectable en la unió de paraules i en algun dels col·ligaments que estableix a l'hora de firmar com a "R o ca", espais que utilitza també per a situar ornamentació innecessària.

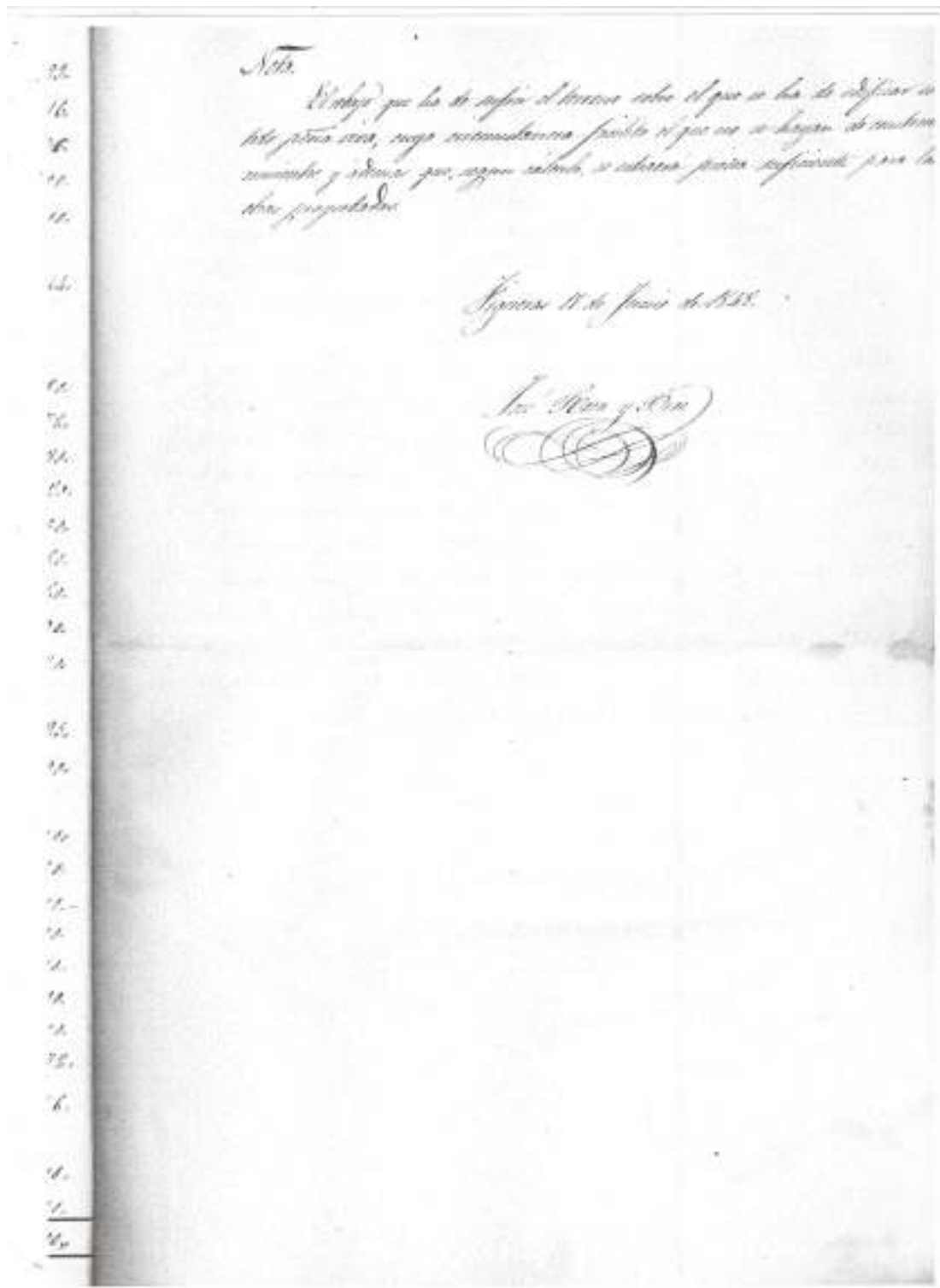
Es combinen, també, algunes lletres clarament cal·ligràfiques com la "s" minúscula amb altres de caràcter tipogràfic com la "r" minúscula. De la mateixa manera, la "B" majúscula en els dos cognoms, són amb ullal, però no és espontani sinó controlat i relativament estret, com el conjunt de la firma escrita.

Malgrat ser una escriptura molt cal·ligràfica, es poden apreciar certs elements de simplificació en la mateixa com l'execució de la "r" a "Bros" que és de caràcter tipogràfic però que queda reduïda gairebé a una forma de "v" per la rapidesa en el moment de finalitzar la firma, i que encara queda més palès en la "s" final que queda amb el traç retallat i lleugerament sobrealtà respecte la zona mitja d'escriptura.

Això, ens pot indicar que l'autor de la firma, canvia de velocitat a mesura que avança en l'execució de la mateixa, i aquesta cada vegada és més ràpida a mida que s'acosta al final, tot i que no caient en la precipitació; la seva escriptura és àgil i acurada, desinvolta i molt viva; molts dels "barroquismes" que presenta com les jambes o hampes amb ornamentació innecessària cal incloure-les dins de la cal·ligrafia de l'època, mitjans del segle XIX, i de la formació de la persona, superior, i que no era l'habitual.

L'objecte d'aquest estudi no és comparatiu amb altres tipus d'escriptures de mitjans del segle XIX, i en certa mesura fer-ho podria desvirtuar part d'aquest anàlisi, però cal apuntar que normalment eren molt més tosques, amb taques i amb una sobrecàrrega injustificada de tinta, a banda que amb uns ornaments més maldestres, comparats amb els de Roca i Bros, els quals eren molt més elegants i de traç molt més fi que els de la majoria que s'han pogut observar.

En conjunt, sí considerem que ens trobem davant d'una escriptura molt elegant, lleugerament allargada i de traç fi i uniforme, la qual cosa cal posar-la en valor atenent a què es realitzava amb ploma, la qual no tenia en aquells moments un subministrament de tinta uniforme com en l'actualitat.

Imatge 4. Segona signatura a mida normal.

En la segona firma i rúbrica, es repeteixen bona part dels elements anteriorment descrits. Està més acusada, la lletra estreta, també ho és més l'espai entre paraules, i la rúbrica en aquest cas, tot i mantenir la forma descrita, en aquest cas agafa tota la firma, és a dir nom i cognoms. Ambdós firmes són de la mateixa

època i es trobaven en la mateixa carpeta de construcció de l'Arxiu Històric Municipal de Figueres.

4.c. Els documents signats

Les dos signatures que proposem per al seu anàlisi, realitzades per la mateixa persona. Es tracta de dos documents professionals, vinculats a Josep Roca i Bros, en la construcció del Teatre Principal de Figueres, actual Teatre-Museu Dalí. La construcció d'aquest teatre és de 1850, i s'allargarà encara fins el 1866 per raó d'una reforma urgent que s'hagué de dur a terme sobre les llotges per raons de seguretat.

Respecte de la primera firma, és fàcilment identificable que la data de la firma és del 30 de juliol de 1866, ja que és la firma dels plànols de la darrera reforma del teatre que va fer el seu arquitecte.

Tot i això, la segona firma, que és una nota manuscrita respecte als terrenys on es construeix el teatre, és anterior ja que també està datada, l'11 de juny de 1848, moment en què es comença a construir el teatre i s'estableixen les condicions d'aplanament del terreny per a la construcció i altres elements com una expropiació d'una finca veïna, l'actual Torre Galatea, antiga Torre Gorgot, per la qual la família propietària aconseguí un accés directe des del seu domicili (concretament el seu jardí) fins a una llotja del teatre.

Per aquest motiu, cal destacar que entre ambdues firmes hi ha una diferència de divuit anys, i que si en la dels plànols Roca i Bros tenia cinquanta-un anys, en la nota manuscrita de 1848 tenia, trenta-tres. Aquí hi ha una diferència substancial que en el moment de l'anàlisi caldrà tenir en compte, ja que ni la persona, ni la seva experiència, ni la seva trajectòria ni els seus interessos eren els mateixos, i per tant és normal i lògic que hi hagin diferències entre les dues firmes, tot i que en principi no hi ha massa diferències.

Destacar que alguna firma a la que he tingut accés, i de la que no tinc mostra gràfica per les raons més amunt exposades, i que datava de 1841, la firma és més senzilla, allargada i amb una rúbrica molt menys accentuada i ornada. Val a dir que la signatura a la que faig referència és la del projecte de final de carrera, en la que era un estudiant que estava essent avaluat pels acadèmics de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Fernando, i que en aquell moment comptava amb vint-i-sis anys.

Aquests elements, aquí exposats, ens hi referirem més endavant quan duguem a terme l'anàlisi grafopsicològic, atès que considero que tenen importància donades

les circumstàncies en què foren executades totes elles, i que expliquen en cadascuna d'elles que siguin com són, i no d'una altra manera.

En els tres documents referits, i dels que només podem aportar mostra gràfica de dos, podem avançar que es tractaven de documents altament importants per l'autor, i que en funció de l'edat, la responsabilitat que tenia en cadascuna de les circumstàncies i de la seva pròpia situació personal, seran determinants per entendre les firmes que es proposen.

4.d. Anàlisi d'aspectes grafonòmics

En el present apartat, entrem de ple en l'anàlisi de la mostra de firmes que proposem. Intentarem valorar aspectes com la Dimensió, Pressió, Forma, Velocitat, Orientació, Cohesió, Continuitat i Gestos-Tipus, i a ser possible fer una breu valoració del conjunt harmònic de la mateixa.

Alguns d'aquests aspectes ja que els hem esmentat en la descripció de la firma, tot i que considerem que era necessari dur-la a terme donada la distància temporal de la mateixa i els canvis escripturals que poden haver-se donat al llarg de més de cent cinquanta anys.

Dimensió: En les dues signatures que s'aporten, podem diferenciar que les dimensions són diferents. En la primera (imatge1), la que es troba dins dels plànols del Teatre, és relativament gran atès que el suport en què es troba és gran i les lletres d'impremta que es troben més amunt són grans. Dins del context global del plànol, els dimensions són grans, i potser no és possible emetre un criteri concret sobre la dimensió real de la signatura.

Sobre l'altre signatura (imatge3), una nota manuscrita de juny de 1848, aquesta sí està escrita a mida normal de l'autor i podem assegurar que es tracta d'una signatura amb una lletra lleugerament petita.

Alhora, també podem assegurar que la signatura així com la lletra de Josep Roca i Bros és sobrealçada, atès que les jambes i hampes de l'escriptura i la dimensió de les lletres inicials tenen un allargament probablement exagerat en comparació amb el cos d'escriptura de la zona mitja.

En el mateixa escriptura (imatge3), i també en la signatura del plànol (imatge1), es pot apreciar que en algunes paraules té tendència a l'escriptura gladiolada, és a dir, a la reducció de les dimensions de la paraula des de l'inici al final de la mateixa.

Finalment, també podem afirmar i ho hem apuntat abans, que es tracta d'una escriptura estreta; és a dir, les lletres i sobretot els ovals són estrets, determinant la mateixa manera d'escriure com mostra la "r" tipogràfica de la firma (imatge1) o les "o" ó "a", de la mateixa signatura.

Pressió: Com apunten Viñals i Puente²²⁸, l'aspecte de la pressió que comprèn els subaspectes de TENSÍO, CALIBRE i PRODUNDITAT, acostumen a ser determinants en l'especialitat grafològica de la perícia cal·ligràfica, atès que mostra característiques somàtiques directament relacionades amb el sistema nerviós i circulatori de l'escriptor.

La pressió, és la força o la fermesa amb la que s'escriu un text, o es fa una signatura. En el present cas, hem de tornar a dir que ens trobem davant d'unes mostres gràfiques, dues concretament, les quals una és una fotografia i l'altre una fotocòpia, per la qual cosa l'aproximació a la pressió de l'autor de les mateixes, així com els subaspectes que en deriven, sempre cal fer-se amb molta cautela per què l'element de pressió, de fermesa o feblesa, de les signatures queda circumscrit a la simple observació de les mostres, sense altre possibilitat.

- **Tensió:** Probablement, la valoració de la tensió en les signatures aportades (Imatges 1 i 3), sigui la que em provoca més recel atès que segons els mateixos Viñals i Puente²²⁹, intentem esbrinar la distribució de l'energia en l'elasticitat que s'imprimeix en els moviments; és a dir, la distribució de l'energia gràfica de l'autor en els seus moviments escripturals. La força en el recorregut, en el present cas, de la signatura.

Per això, i dins la classificació que fan els mateixos Viñals i Puente²³⁰, dins dels diferents aspectes que configuren la tensió, els moviments gràfics que conformen la signatura de Josep Roca i Bros, poden considerar-se com a **Ferma o Tensa**, atès que ens els diferents traços observats i ajudat també per l'escriptura aportada (imatge 3), es veuen clarament traços segurs, en tot el recorregut, sobretot en l'expressió del contingut²³¹ dels documents. Queda palesa l'autoritat de l'autor respecte

²²⁸ Francisco VIÑALS; Mª Luz PUENTE, *Psicodiagnóstico por la escritura. Grafoanálisis Transaccional*, p. 149.

²²⁹ Francisco VIÑALS; Mª Luz PUENTE, *Perícia Caligráfica Judicial. Práctica, casos y modelos*, p. 117-118.

²³⁰ *Ibidem*, p. 117-118 i VIÑALS; PUENTE, *Psicodiagnóstico por la escritura*, p. 149.

²³¹ Roca i Bros era un arquitecte acadèmic, treballant a Figueres i és la major autoritat en la matèria en aquell moment. L'únic que podia prendre decisions respecte a la construcció dels projectes arquitectònics de Figueres en aquell moment.

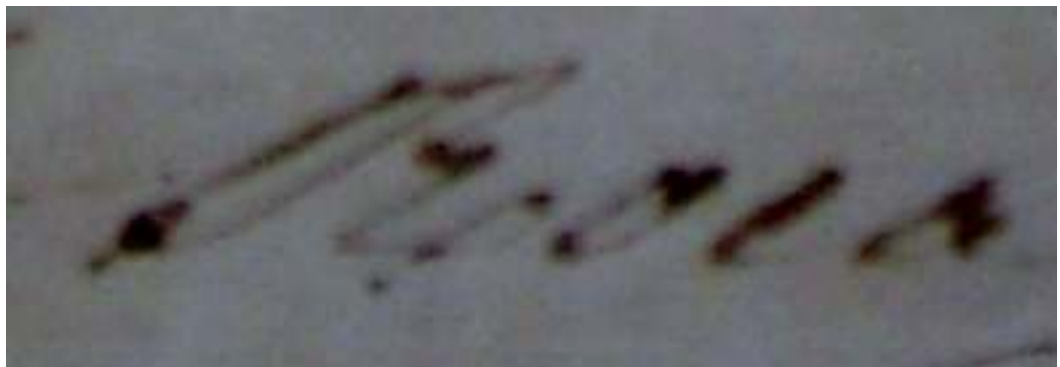
del tema en qüestió (confecció de plànols i notes de construcció), i sobretot la seguretat del que està fent, de la mateixa manera que és l'únic que pot prendre decisions (tècniques) al respecte.

No s'aprecien dubtes en el recorregut, ni torsions en les hampes o jambes, i la rúbrica, manté el final d'autoritat *subtil* que imposa per raó dels seus coneixements, i formació acadèmica indiscutible.

- **Calibre:** En el present cas, el calibre té la dificultat afegida de tractar-se d'unes signatures de mitjans del segle XIX, en què la cal·ligrafia era diferent que ara i, sobretot, els útils escripturals també eren diferents. No sé exactament si cal tenir-ho en compte en el present cas, però considero que sí cal fer-ho atès que ambdues signatures, i la (imatge1) s'aprecia molt i molt bé, estan fetes amb ploma de tina, i per tant és més que possible que el fet d'usar ploma sigui determinant per entendre bé el calibre, i la manera en què fa els recorreguts de la firma. De la mateixa manera, aquest útil escriptural, també pot influir en altres elements dels que en parlarem més endavant.

Per això, i entenent el calibre com al gruix del traç²³², i tenint en compte que els perfils o moviments ascendents solen ser més primers que els descendents que porten més cabal de tinta, podem dir que les signatures de Roca i Bros, especialment apreciable en la (imatge1) és *netas*, per la precisió dels contorns, ben perfilats, nets i precisos.

Cal destacar, i en això hi té a veure l'útil escriptural emprat, en el present cas una ploma, que alguns dels traços estan excessivament entitats, sobretot els descendents de la "J" inicial majúscula o la "R" i "B" majúscules dels cognoms, tot i mantenir la precisió i la netedat en la rúbrica per exemple.

Imatge 5: Detall del cognom "Roca", de la firma de la imatge 1

²³² VIÑALS; PUENTE, *Psicodiagnóstico por la escritura*, p. 158.

Es pot apreciar en el detall del cognom (imatge4), com els traços de la “R” majúscula, així com la corba de la “c”, estan entintats excessivament per raó, probablement, de la velocitat d’escriptura i de la segregació de tinta per part de la ploma.

El mateix passa amb la “B” majúscula i en altres paraules de la signatura de la imatge 1, en la que també cal destacar el suport paper que s’utilitza, que és el de un paper molt prim i absorbent especialment dissenyat en l’època per a la confecció de plànols.

Imatge 6. Detall de la rúbrica de la signatura de la imatge 1.

Així mateix, podem apreciar en la imatge anterior (imatge5) com la rúbrica, un dibuix estilitzat i curvilini, és precís i net, sense entintació, sense aturades i sense impregnació excessiva de tinta per enlloc, ni tan sols en l’espai central on es dona la confluència dels diferents traços a l’hora de perfilar-la.

Imatge 7. Detall de la signatura i rúbrica de la imatge 3

La signatura que es pot apreciar a la imatge 5, està feta en paper normal i uns anys abans, el 1848, però es pot veure clarament com a parta de ser una firma més concentrada, els entintaments són menors que ens els exemples anteriors, per la qual cosa és plausible considerar que l’útil escriptural i el suport en què es va realitzar la firma, van ser determinants en alguns aspectes com seria el grau d’entintament en els traços verticals i descendents.

- **Profunditat:** En el present cas no és fàcil valorar la profunditat de la signatura. Es tracta de mostres gràfiques que són fotografies o fotocòpies, i per tant no podem endevinar la marca que ha deixat la firma al ser executada.

Amb tot, sí podem assegurar que en el cas de la imatge1, la que es troba en el plànol, per raó del suport, no pot ser excessivament profunda ja que en cas de ser-ho, seria molt fàcil trencar el paper²³³ si s'exercís molta força a l'hora d'escriure. Per això, en el present cas, cal tenir molt en compte l'útil emprat (ploma) i el suport (paper vegetal).

Tot i això, i a partir de la observació detallada de la signatura que apareix a la imatge1, podríem dir que la profunditat no és massa marcada; seria excessiu considerar-la superficial tot i que no queda marcat el solc sobre el suport.

Forma: Seguint el que afirmen Viñals i Puente²³⁴, la forma és un dels trets on pot apreciar-se més la part artística de la lletra. En el present cas, i al tractar-se de la signatura d'un arquitecte però amb una forta vessant artística, la forma pot ser un element especialment significatiu per al seu estudi.

En aquest sentit, podem diferenciar totalment la signatura pròpiament dita amb la rúbrica. Tenim una signatura de nom i cognoms perfectament llegible i escrita, juntament amb una rúbrica de "fantasia" que clou la totalitat de la signatura.

Respecte de l'escriptura del nom i cognoms, podem afirmar que es tracta d'una escriptura cal·ligràfica, la qual s'identifica per un model d'escriptura après i que es podria identificar, aproximadament, amb la cal·ligrafia anglesa. Aquesta cal·ligrafia pot identificar-se, entre altres aspectes, per la continuïtat en l'escriptura i, també, per l'ornamentació.

Un apunt referent a la signatura amb nom i cognoms, és que en aquesta època és molt freqüent aquest tipus de signatura, també amb el primer cognom o amb el nom i el primer cognom, de la mateixa manera que és habitual que tinguin una rúbrica ornada i amb corbes; igualment, també l'ús de la cal·ligrafia anglesa és força habitual, tot i que varia evidentment l'execució que cada persona en faci de la mateixa.

²³³ El paper utilitzat per realitzar plànols d'edificis durant el segle XIX i fins època relativament recent, és molt similar al que actualment anomenem "paper vegetal", també conegut com a "paper sulfuritzat", tot i que en aquest cas és molt més prim que el "paper vegetal" que coneixem.

²³⁴ VIÑALS; PUENTE, *Psicodiagnóstico por la escritura*, p. 171.

Imatge 8. Detall de cal·ligrafia anglesa extret de "Atelier Meave" de Facebook.

En la imatge anterior, extreta d'una pàgina especialitzada en cal·ligrafia anglesa de Facebook, es poden apreciar semblances amb la signatura que estem analitzant, com pot ser la ornamentació final o bé, la continuïtat en l'escriptura entesa en el no aixecar l'útil escriptural del paper mentre s'escriu.

Aquesta imatge (imatge 7) està realitzada amb plumilla de metall, un útil que probablement també va utilitzar Roca i Bros, o similar, per confeccionar la signatura.

Altres elements que ens fan pensar en una escriptura cal·ligràfica, en la seva modalitat d'anglesa o Copperplate, és en la seva inclinació així, seguint en el tema de la forma, en la seva elegància a l'hora de confeccionar les lletres quedant un conjunt elegant, complert i unitari. També, a partir de la cal·ligrafia anglesa s'explica el tipus d'ornamentació utilitzada per Roca i Bros.

De la mateixa manera, podem dir que aquesta lletra és semi angulosa i ornada. És una modalitat que combina la corba amb l'angle, que potser té lloc per la rapidesa de l'escriptura i per la seva mateixa concepció. No cal confondre amb el fet que sigui estreta, sinó també amb la combinació d'angle i corba, que és molt equilibrat.

La ornamentació, pròpia de l'època i també del tipus de cal·ligrafia que adopta l'autor, és nota en els inicis de paraula i, també, en algun dels col·ligaments de les mateixes. Són elements innecessaris però que fan més bella la firma, o així ho creu l'autor. Les espirals, llaços i cargols finals de la rúbrica, són claríssims.

El fet que la signatura i la lletra siguin de mitjans del segle XIX, també condiciona una mica les observacions respecte de la ornamentació. Valorem que el grau de formació de les persones era menor que l'actual, que el fet d'haver estudiat una

carrera donava una superioritat de manera immediata i donava, igualment, una consideració social evident, la qual cosa crec que cal tenir en compte dins d'un anàlisi.

El col·ligament, darrer paràmetre del que parlarem relatiu a la forma, en les presents signatures, sobretot en la de la imatge1, de 1866, és un col·ligament en diagonal ascendent. Curiosament, en la signatura i text anterior, de 1848, aquest tret no està tan marcat, no és apreciable sinó que és un col·ligament més en arc, malgrat que sí manté la tensió ferma però més equilibrada amb el col·ligament. En la firma de 1866, s'amplia la distància entre lletres però el col·ligament és més rígid; cal destacar que al tractar-se d'una sola firma pot donar-se el cas que sigui en aquest cas concret, sobretot tenint en compte que l'altra mostra amb la que comptem podríem dir que es tracta més aviat d'un col·ligament mixt, en el que sovintegen els angles, però també la guirlanda.

Velocitat: La velocitat és un element gens fàcil de determinar. En el present cas, podem dir que es tracta d'una escriptura pausada, a mig camí entre la lentitud i la rapidesa. Roca i Bros, es una persona habituada a escriure. En aquella època, tota la documentació relativa a projectes arquitectònics, a l'igual que ara, es combinava amb plànols i una memòria de projecte on s'expliqués el que es volia fer.

Per això, podem dir que l'autor està avesat a escriure i podem dir, pel nombre de construccions fetes a Figueres al llarg de la seva carrera professional, que escrigué molt. En aquest sentit, i tenint en compte el tipus de documents que duia a terme i a qui anaven destinats (alcaldes, regidors, mestres d'obres, paletes), alguns dels quals tenien poca o nul·la formació acadèmica, s'entén que tingui aquesta escriptura pausada a fi de fer més "bona lletra" en el sentit de què fos més comprensible o llegible per als seus destinataris.

És més, podem apreciar en alguns traços, com hi ha una mena de voluntat de l'autor de fer la lletra més a poc a poc perquè sigui més llegible; avançant que podria frenar la velocitat que probablement tindria fent una escriptura normal.

Essencialment, penso que Roca i Bros tenia una escriptura més ràpida, sobretot per altres documents als que he tingut accés, però cal destacar el fet que són documents que ven a uns destinataris concrets. Per exemple, en la memòria del projecte del títol d'arquitecte que presentà davant de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, l'escriptura és molt més ràpida i amb uns elements de simplificació de la mateixa, que en els presents casos no hi són. Crec que els

destinatariis de la RABASF²³⁵, acadèmics cultes i avesats a la lectura, determina el tipus d'escriptura en l'autor.

Orientació: En aquest sentit, podem valorar la imatge3 en la que s'aprecia clarament com la orientació és horitzontal rectilínia, malgrat certa rigidesa en el detall de les lletres. La línia imaginària d'escriptura no puja ni baixa, es manté estable i perpendicular als límits. De la mateixa manera, els marges són plenament equilibrats, amb un marcat buit d'espai en blanc en la part dreta del text.

De la mateixa manera, la inclinació de les lletres, delata un moviment dextrògir (dreta), i inclinada a la dreta, amb una inclinació que podria estar aproximadament entre els 100° i els 120° la qual cosa la situa en el límit del que seria una inclinació excessiva, però mantenint sempre la contenció en el traç. Potser, en la signatura de 1866 (imatge1), sigui més inclinada que en la de 1848 (imatge3), tot i que es tracta de diferents moments històrics i tipus de text diferent.

En relació a l'abreacció, podem destacar com els ovals de la signatura sobretot en la signatura de 1866 (imatge1) serien de doble tancament o bucle, la qual cosa apreciem per l'elevat grau d'entintament que tenen tots i cadascun d'ells. En cap cas, trobem ovals oberts i tancats simples, sinó que el tancament doble és clar; fins i tot en l'oval de la "a" minúscula s'aprecia el mateix moviment que per confeccionar una "o".

Cohesió: La connexió entre lletres, en aquestes signatures, podem definir-la com d'agrupada; és a dir, és una escriptura bàsicament lligada però amb agrupacions de dos, tres o més lletres, que a vegades no coincideixen amb les separacions estàndards de les paraules escrites.

Continuïtat: Atès els elements que hem anat veient respecte de les firmes i el text proposats, la continuïtat com a constància i homogeneïtat en l'escriptura, podem dir que es tracta d'una escriptura estable, constant, i sense canvis al llarg de tot l'escrit.

No arriba a ser una escriptura monòtona però sí manté la constància en els traços, són regulars i estables.

Gestos – Tipus: Molt probablement, sigui en la signatura on podem trobar un major nombre de gestos-tipus.

Alguns dels elements personals que podem apreciar, són per exemple la "q" que en la imatge1 (a la part superior de la signatura on apareix la paraula "arquitecto")

²³⁵ RABASF: Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.

és clarament “lligada sublimada” amb una trajectòria que se separa del normal, possiblement per raó de la velocitat de l’escrit.

Un altre element de identificació, i que es detecta en la signatura de 1866 (imatge2) i la de 1848 (imatge3), és la confecció de les “B” i “R” majúscules, on es pot apreciar un doble moviment ascendent – descendent, amb entintament a la part exterior. Aquest moviment, doble, d’ascens i descens, el repeteix tant a la “B” com a la “R”, i en totes dues signatures, la qual cosa ens pot fer pensar que és un tret distintiu de la personalitat de l’autor.

Als inicis de paraula, com és el cas del nom “Jose”, la “J” s’observa una alçada probablement excessiva respecte a les lletres que es troben a la zona mitja d’escriptura, i que seria l’anomenat “rínxol de la vanitat”, per la desproporció entre majúscula i la resta de lletres.

També podem parlar del “rínxol del subjectivisme”, però que no apareix a la firma ni a la signatura, sinó a l’encapçalament de la mateixa, amb l’epígraf “*el Arquitecto*” que significa “el arquitecto”, com a la persona que signa.

Imatge 9. Detall de l’encapçalament previ de la firma.

En aquest encapçalament, destacar com el subíndex “o” s’allarga en línia recta executant un rínxol del subjectivisme, a l’hora que al final del mateix, hi ha com un traç final regressiu, com una mena de “rínxol d’ocultament”, dins del rínxol del subjectivisme. Un interessant aspecte que es dona en aquest fragment, però també en l’encapçalament de l’escrit de 1848 (imatge3), en què la “Nota” acaba la “N” majúscula amb un allargament del traç final de la “N”, que es pot considerar com un rínxol de subjectivisme, tot i que també podria veure’s com de “mitomania”, però que penso que és de subjectivisme per seguir amb la direcció normal del traç final de la “N” però allargant-lo.

Imatge 10. Detall de l’encapçalament citat.

La rúbrica és especialment interessant, amb una derivació clara de la corba on apareixen, llaços que finalitza en una espiral que dibuixa un cargol. Està separada clarament de la firma on apareix el nom i els cognoms, i segons el cas aquesta rúbrica es situa o bé a sota dels cognoms o bé a sota del nom i cognoms, però sense tatxar-los en cap moment, ni tan sols tocar-los.

4.e. Comparació firma i text

D'alguna manera, aquesta comparació, tot i que sigui breu, cal fer-la. La comparativa és fonamental per poder determinar la congruència i/o coherència entre la firma que s'aporta i el text que pugui realitzar el mateix autor.

Són trets que ajuden a determinar aspectes grafopsicològics de l'autor, ja que unes diferències molt marcades també ens donarien pistes sobre la personalitat de l'autor, i ens permetrà ser més fiables amb les nostres valoracions generals.

En aquest sentit, també es manifesta Augusto Vels²³⁶, el qual sobre els criteris d'anàlisi de la firma, descriu que si bé a la firma-rúbrica és possible aplicar totes les lleis de la interpretació i el simbolisme de l'espai i de les formes que s'utilitzen per a l'estudi del text, sobretot amb la comparació del text i la firma on pot trobar-se el fil més determinant i ric en interpretacions.

Així mateix, explica Vels i reproduïx una síntesi del grafòleg francès Louis Bousquet, que el text tradueix l'actitud de l'escriptor respecte del destinatari, i en la signatura en canvi, queda evidenciat l'actitud de l'autor respecte de sí mateix, essent una manifestació molt més personal i íntima²³⁷.

En el present cas, podem afirmar sense dubtes que la firma i el text amb els que comptem són plenament congruents. Ambdues mantenen dimensió, orientació, inclinació i continuïtat. Aquest tret és fàcilment detectable a partir de la firma i el text de 1848 (imatge 3), en el que s'aprecia les mateixes característiques gràfiques entre text i firma.

- **Situació de la firma respecte del text:** En atenció al conjunt de la nota manuscrita que presentem com a Imatge3, podem dir que la signatura està relativament distanciada del text. De fet, es tracta d'una nota de mitja quartilla, la firma de la qual es troba a la part inferior de la nota, amb tendència cap a l'esquerra de la nota però relativament centrada.
- **Ubicació de la firma dins del text:** En el present cas, la firma es troba a la part inferior de la nota. Mirant-la sobre els eixos, està lleugerament situada cap a la dreta però sobretot centrada respecte el conjunt del text i sota el lloc, dia i any que el mateix autor escriu. Proximitat, així mateix, entre firma i rúbrica, unides pel traç final que escriu el nom i cognoms, continuant per fer la rúbrica.

²³⁶ Augusto VELS, *Escritura y Personalidad*, 1969, p. 322 - 323.

²³⁷ *Ibidem*, p 323 - 324.

4.f Quadre d'Anàlisi Transaccional

A través del quadre del grafoanàlisi transaccional, hem pogut realitzar un “egograma” que permet establir amb certesa els elements psicològics de l'individu a través de la seva escriptura, i aportant factors estadístics que permeten saber els graus psicològics de l'autor de la firma segons els criteris establerts per Eric Berne (1910 – 1970) i que han estat actualitzats i millorats en l'àmbit de la grafologia, primer per Augusto Vels i després per Francisco Viñals i Mariluz Puente. D'aquesta manera, obtenim sistemes coherents de pensament i sentiments manifestats pels patrons de conducta corresponents, que són els components de personalitat i que poden classificar-se, inicialment, com a Pare, Adult i Nen, amb els subaspectes que a cadascun li corresponen.

D'aquesta manera, i mitjançant l'aplicació dels quadre de grafoanàlisi transaccional, hem pogut establir els següents criteris:

Tipologia:

Estats del “JO”

Pare: 20.54%

Pare Nutritiu: 6.48%

Pare Crític: 8.91%

Adult: 33.51%

Petit Professor: 8.91%

Nen Adaptat: 5.94%

Nen Adaptat Submís: 5.67%

Nen Adaptat Rebel: 2.97%

Nen Lliure: 7.02%

Tot i això, els diferents criteris d'avaluació del quadre d'AT, es desprèn de l'autor un elevat percentatge d'elements considerats “positius”, segons el quadre, en prop d'un 58%, la qual cosa ja determina alguns trets que posen de rellevància un conjunt psicològic normalitzat.

4.g. Quadre de personalitat. Grafodiagnòstic

Tota vegada que hem dut a terme les diferents fases metodològiques a partir de les quals poder estudiar i analitzar la signatura, així com l'escriptura manuscrita de l'arquitecte de Figueres, Josep Roca i Bros (1815 – 1877), podem establir en diferents graus, un perfil psicològic força complet del mateix, i fins i tot amb

elements que la investigació històrica i artística del mateix, fins ara, no havia pogut ser revelada.

Aquest quadre de personalitat, el dividirem en l'àmbit psicosomàtic, volitiu – moral, intel·lectual i, finalment, una aproximació als elements bàsics de la seva personalitat.

Valoració Psicosomàtica.

De tots elements valorats, cal destacar l'equilibri de l'autor de les signatures. És una persona amb un marcat instint de superació, que es reflecteix en aspectes com la voluntat renovadora, modernitzadora i d'adaptació al medi que l'envolta.

Vol reafirmar la seva autoritat, a través dels seus èxits i de la seva capacitat de treball. És insistent, i probablement el seu coneixement del medi li permet ser persuasiu i eficient en la seva feina, així com en les seves idees que vol portar a terme.

Queda palesa en Roca i Bros la seva capacitat de treball, la seva capacitat organitzativa i la seva constant observació de la realitat, amb l'objectiu final de millorar-la i adaptar-la al que creu que serà el futur, la modernitat. Home molt treballador, és constant, precís i tenaç. No es rendeix i està convençut de la seva vàlua i del valor de la seva feina.

Josep Roca i Bros, no demostra excessiva necessitat de contacte amb la gent, és sociable però més per convenció que per convicció, no es deixa portar per l'eufòria malgrat que els projectes als que s'enfronta siguin la culminació de la seva carrera²³⁸.

És plenament conscient de les seves capacitats, de fins a on pot arribar. Persona que es pot considerar feta a sí mateixa, i que assoleix l'èxit per mèrits propis sense deixar de ser ell mateix, i sense renunciar a la seva pròpia essència. No té massa valor, per a ell, el passat, sinó que té atenció en el futur per arribar a tocar-lo amb els dits i, si pot, modificar-lo però dins de les normes establertes. Té ànims de reformador però des de dins del sistema.

Roca i Bros és persona reflexiva, l'activitat de pensar el què fa i com ho fa li pren força temps. Tot i això, no dubta quan és el moment de l'acció a la que s'aplica de

²³⁸ En les mostres gràfiques proposades, el plànol com la nota, formen part de la carpeta de construcció del Teatre Principal (actual Teatre – Museu Dalí), projecte de final de Roca i Bros, i la seva culminació professional.

manera metòdica i disciplinada. Té trets a ressaltar d'imaginació i innovació on combina el domini tècnic amb la qualitat de la bellesa.

Afronta els problemes quan es presenten, però a vegades pot ser lent en la seva execució.

Valoració Volitiva - Moral

No podem dir que sigui una persona excessivament empàtica; no s'identifica amb al resta de la societat tot i compartir inquietuds i preocupar-se pel proïsme tot i que de manera més teòrica que real. És sociable, però no excessivament proper, amable i educat però ferm en les conviccions.

Home lleial i constant, complidor de les normes establertes les quals no qüestiona, tot i que si no les creu justes intentarà canviar. Persona recta en el comportament, i exigent amb els del seu entorn, li cansa la mediocritat i el seu esperit de superació el porta a situar-se en un pla superior, excepte amb els que considera els seus iguals.

És persona oberta, sociable però marcant les distàncies; molt confiat amb la seva feina, també ho està dels seus projectes els quals és capaç d'adoptar de forma passional però raonada en tot moment.

Bon transmissor de coneixements, sap explicar el que vol sense embuts però de manera diplomàtica, fins i tot amb suavitat. Molt pedagògic en segons quins àmbits, en els que no tothom té coneixement. Voluntat de liderar, i esperit de competència.

Persona que s'adapta a les circumstàncies, i que aplica els seus coneixement segons sigui el moment precís. No es precipita en les decisions, sinó que reflexiona; comunicatiu i responsable, és capaç de fer-se càrrec de la situació de manera flegmàtica tot i que pot ser un posat, més que una característica pròpia de la seva personalitat.

Dóna la sensació de ser una persona especialment madura, que ha reflexionat sobre els seus actes, les seves decisions abans de dur-les a terme. No sembla influenciable tot i que sí accepta consells, que després valora.

Valoració Intel·lectual

Roca i Bros es mostra com algú realment intel·ligent, amb un especial coneixement de la seva àrea d'actuació professional, l'arquitectura. Per això, mostra gran

capacitat d'organització i precisió en la seva feina, també mostra un elevat grau d'exigència tan a sí mateix com als seus col·laboradors.

No és especialment original, ni creatiu però sí té una capacitat d'observació i valoració de la bellesa, que combina amb la destresa tècnica. Considera que pot equilibrar la manca d'originalitat amb un suplement de feina i d'eficiència en la mateixa.

Al situar-se de manera còmode en el seu entorn, amb especial calma pel que fa als projectes i als àmbits de la vida en general, manté una seguretat en què la feina que està fent, està ben feta. Té voluntat empàtica però no sempre ho aconsegueix; la certesa de ser més intel·ligent que l'interlocutor, el fa marcar una distància tot i la cordialitat i sociabilitat que pot mostrar.

Té una capacitat de treball per damunt de la mitja, i n'és conscient. Persona amb molta capacitat matemàtica però també una especial debilitat per l'art i la bellesa en general. Un amant de la cultura que troba en ella, un motiu de treball i de permanent realització.

Estableix lligams personals amb el que duu a terme. No es rendeix. En realitat és un triomfador per la capacitat d'observació, la sagacitat en els judicis i la oportunitat en l'acció, que assoleix a través l'equilibri entre reflexió – acció, proposta – decisió.

Elements bàsics de personalitat

Josep Roca i Bros (1815 – 1877), arquitecte acadèmic de la RABASF, podem dir que era una persona intel·ligent que va saber obrir-se camí en una època complexa. Aconseguí fer fortuna des del seu poble natal, Abrera, on era el fill i net de pagesos benestants, a convertir-se en arquitecte municipal de Figueres, el primer, i igualment un empresari d'èxit en diverses indústries (suro, sabó, adobat de pells, etc.).

Era una persona perspicaç, intel·ligent, amb idees clares i amb un coneixement elevat del seu entorn, la qual cosa li permet moure's amb llibertat tot i que sigui una persona que mantingui les distàncies respecte el proïsme. És persona sociable i extravertida però més per convenció social; s'adapta bé a una societat, com la de la Figueres de mitjans del segle XIX, en la que es quedarà durant trenta anys.

A través dels traços de la seva lletra, no es denota excessiva sensibilitat ni expressivitat, sinó fermesa en les seves creences i certa flexibilitat. Gran observador, valora extraordinàriament la bellesa i les seves formes. Es manté dins dels cànons de l'educació i el bon gust, fins i tot de cert refinament en les formes. Té una gran visió global de les coses del seu entorn, que el permeten moure's amb

comoditat; també aquesta visió global li permet analitzar elements, en aquest cas arquitectònics, per a la millora urbana i social de la ciutat.

No defalleix, es constant en la feina i no es rendeix davant dels entrebancs. Persona molt treballadora, creu en el treball dur per sortir endavant, en millorar. Tot i això, no era persona de mirar enrere, de recrear-se en el passat en cap moment; mira sempre al futur, en l'objectiu següent i en el següent repte.

Persona organitzada, dinàmica i eficient, treballadora si cal fins a l'extenuació; té una forta iniciativa i creu realment en les seves idees i els seus projectes professionals. La seva força de voluntat i la seva eficiència són les claus del seu èxit professional i empresarial.

Té un fàcil control de les emocions, de fet un autocontrol generalitzat de les seves accions, que prèviament ha reflexionat. No es deixa portar, ni es deixa influenciar, tot i que pot arribar a ser flexible si és necessari i està plenament raonat.

No li costa relacionar-se amb els demès, però sí manté les convencions socials establertes, en les quals confia. És conscient de l'escala social, que d'alguna manera ell ja ha pujat. Pren distància, potser per garantir la observació de l'entorn, que és un dels seus trets més característics.

Els trets més característics de Josep Roca i Bros, són la tenacitat, la capacitat de treball i organització, la precisió i eficiència en la feina que fa i, també, una gran seguretat en el que fa i la repercussió que tindrà en el futur.

CAPITOL 5

TRAJECTÒRIA MILITAR DE JOSEP ROCA I BROS: EL PARAL·LELISME ENTRE OBRA CIVIL I MILITAR A LA ZONA DE L'ALT EMPORDÀ

De tota la recerca que duta a terme en relació a l'arquitecte Josep Roca i Bros, la dada que probablement més m'ha sorprès ha estat la de què pertanyés al Cos d'Enginyers de l'Exèrcit, i que estigués destinat durant més de vint anys a la Fortalesa de Sant Ferran de Figueres. És sorprenent per diversos motius, que anirem exposant al llarg del capítol, però sobretot pel poc o nul interès que ha despertat en altres investigadors aquesta dada que representa la unificació en una sola persona dues feines que han de ser complementàries però que poden resultar de difícil combinació quan es tracta de dues persones amb personalitats i tarannàs diferents.

No es pot entendre Josep Roca i Bros arquitecte, sense el *Maestro Mayor de Fortificaciones*, ja que es complementen, i expliquen l'evolució urbana i també la de la pròpia fortalesa.

En aquest sentit, Figueres, la zona de l'Alt Empordà i evidentment el Castell de Sant Ferran van tenir la sort de què una sola persona tingués aquest control per tal que la feina de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase* del Castell de Sant Ferran i la d'arquitecte municipal, fent que l'evolució urbana i social del municipi evolucionés de manera lògica i no forçada, de manera natural i no artificial, modificant-se centralitats i costums per adaptar-se a les necessitats tant del Castell com de la Vila.

Per això, aquest capítol deixarà evidenciat la gran dependència que tindrà el Castell de Figueres i al viceversa, de manera que es converteixen en complementaris; lluny quedarà la idea que el Castell de Sant Ferran ha estat sempre a l'esquena de la ciutat, i lluny quedarà també les certes absolutes de què Figueres no té res a veure amb el Castell i que només li ha portat maldecaps.

La dada resulta enormement significativa, i molt poc o gens determinada per les investigacions anteriors que en prou feines ho esmentaven, en cas que ho fessin. És cert, que ambdues tasques no tenien per què confluir ja que els seus objectius eren diametralment diferents, però sí és cert que en alguns aspectes havien de ser totalment complementàries sobretot en relació al manteniment de les zones polèmiques del Castell envers l'evolució urbana de la mateixa Vila de Figueres; en aquest punt sí hi ha una confluència que cal explicar i que només pot entendre's des de la consciència i el coneixement de la doble condició professional de Roca i Bros.

Al fil de les zones polèmiques, i en parlarem més extensament, aquestes conflüen no només amb el terme sinó que amb la pròpia Vila de Figueres la qual cosa significava que el control del Castell sobre Figueres era molt accentuat i queda reflectit en la mateixa execució de diverses obres civils de l'època de les quals també en parlarem.

D'altra banda, cal remarcar que la documentació trobada relativa a la tasca de Roca i Bros com a mestre major de fortificacions és suficient, i prou abundant, per fer-se una idea tant de l'accés, com de la feina feta durant tots els seus anys en el càrrec com també, la incidència que aquesta va tenir a Figueres, la qual cosa contribueix a explicar no diria exactament la dependència, però sí l'estreta relació entre Castell i Figueres. No només en l'ordre constructiu, que en aquest treball potser serà la que més es ressaltarà, sinó també en l'ordre social, demogràfic, professional i de creixement general de la Vila.

El llibre de referència sobre Roca i Bros²³⁹, ja parla de la seva tasca militar però de manera com si fos circumstancial o, fins i tot, puntual per a determinats projectes; s'entén que el seu càrrec d'Arquitecte Municipal de Figueres era el que provocava que fes diversos treballs pel Castell de Sant Ferran en diverses matèries algunes de les quals es consideren com a propostes urbanístiques per a Figueres. Res més lluny de la realitat atès que la trajectòria militar de Roca i Bros va més enllà de la seva relació amb Figueres i continuarà més enllà quan ell ja es trasllada a Barcelona i abandona la plaça d'arquitecte municipal.

Per això, cal entendre l'exercici de les dues places com a paral·leles i en algun moment com a complementàries, però en cap cas dependent l'una de l'altra segons quines siguin les circumstàncies. Ens trobem davant de dues carreres professionals paral·leles exercides per la mateixa persona, que en determinats moments seran de gran ajut per a Figueres pel que fa a canalitzacions d'aigua o ordenació urbana.

Desconec si varen existir casos similars als de Figueres, amb Roca i Bros; és cert que hi hagué enginyers militars que exerciren d'arquitectes, i que tingueren molta influència en l'ordenació d'altres ciutats, però en municipis relativament petits com era el de Figueres, aquella circumstància devia ser una autèntica revolució que permetia pensar que Roca i Bros fos una de les persones més influents del moment, cosa que no s'ha pogut acreditar documentalment de cap manera per bé que sí creiem que la seva personalitat era discreta i treballadora, per la qual cosa tenim a un personatge complex però fascinant alhora.

²³⁹ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 80-82.

Remarcar la prolífica feina de Roca i Bros, tant com arquitecte acadèmic com a mestre major de fortificacions, fins i tot amb treballs que no van acabar d'executar-se ja fos per indicació de la superioritat, Ajuntament o Estat, o bé feines de caràcter privat que no van acabar d'obtenir permisos o desistiments per part de particulars. Destacar projectes com el d'una presó per Figueres que no es va dur a terme, tot i que era un dels treballs d'accés a la plaça de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase*. De tot això, en parlarem en el present capítol.

5.a. Josep Roca i Bros en el Cos d'Enginyers de l'Exèrcit

Hem dit abans que trobar-nos a Roca i Bros plenament integrat en el Castell de Sant Ferran com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase*, va ser una sorpresa; és cert, no només això, sinó que també va modificar la idea originària que teníem sobre el personatge tot i que sí constaven feines de caràcter militar al Castell, no era imaginable, i la documentació consultada fins aleshores tampoc ho feia preveure, que aquesta vessant en el Cos d'Enginyers de l'Exèrcit acabaria essent de vital importància per Figueres i, estem convençuts, que l'activitat de Roca durant anys que li va permetre treballar amb certa llibertat com arquitecte, tant a Figueres com quan ja va marxar a Barcelona.

Caldria, per començar, pensar que al trobar-se l'octubre de 1842 com a arquitecte municipal de Figueres, i a més amb el règim econòmic que tenia de pagament per obra feta i acabada i no amb un sou anual quantificable, que Roca i Bros hagués arribat a un acord amb l'Ajuntament per complementar la seva retribució amb una feina complementària, que en aquest cas seria la de professor de matemàtiques. Ens consta d'alta a l'Institut des de 1845, però tenim documentació que parla que ja abans hi era, la qual cosa ens ve a significar que era probable aquest acord amb la municipalitat s'efectués poc després del nomenament com arquitecte municipal.

Amb això, i tenint en compte el grau de formació de Roca i Bros, era evident que la retribució no estaria a l'alçada de les seves expectatives, per la qual cosa el fet de què Figueres tingués al costat el Castell de Sant Ferran podria haver estat una de les raons per les quals Josep Roca i Bros s'establís de manera estable en una Vila que, vista des de Barcelona on residia ell, podia considerar-se molt allunyada de l'activitat arquitectònica gairebé frenètica que vivia el cor industrial, social i polític de Catalunya en aquells moments, que també fa preveure que era molt competitiu.

Aquest no és un tema menor, ja que no sabíem la raó que provoca que Roca i Bros arribés a treballar a Figueres. Sembla evident que la plaça d'arquitecte municipal és una d'elles, però també que no seria suficient per sobreviure malgrat que les possibilitats de fer-se lloc en aquell moment històric eren elevades per a persones

com Roca, formades i molt possiblement amb contactes que el podien ajudar. Per això, el fet que el Castell de Sant Ferran es trobés al costat de Figueres va poder tenir un pes molt important en la decisió, així com el coneixement que en un espai breu de temps podria haver una plaça de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase*, la qual cosa li permetria gaudir d'una posició econòmica més equilibrada, a banda dels projectes privats que pogués arribar a fer, i que de fet va fer. Sense deixar de vista la seva tasca com a docent, fonamental en aquest aspecte.

Probablement, i com hem anat descobrint sobre l'arquitecte Roca, estava al corrent de tot tipus de normatives, disposicions, Decrets, etc., relatius a la seva feina, i un d'ells que realment té un pes de relleu sigui el "*Reglamento aprobado por S.M. por Real Decreto de 26 de mayo de 1840 para la organización de los empleados subalternos del arma de ingenieros*²⁴⁰", en el qual s'establien tots els criteris relatius al personal subaltern, és a dir tots aquells que es trobaven sota les ordres de comandaments i oficials que es regien estrictament pels reglaments militars.

Aquest reglament, que apareix amb la reinstauració de tot el sistema de formació del Ministeri de Foment, l'Escola del Cos d'Enginyers de Camins i Canals i del Cos d'Enginyers després de la mort de Ferran VII el 1833²⁴¹. Aquest moment s'ha determinat, des de molts àmbits, com la caiguda definitiva de l'Antic Règim a Espanya, i en cert sentit significa l'entrada de l'Estat en la modernitat en la que França, per exemple, havia entrat dècades abans i que Espanya tímidament havia intentat establir en el segon terç del segle XVIII. El reglament, però, estableix la fórmula d'accés a aquestes places de personal subaltern que diferencia entre *Maestros Mayores de fortificación* i *Maestros de Obras*, com els considerats de primera classe, i que són els que ens interessen, i dels quals els mestres majors de fortificacions eren els que es consideraven permanents, i amb un sou anual que estableix el mateix reglament²⁴².

A més, a més, establia les prioritats a l'hora d'accedir a una de les disset places de mestres majors de fortificacions, quatre de primera classe i tretze de segona, i que especifica de manera molt concreta els articles 6 i 7 del citat reglament, i que diuen de la següent manera: *ART: 6.º El exámen que segun el artículo 26, título I.~,*

²⁴⁰ *Reglamento aprobado por S.M. por Real Decreto de 26 de mayo de 1840 para la organización de los empleados subalternos del arma de ingenieros*. Madrid. En la Imprenta Nacional, 1840. Biblioteca de Ingenieros (www.bibliotecavirtualdedefensa.es) [en línia], p 39.

²⁴¹ SAGARRA, «Arquitectes i enginyers», VI, p. 195.

²⁴² Articles 1, 2 i 5 del *Reglamento aprobado por S.M. por Real Decreto de 26 de mayo de 1840 para la organización de los empleados subalternos del arma de ingenieros*. Madrid. En la Imprenta Nacional, 1840. Biblioteca de Ingenieros (www.bibliotecavirtualdedefensa.es) [en línia].

Reglamento 3.º de las Ordenanzas de Ingenieros, deben sufrir los aspirantes al empleo de Maestros mayores, se verificará por los Oficiales de Ingenieros que nombren los Directores Subinspectores ó Comandantes exentos, exigiendo no solo la aptitud ó suficiencia que la Academia de Nobles Artes de San Fernando prescribe para la aprobacion de sus Arquitectos, sino los conocimientos indispensables para aplicarla á la arquitectura militar. Los expresados Gefes pondrán su V.O B.o en los anuncios ó llamamientos con que los Gefes del detall general de cada distrito harán notoria la vacante, con la idea de proveerla segun las resullas de una rigurosa oposicion.

Este exámen se verificará precisamente en la capital de la Direccion ó Comandancia exenta.

ART. 7.º Los mismos Subinspectores ó Comandantes exentos, ó los que hagan sus veces, dirigirán al Ingeniero general la propuesta de los tres aspirantes (si llegasen ó pasasen de este número) que por haber hecho mejor exámen, ó reunir la activiad, buenas costumbres y demas circunstancias apreciables, merezcan esta pl'eferencia; debiendo acompañar originales las notas de los Examinadores, que fundarán el lugar que á cada examinando designen en la terna; y lo mismo hará el Director Subinspector ó Comandante exento, indicando el que crea mas digno de aprobacion. En igualdad de circunstancias serán preferidos los aspirantes que tengan títulos de Arquitectos por la Academia de Nobles Artes de San Fernando.

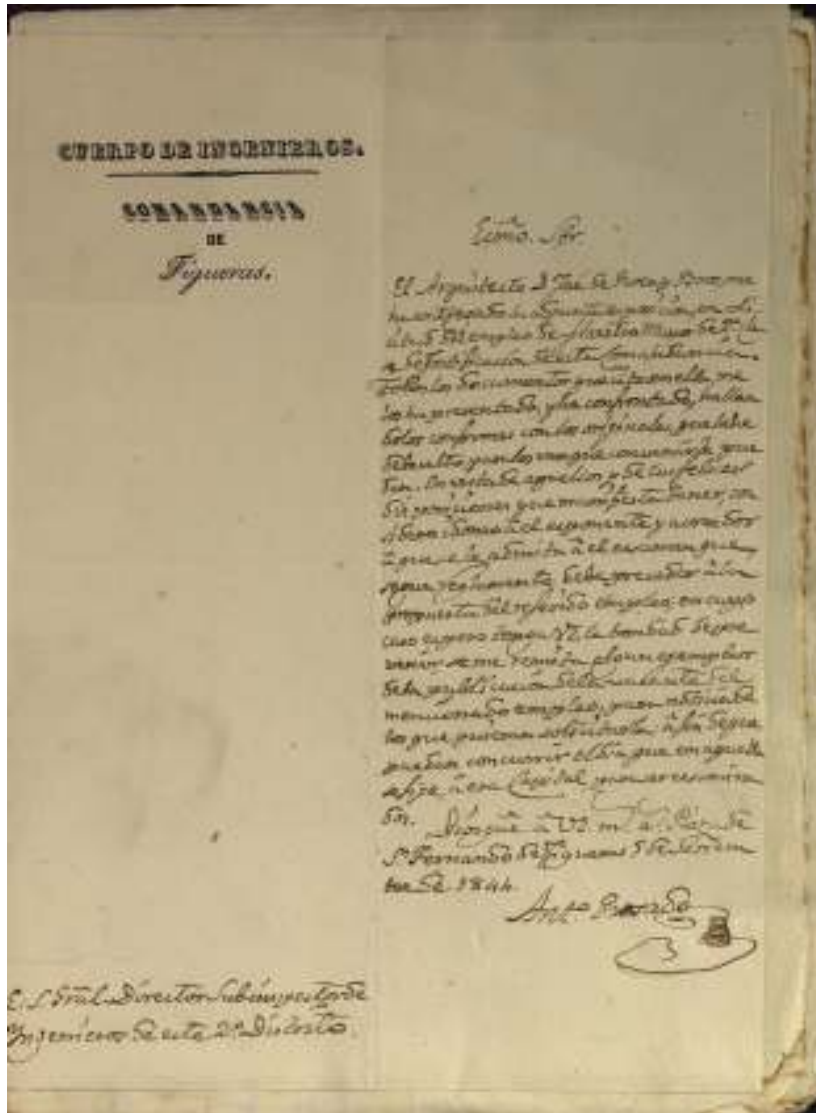
Així doncs, segons l'article 7 del reglament, en el moment de fer els exàmens d'accés a la plaça, en cas d'igualtat de circumstàncies, és a dir d'empat, tindran preferència aquells aspirants que tinguin el títol d'arquitecte de l'acadèmia de San Fernando. Aquest era el cas de Roca i Bros, i en el moment de sol·licitar aquesta plaça devia estar al corrent d'aquest petit avantatge respecte de molts altres aspirants que no tenien aquest títol. Una sol·licitud que trobem datada el 9 de setembre de 1844, segons ofici emès des de la Comandància d'Enginyers de Figueres a la superioritat²⁴³ informant que l'arquitecte Jose Roca Bros ha lliurat la sol·licitud de la plaça de mestre major de fortificacions de 2ª classe de la plaça del Castell de Sant Ferran de Figueres²⁴⁴, juntament amb tota la documentació que es demanava i la comprovació dels originals dels certificats acreditatius.

En tota aquesta documentació, que he pogut consultar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, consta tot el procés pel qual passa Roca i Bros, excepte les proves que duu a terme i el projecte que presenta, malgrat que sí es comenta de què es tracta, com en parlarem una mica més endavant. En tot moment, el fet de ser tant arquitecte de la RABSF com arquitecte municipal de Figueres, apareix en la majoria de documents per la qual cosa hem de creure que els mèrits aportats, no

²⁴³ Concretament al General Subinspector, tal i com especifica el Reglament de 1840 en el seu article 6 i 7 comentats.

²⁴⁴ ACA. Comandancia de Ingenieros, 164.002

només acadèmics en general, sinó professionals i d'arrelament al territori són importants pel mateix Roca, a més a més, també discernim que no existeix incompatibilitat per accedir a la plaça pel fet de ser arquitecte municipal sinó que sembla, pels redactats dels documents, que és un mèrit difícilment igualable.

Imatge 1: Ofici de la Comandància de Figueras, informant de la sol·licitud presentada per Josep Roca i Bros al Cos d'Enginyers, de data 9 de setembre de 1844²⁴⁵

Sabem pel full de serveis de Roca i Bros²⁴⁶, que les proves d'accés es dugueren a terme el 24 i 26 d'octubre de 1844, i amb els resultats de data 27 d'octubre de 1844, amb unes qualificacions en quant a la anomenada *censura*, la divisió de les matèries en què es compona la prova que són tres: *Prueba de Pensado*, *Prueba de Repente* i *Ecsamen Oral en materias*, cadascuna d'elles dividida en tres proves, de

²⁴⁵ ACA. Comandancia de Ingenieros, 164.002

²⁴⁶ AGM(S): Sección I, legajo R.1455.

les quals Roca i Bros obté un resultat de *Muy Bueno*; amb un resultat global de *Muy Bueno* per unanimitat del triada d'examinadors. A banda d'això, hi ha una nota del Director de la prova, datada el 31 d'octubre de 1844, que diu el següent: *Don Jose Roca y Bros, natural de Abrera, vecino de Figueras, estado soltero, su edad 29 años, su salud robusta, su conducta muy buena; es arquitecto con el título de la Academia de San Fernando, es de mucha disposición y despejo; ha manifestado mucha suficiencia y conocimiento en los exámenes que ha sufrido; delinea, dibuja y grava muy bien; el proyecto de la cárcel pública que ha presentado en la prueba de pensado está muy bien estendido y llena perfectamente su objeto por la buena distribución de sus partes y proporciones; es individuo de la Sección de Nobles Artes de la sociedad Filomática de Barcelona; posee algo de francés y el dibujo de figura; es arquitecto del Ayuntamiento de Figueras donde ha dirigido varias obras públicas con aceptación; y á más es profesor de las clases de arquitectura, matemáticas y de dibujo de adorno del colegio de humanidades de la indicada Villa; todo lo cual me consta por los informes que he adquirido y por los informes que me ha presentado el interesado. Barcelona, 31 de octubre de 1844. El Corl. Dir. Instº Jose de Aizpurua²⁴⁷. Concretar, que qui signa és José Ramón de Aizpurua y Casamayor (1777-1856), Brigadier d'Enginyers, que en l'escala militar d'infanteria corresponia el grau de Coronel.*

En el mateix full de serveis, consta d'alta com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase*, en data 24 de gener de 1845, i continuarà en el Cos d'Enginyers de l'Exèrcit durant 31 anys, 11 mesos i 6 dies de servei actiu, és a dir, fins a la seva mort el novembre de 1877. En la seva carrera militar, tindrà ascensos, assimilació als graus militars i condecoracions posteriors, de les quals en parlarem breument en un altre apartat d'aquest capítol.

Un repàs al full de serveis de Roca i Bros, demostra que la seva tasca primordial serà, sobretot a partir de 1854 en què es promogut a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 1ª clase*, i l'assimilació a l'Exèrcit amb el grau de Capità, la de la vida militar. Mai deixarà el cos d'enginyers, i es podria considerar que a partir de la seva marxa de Figueres, per ascens i destí a Barcelona, pel que es veu de manera obligada per la superioritat, a Barcelona on continuarà desenvolupant la seva tasca dins del cos d'enginyers, fent suposar que a partir d'aquest moment, el 1865, la feina d'arquitecte no m'atreveixo a dir que passa a un segon terme, però si que deixa de ser la seva activitat professional principal; si mentre es trobà a Figueres, ambdues feines tenien un caràcter principal i alhora complementari, a partir de 1865 no, trobarem menys feines de caràcter civil, i només determinats projectes molt concrets. És més, a partir d'aquesta data, durà a terme no només projectes militars, sinó desenvoluparà tasques de caràcter militar fora del cos d'enginyers.

²⁴⁷ AGM(S): Sección I, legajo R.1455.

En l'article 10 del Reglament de l'any 1840, remarca el següent: *ART. 10. Los Maestros de segunda clase ascenderán á la primera por antigüedad rigurosa; pero podrán renunciar si les conviene, y continuar en el destino que tengan sin derecho á reclamacion ulterior.*²⁴⁸ Roca i Bros, ascendirà per rigurosa antiguitat, però mantindrà la plaça del Castell de Sant Ferran, segons indica el seu full de serveis el 1854²⁴⁹, ascendeix per raó de l'alçament nacional, la coneguda com a Revolució de 1854 o "Vicalvarada", probablement en la segona fase de la mateixa que té lloc a Barcelona durant el mes de juliol, ja que consta amb antiguitat de 20 de juliol, i en la que d'alguna manera Roca i Bros degué intervenir, tot i que no consta de quina manera en el seu full de serveis podem entendre que amb haver-se mantingut lleial al govern en aquells moments i comptant els anys de serveis de Roca. És un ascens, que d'alguna manera no provoca canvis en el seu destí, i no ho farà fins que se'l destina a Barcelona el 1865 com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 1ª clase.*, tot i haver estat de 1ª classe des de 1852 al mateix castell de Sant Ferran.

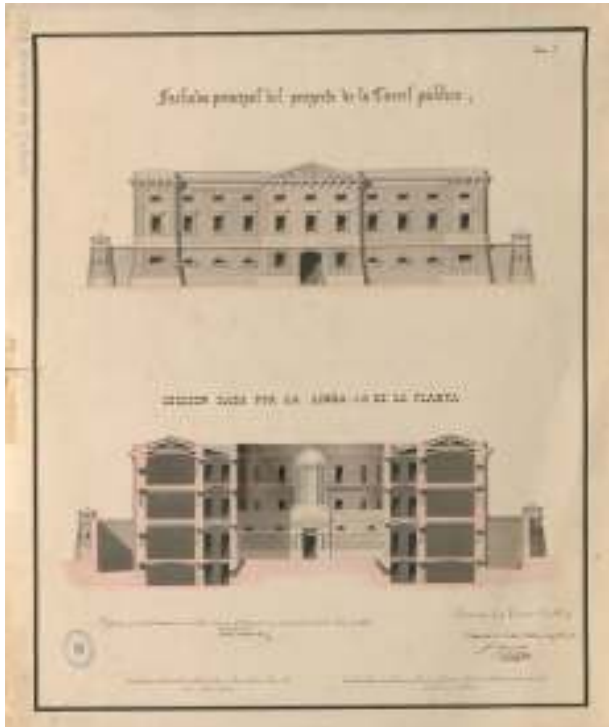
Això es pot entendre que, o bé ascendeix i es queda a la plaça de Figueres perquè ningú la sol·licita formalment, i se li permet fer-ho, o bé perquè amb l'ascens no hi ha cap plaça de 1ª classe a la que pugui optar, i que li vingui bé de fer-ho com podria ser Barcelona; en tot cas sí que s'entén que l'ascens, és per antiguitat, però també per lleialtat al govern davant un alçament militar. No serà la darrera vegada que ens trobem amb aquests esdeveniments en el full de servei de Roca i Bros, sobretot si tenim en compte que durant aquesta època en què ell es troba actiu, de 1845 a 1877, els aixecaments, revoltes, instauracions, restauracions, etc., sovintejaran de manera que dóna peu tant a guanyar-se el lloc que s'ocupa com a perdre'l; en el cas de Roca, l'ajudarà a mantenir-lo i ascendir.

Una dada que he esmentat abans és el projecte que presenta amb la sol·licitud al Cos d'Enginyers. En el cas de 1844, és un projecte per a presó pública que no arribarà a executar-se mai, i que està en relació a un altre projecte de 1854 també per a una presó pública de Roca i Bros, que tampoc arribà a executar-se. El projecte de 1844 està relacionat amb la sol·licitud d'ingrés al cos d'enginyers, i l'altra de 1854 està relacionat, tot i que no he pogut trobar la vinculació excepte en l'any, amb l'obtenció de la plaça de *Maestro Mayor de Fortificaciones de 1ª clase* i l'assimilació a l'exèrcit amb el grau de Capità, i amb la modificació de salari amb la consideració d'Oficial²⁵⁰.

²⁴⁸ *Reglamento aprobado por S.M. por Real Decreto de 26 de mayo de 1840 para la organización de los empleados subalternos del arma de ingenieros.* Madrid. En la Imprenta Nacional, 1840. Biblioteca de Ingenieros (www.bibliotecavirtualdedefensa.es) [en línia], p 7.

²⁴⁹ AGM(S): Sección I, legajo R.1455.

²⁵⁰ AGM(S): Sección I, legajo R.1455.

Imatge 2: Façana principal del projecte de presó pública de 1854. Josep Roca i Bros²⁵¹

L'altre projecte de presó pública, de 1844, consten els plànols a la Cartoteca Militar de l'Arxiu General Militar de Madrid, al *Instituto de Cultura e Historia Militar*, on consten diversos plànols de projectes d'una presó per a executar-se a la Vila de Figueres, de Façana principal de l'edifici, planta del pis principal de l'edifici amb una novetat realment remarcable com és la creació de sales per a presos de poca edat, planta baixa de l'edifici i secció donada per la línia AB de la mateixa planta baixa²⁵². Curiosament no casen les dates ja que a l'Arxiu Militar de Madrid, no els consta la de la presó de Figueres, ja que el plànol no està datat, però sí coincideix per descripció amb el projecte presentat al Cos d'Enginyers el 1844 amb la seva sol·licitud d'ingrés.

La idea d'aquesta presó, datada de 1844, té el seu origen en un greu dèficit que patia Figueres i el seu entorn en relació a la població penitenciària i el centre que existia, llavors, al centre del municipi, on actualment es troba l'Arxiu Municipal i que havia estat, fins fa poc més de quinze anys la biblioteca vella del carrer Ample. Una presó que datava de 1610²⁵³ com a propietat reial tot i constar notícies de la seva

²⁵¹ BPG. Biblioteca de Girona. ACG/30.

²⁵² AGM(M). Cartoteca. Cuarteles, Figueras 18-- , GE 12/1, 12/02, 12/03 i 12/04.

²⁵³ Joan Ramon INGLADA GIMENO, (coord.), *Presons i Castell. Figueres*, p. 27.

existència ja abans. A principis del segle XIX les denúncies tant per part d'instàncies públiques com per particulars sobre el seu estat de conservació eren constants i posava en evidència la necessitat de la construcció d'un nou centre penitenciari; en aquest context apareix el projecte de Roca i Bros, en atenció a un anunci de 19 de maig de 1844 fet per *La Gazeta de Madrid*, informant de la propera construcció d'aquesta presó i que, a més, el seu cost estaria repartit entre tots els pobles del Partit Judicial de Figueres aportant 250 duros per municipi²⁵⁴, remarcant la insalubritat i poca higiene de la que existia, de la mateixa manera que exhortava a la seva immediata construcció per garantir la seguretat de la població²⁵⁵; la proposta no va prosperar i va caldre esperar a inicis del segle XX, el 1905, per la construcció de la presó de final del carrer Sant Pau.

Per tant, el citat projecte tenia una raó de ser com probablement l'encàrrec a Roca i Bros del mateix per poder presentar per a la construcció. Val a dir que la presó no es construeix, el cost devia ser molt elevat i no s'arribà a construir. Amb tot, Roca i Bros presentaria aquest projecte en el que podríem considerar ja una combinació d'enginyer militar i arquitecte acadèmic, en un perfecte equilibri sobre el que es podria anomenar el control del territori, en aquest cas de la zona de l'Alt Empordà.

Amb tot i al no haver-se construït la citada presó, continuarà el reguitzell de denúncies per totes les instàncies, trobant-se força referències a la premsa local de l'època, en aquest cas a "*El Ampurdanés*", el 1861 o 1883 tot i que no he trobat cap referència al projecte de presó redactat per Roca i Bros, el qual contenia elements molt novedosos en matèria penitenciària, i que estaven en la línia d'una nova manera d'entendre la població reclusa no només com un espai on tenir-los tancats sinó amb possibilitats de reeducació, idees provinents de França a principis del segle XX que no acabaren d'arribar a casa nostra fins més endavant. No existeixen massa estudis sobre presons a la zona de l'Alt Empordà, excepte el de Joan Ramon Inglada (coord.) publicat el 2012, i que resulta de gran interès.

Remarcant aquesta sala per a presos de poca edat, i amb un plantejament de presó igualment de proporcions clarament neoclàssiques, amb una part central més ampla i amb una cúpula central que sobresurt del conjunt. Aquests, resulten projectes apropiats ja que estan a mig camí entre l'arquitectura i l'enginyeria, és a dir parlaríem d'una obra civil però amb criteris constructius militars atès que una presó compta amb uns criteris similars als d'una caserna o fortificació militar amb la diferència que si en el cas de la fortificació està pensada per què els atacants de

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 28.

²⁵⁵ *Gazeta de Madrid*, 19 de maig de 1844. núm. 3535, Secció *Noticias Nacionales*, p 3.

fora no puguin entrar, en el cas de la presó està pensada per què els que es troben interns a dins no puguin sortir.

Un darrer apunt sobre l'accés de Roca i Bros al Cos d'Enginyers, el trobem en el Reglament que hem citat de 1840, concretament en els articles 11 i 12 dels quals es desprèn que existeix la compatibilitat entre la feina de mestre major de fortificacions, i d'altres de tipus civil, expressat de la següent manera:

ART. 11. Los referidos Maestros mayores disfrutarán de las mismas pl'eeminencias y regalías que los Arquitectos de las Academias de San Fernando y San Carlos, segun se determina en el artículo 27 del título L°, Reglamento 3.º de las Ordenanzas del Cuerpo de Ingenieros.

ART. 12. Ningun Maestro mayor de fortificacion podrá encargarse de obras civiles, á no ser en los puntos de su habitual resielencia, y con prévio permiso ,el Comandante de Ingenieros respectivo, quien podrá concedérselo, dando cuenta al Director Subinspector, siempre que por su comportamiento considere acreedor á esta gracia al que la solicite, y en el único caso que sea compatible con el desempeño de sus primordiales obligaciones.²⁵⁶.

La lectura d'aquests articles, juntament amb el coneixement que tenim de l'obra de Roca i Bros, deixa en evidència que tenia l'autorització per treballar de manera civil per part dels seus superiors; fins i tot, és plenament factible que els interessés per hi treballés, atès que d'aquesta manera es garantien un perfecte control de les obres públiques fora del control militar, i de la mateixa manera una perfecta combinació, sense friccions, entre l'evolució urbana de Figueres i el manteniment del control de la zona tàctica del Castell de Sant Ferran que en aquella època era de vital importància per les fortificacions militars i zelosament guardades pels comandaments de totes i cadascuna de les fortificacions, sobretot si es trobaven prop de centres urbans.

Aquesta via d'investigació, potser només és especulativa però realment apassionant; especulativa, perquè no he trobat documents que acreditin de cap de les maneres aquesta voluntat de l'exèrcit de tenir un control sobre l'obra civil que es feia a Figueres i potser, ben mirat, tampoc tindria massa sentit però sí que tot porta a pensar que per part de les autoritats militars del Castell els interessava que l'activitat professional civil de Roca es mantingués intacta. Explicaria, a més, la gran discreció de Roca i Bros en matèria de vida social, en la que no apareix mai a Figueres, i la gran consideració de la que és mereixedor per part dels seus superiors.

²⁵⁶ *Reglamento aprobado por S.M. por Real Decreto de 26 de mayo de 1840 para la organización de los empleados subalternos del arma de ingenieros.* Madrid. En la Imprenta Nacional, 1840. Biblioteca de Ingenieros (www.bibliotecavirtualdedefensa.es) [en línia], p 8.

Hi hauria, també, altres explicacions al respecte i que no tindrien un matís local o una explicació pel cas de Figueres sinó que podrien generalitzar-se a la resta de l'Estat, donat que en aquesta època eclosiona l'arquitectura civil a Catalunya i, també, es reincorporen els enginyers de camins i ports, després de l'aturada durant el regnat de Ferran VII, existint un interès legítim per a què els professionals poguessin treballar lliurement en un context en què tant s'estan configurant les ciutats modernes com intentant reduir les mancances en matèria d'infraestructures, que era ben palesa.

En aquest sentit, la figura de Roca i Bros, exemplifica de manera clara el progrés i l'avenç en la construcció del territori com un element de cohesió i de millora social generalitzada, encara que només sigui incipient; hem constatat ja algun exemple, sobretot en matèria penitenciària pensant en un projecte on apareixen espais exclusius per a persones joves i en la línia del reformisme penitenciari que es comença a donar a des de finals del XVIII amb una major sensibilització en tots els àmbits, encara que només sigui incipient, i que arriba a Espanya ja ben entrat el segle XIX i amb alguns elements teòrics de reflexió cap al final de la centúria com la *Arquitectura penitenciaria en España, su desarrollo durante el siglo XIX* de Rafael Salillas, publicat el 1890²⁵⁷ en què explicava la situació de diversos centres penitenciaris que eren, en aquell moment ja, considerats com a inhumans.

Trobarem al llarg de l'obra de Roca i Bros, altres elements de progrés social realment remarcables, alguns dels quals són una de les bases d'aquesta tesi com a estudi sobre l'arquitectura en una ciutat, Figueres, que evoluciona amb unes idees obertes i progressistes, el que essencialment es considera per a l'època com a idees il·lustrades que tenen el seu origen en la França del segle XVIII i que a Espanya arriben tard i, sovint, despulades de gran part del seu sentit original.

5.b Figueres i l'estament militar

N'hem parlat en apartats i capítols anteriors, i no ens estendrem massa en aquest per no allargar-nos ni ser repetitius en els conceptes, si de cas sí és oportú esmentar-ho com a marc contextualitzador, excepte en aquells elements que acabaran tenint un significat determinant en matèria d'evolució urbana de Figueres durant tot el segle XIX i, especialment, durant l'etapa en què Roca i Bros en fou l'arquitecte municipal.

²⁵⁷ José Maria PÉREZ FERNÁNDEZ, «Un paseo por el reformismo penitenciario del siglo XIX a través de la Cárcel Modelo de Valencia», p. 181.

La situació geoestratègica de Figueres, i especialment de tota l'àrea de l'Alt Empordà, va provocar que a partir de la segona meitat del segle XVII aquesta zona es convertís en especialment rellevant per l'estament militar espanyol, i evidentment i per les mateixes raons, pel francès.

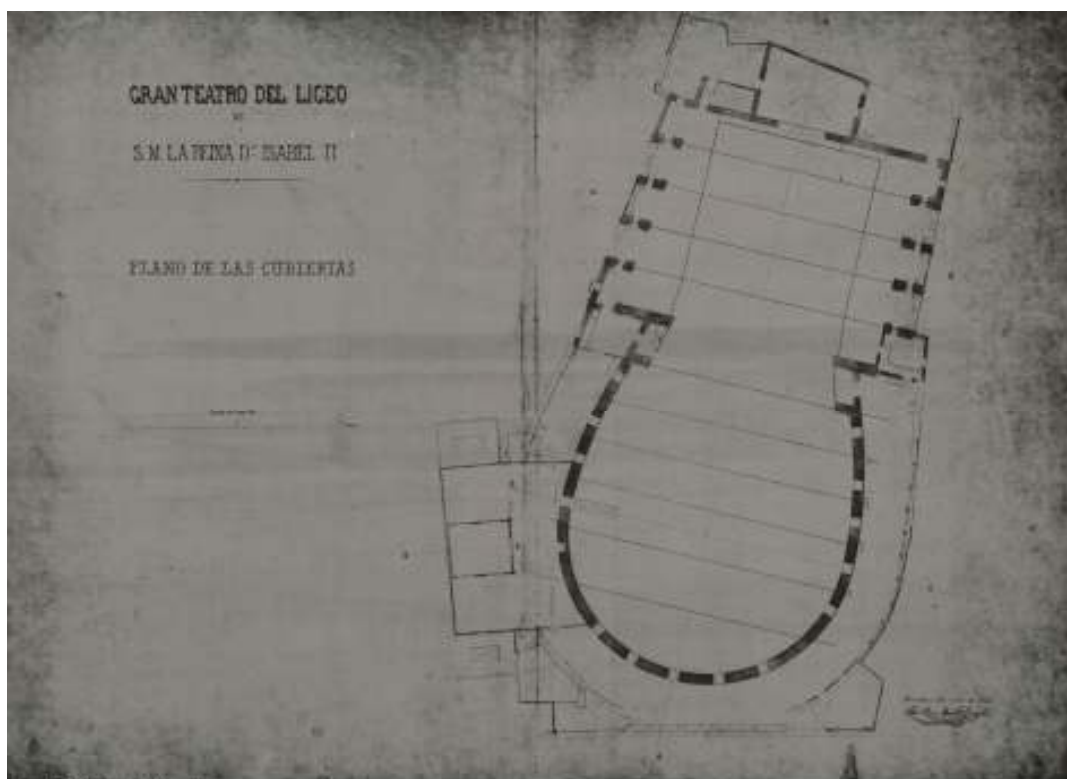
En aquest context, i amb la construcció del Castell de Sant Ferran el 1753, a més a més d'un pes estratègic fonamental, de defensa del territori fronterer, també es converteix en un element de convivència permanent entre l'exèrcit i la societat civil, en una concepció moderna que deixa de banda els antics apostaments de tropes que de manera puntual acabaven a l'Empordà i suposava un feixuc llast pel territori que els havia de mantenir; una convivència que s'ha allargat en el temps fins a l'actualitat, tot i que de maneres i amb formules diferents a les de llavors, però convivència al cap i a la fi. El Castell de Sant Ferran continua sota propietat i gestió del Ministeri de Defensa, i amb direcció militar, però ha perdut tota la seva capacitat estratègica i s'ha convertit en un monument històric, un exemple de patrimoni militar i d'arquitectura militar d'època moderna.

El segle XIX és una etapa històrica molt complexa a tot Espanya, a Catalunya no és una excepció i Figueres, juntament amb el Castell, varen viure alguns d'aquests episodis de manera especialment directa. El fet que Sant Ferran fou la fortalesa més gran de l'Estat, fronterera amb França amb qui els conflictes havien estat continus de molts anys enrere, provoca que la realitat del municipi es vegi estretament lligada a la del Castell.

Tot i això, tampoc hem de reduir-ho només a la percepció estratègica o política del Castell, perquè seria reduccionista ja que també hi ha tot l'element social de vinculació, de convivència, que dèiem abans, que hi té molt a veure i del que l'urbanisme i l'arquitectura civil també se'n veurà afectada en algun dels casos de manera positiva.

Un element que ho posa en evidència de manera clara és la demografia de Figueres en aquests anys, que arriba a quotes fins aleshores mai vistes, i que permet entendre la transcendència d'aquesta vinculació. Obviarem tornar-ne a parlar perquè ja ho hem fet, però Figueres viurà un creixement a l'alça durant anys, i una economia a l'alça també durant dècades que, d'una manera o una altra, ja fos a través del comerç, els serveis i, fins i tot, en determinats moments a nivell industrial, servirà per relançar el municipi i també la zona de l'Alt Empordà. Indirectament, també, aquest creixement suposarà un creixement urbanístic que intentarà ordenar-se, sobretot a partir de Roca i Bros, amb la ordenació d'un eixample que de manera més o menys anàrquica havia començat a estendre's més enllà de la Rambla en direcció sud, amb una artèria principal que seria el carrer Sant Pau.

A nivell arquitectònic, tenim un exemple molt clar que apareix en la documentació consultada, i que en parlarem en capítols posteriors, com és la construcció del Teatre Principal de Figueres, actual Teatre-Museu Dalí, el 1850; un teatre molt gran per les característiques de Figueres, capdavanter a la província de Girona ja que no hi ha cap altre de les seves característiques en l'època i que neix el mateix moment, a mitjans del segle XIX, per exemple, que el Gran Teatre del Liceu, el Teatre Principal de Barcelona o el Teatro Real de Madrid, donant una idea de l'impuls que vivia Figueres en aquell moment; de la mateixa manera que ens posa en situació de què l'arquitecte municipal de Figueres, Roca i Bros, es troba en una primera línia professional atès que el projecte del Teatre del Liceu, per exemple, està dirigit per Miquel Garriga i Roca i, poc després, ajudat per Josep Oriol i Mestres, ambdós companys d'estudis de Roca i Bros a la Junta de Comerç.

UAB Biblioteca d'Humanitats
Arxiu Societat Liceu

Plànols de Josep Oriol Mestres de 1863, de la coberta del Liceu. Arxiu Societat Liceu. Dipòsit Digital de Documents de la UAB²⁵⁸

La comparació amb el Gran Teatre del Liceu amb el Teatre Principal de Figueres es fa necessària, no només pel fet que els arquitectes foren companys d'estudis, sinó perquè ambdós equipaments culturals tingueren problemes similars al poc de la seva inauguració la qual cosa provocà reformes en les llotges, i projectes posteriors de modernització que per raons d'època van viure simultàniament tot i que el resultat d'un i altre, acabés essent diferent per òbvies raons.

²⁵⁸ Biblioteca d'Humanitats de l'UAB. Arxiu Societat Liceu. www.ddd.uab.cat [en línia].

Juntament amb la construcció del Teatre Principal, justificada per moltes raons entre les quals es pot destacar la necessitat de donar des del municipi d'un espai digne d'oci per a la oficialitat del Castell, també caldria incloure tot el projecte de urbanització al voltant del teatre, l'actual Plaça Gala-Salvador Dalí, i la construcció de la Casa Romaguera (1852) també de Roca i Bros, com un dels exemples d'edifici plurifamiliar més significatius i bona factura del Neoclàssic a Catalunya i que serveix per bastir un espai de la ciutat, per cosir-lo, entre el vell traçat medieval de Figueres, molt malmès i gairebé desdibuixat, i eliminar una part de la zona anomenada "garrigal", i que hi residien les classes més populars de Figueres; una eliminació que continuarà al llarg del XIX amb la urbanització i reurbanització del carrer de La Jonquera de fora, que actualment és tot de La Jonquera i que en l'època començava en la cruïlla del carrer Muralla, Canigó i Jonquera.

A banda de tot això hi ha les implicacions socials com eren els matrimonis entre figuerenques i militars del Castell, que es van donar fins a èpoques recents, o els mateixos militars que acabaren residint i establint-se a Figueres, soldats que aprengueren una professió o en els moments en què el Castell fou convertit en penal o centre penitenciari acabat de començar el segle XX, el 1908²⁵⁹, i que també tingué repercussió en matèria de gent que un cop apresada una professió s'establia a Figueres i pobles del voltant per començar una nova vida.

5.b.i Influència del Castell de Sant Ferran

Hem comentat que el segle XIX va ser convuls en molts sentits, de principi a fi, i el Castell de Sant Ferran en va ser protagonista d'algun, sobretot durant l'ocupació francesa en l'època napoleònica, però tingueren incidència en ell gairebé tots, en atenció a ser la fortalesa més gran de la Península, i una de les més grans de tot l'Imperi Espanyol que a principis del XIX restava gairebé intacte.

A mitjans del XIX les coses havien canviat, el Castell continuava essent una fortalesa de primera magnitud que havia sofert diverses circumstàncies de caràcter bèl·lic majoritàriament adverses, però també era una fortalesa amb un seguit de mancances molt rellevants. A banda de tot el que estava inacabat, hi havia parts del castell que es trobaven en mal estat i havia patit, també, una deixadesa per part de l'Estat en matèria de manteniment.

Tot i això, la influència del Castell de Sant Ferran sobre la zona d'influència que tenia continuava essent la mateixa, es mantenia intacta. No em refereixo en matèria de seguretat, o no només, a banda que la seguretat a nivell de Figueres

²⁵⁹ ALONSO DE MEDINA; CERVERA, p. 37.

era una qüestió que no competia al castell sinó que estava a càrrec, en el cas del municipi del propi ajuntament.

És més, en determinats moments, la seguretat o la inseguretat provenia de la mateixa fortalesa i havia de ser l'ajuntament qui prengués mesures; una dada força curiosa l'aporta l'historiador Agustí Vehí al constatar, per exemple, que el 1833 l'Ajuntament s'assabenta de la mort de Ferran VII de manera extraoficial, la qual cosa provoca la reunió urgent del consistori per fer front al que pogués passar²⁶⁰, amb sucoses afirmacions que denoten que el fet de comptar amb una fortalesa al costat no els garanteix en absolut la seguretat: (...) *el desamparo a que quedaba esta villa, particularmente por las noches, que es cuando ordinariamente procuran cometerse excesos y siendo esta una villa abierta con proci6n de avenidas que la circundan, y ser susceptible de sorpresa y saqueo (...)*²⁶¹, donant-se en aquest moment una situació de pràctic estat de guerra que s'allargarà fins el 1840 en el que a Figueres funcionarà, com havia funcionat, la Milícia urbana – Guàrdia Nacional – Milícia Nacional Figuerenca que portarà a terme tasques essencialment militars i de manteniment de la seguretat al municipi²⁶².

Més endavant, durant la revolta lliberal de 1842, el mateix ajuntament sondeja l'estat d'ànim de la Milícia per saber si Figueres pot tenir problemes similars als de Barcelona, la qual cosa queda reflectida en el Manual d'Acords municipals de l'època, i deixant clar que la Milícia està per mantenir l'ordre i la seguretat. Vehí, apunta al treball de Manel Risques²⁶³ sobre la insurrecció de Barcelona de novembre de 1842 en què queda palès que Milícies i Exèrcit tenen confrontacions i com afirma Risques: *un inicial enfrontament entre la Milícia Nacional i l'Exèrcit, institucions que es convertiren en els dos pols sobre els quals gravitaren els esdeveniments de bell antuvi*²⁶⁴ en referència a Barcelona, però que podia haver estat extrapolable a Figueres, moment en què es troba d'alcalde Abdó Terradas, considerat com el pioner el Republicanisme Federal i que en aquelles circumstàncies acabaria destituït del seu càrrec.

No vull entrar en les circumstàncies ideològiques i/o polítiques de l'època atès que són moments convulsos i d'extraordinària complexitat per poder-los tractar en aquesta tesi, tot i que sí m'ha semblat oportú exposar exemples de la situació de la

²⁶⁰ VEHI, p. 71.

²⁶¹ Ibídem, p. 71.

²⁶² Ibídem, p. 72-73.

²⁶³ Manel RISQUES CORBELLA, «La insurrecció de Barcelona pel novembre de 1842. La seva dinàmica social», 10, p. 93-112.

²⁶⁴ VEHI, p. 89, nota 158.

plaça de Figueres en matèria de seguretat i de com, el fet de comptar amb el Castell de Sant Ferran al costat, no era garantia del manteniment de la seguretat sinó, a voltes, tot el contrari.

També, i en una altra àrea de la seguretat, la delinqüència s'incrementa a Figueres, probablement per la mateixa raó que s'incrementa la demografia, el comerç o la indústria. El creixement porta, o comporta, un seguit de beneficis i alhora de perjudicis; Figueres es va convertint poc a poc, i la seva arquitectura n'és una prova, en un municipi ric o on com a mínim es mou riquesa per la qual cosa és òbvia l'aparició i increment de la delinqüència comú.

El 1843, la reina Isabel II adquireix la majoria d'edat, quan comptava 13 anys, i comportà un pronunciament amb la creació d'una Junta Central que es reuní a Sabadell i que trobà ressò al Castell de Sant Ferran que es trobava sota el comandament del General Narciso Ametller y Cabrera, cap de la Junta Central, i que fou sotmès pel General Prim a Girona amb l'acord que els anomenats "centralistes²⁶⁵" tornarien lliurement de Girona a Figueres, al Castell, on farien una capitulació definitiva; aquest acord no es compleix i Ametller, es tanca al Castell amb les seves tropes i paisans que el recolzaven. Posteriorment, i després de diverses hostilitats i diferents propostes de capitulació, aquesta arriba el gener de 1844 essent ocupat el Castell pel Baró de Meer i Ametller i alguns dels seus caps passaren la frontera francesa escortats per l'exèrcit²⁶⁶.

A partir d'aquests fets, Sant Ferran i de retruc Figueres, viuran una relativa calma en matèria de fets d'armes, aixecament, pronunciaments i revoltes, la qual cosa permeté incidir en el mateix Castell, en l'estat de conservació, en les obres pendents de fer i en informes de manteniments, alguns dels quals als que he tingut accés són redactats pel mateix Roca i Bros.

Una dada significativa, són informes d'insalubritat que té el Castell de Sant Ferran entre 1838 i 1840, que està vinculat a les *febres intermitents* per part de les unitats que hi estaven destinades; en aquesta anys, l'epidèmia sembla que fou de tal intensitat que s'abandonà el castell i s'allotjà a les unitats a la vila de Figueres²⁶⁷. Aquesta insalubritat es continuarà donant en els anys següents, trobant dades dels anys 1845 o 1851.

²⁶⁵ Els centralistes eren els membres de la Junta Central, de la que n'era el cap el General Ametller, i que teòricament no seguiren el pronunciament del General Espartero amb el bombardeig de Barcelona el 1842.

²⁶⁶ DIAZ CAPMANY, *El Castell de Sant Ferran*, p. 143.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 147.

Josep Roca i Bros, s'incorpora com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase* del Castell de Sant Ferran el 1845, com resa el seu full de serveis²⁶⁸, i per tant arriba quan la situació militar i política es troba relativament tranquil·la tant a Figueres com a la resta de l'Estat. A partir d'aquesta època és quan trobem la preocupació per l'estat del Castell.

Un document marc en matèria d'estat de conservació data de 1799²⁶⁹, en el que es fa un recompte de les obres que manquen dur a terme i entre el que cal destacar:

- Acabar el *cavaller* situat a la part interior del baluard de Santa Bàrbara.
- A la tenalla de Sant Zenó falten acabar les *cortaduras* que tenen als extrems cadascuna de les seves ales.
- Al camí obert li falten la formació de 16 travessos.
- L'Arsenal es troba amb les voltes a prova fetes i s'està terraplenant.
- L'hospital està molt endarrerit, els seus murs exteriors es troben a l'alçada de la faixa que divideix els dos pisos.
- El sisè edifici de pavellons i el setè, destinat a l'Estat Major d'Artilleria, es troben a dos peus sobre el pis interior de la Plaça.
- Falta concloure l'església, que només té fets els tres arcs del seu pòrtic i pel seu interior està enrasada a l'alçada per rebre la imposta.
- Tots els edificis que s'han conclòs (el d'Estat Major, els laterals de l'església, i els 1r, 2n, 3r, 4t i 5è de pavellons) es troben sense arrebossar per la part exterior.²⁷⁰

Així doncs, el Castell compta amb moltes mancances malgrat ser una gran fortificació, un exemple d'arquitectura defensiva impressionant, i que tingui acabades totes les seves defenses. El conjunt és impressionant però les diverses circumstàncies viscudes per la fortalesa juntament amb una endèmica manca de manteniment, fan que acabada la Guerra Gran, i a les portes del segle XIX el seu estat sigui deficient. Durant la primera part del XIX, pràcticament no es farà cap tipus d'intervenció rellevant, i sovint Figueres serà el refugi per les unitats destinades al Castell quan sovintejaven febres o altres malalties que es convertien en epidèmies.

3.b.ii Les zones polèmiques

²⁶⁸ AGM(S): Sección I, legajo R.1455.

²⁶⁹ Carlos DIAZ CAPMANY, «Els enginyers de la Fortalesa de Sant Ferran de Figueres», 38, p. 282.

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 282.

Les zones polèmiques, és un tema en prou feines tractat en la historiografia dels estudis locals de Figueres i l'Alt Empordà, tot i que foren de vital importància per al creixement i desenvolupament de la ciutat al llarg de la seva història, i fins a èpoques ben recents. Probablement, l'únic estudi realitzat amb garanties sobre aquest tema, que considero cabdal per Figueres, és el del Sr. Carlos Díaz Capmany²⁷¹, Tinent General de l'Exèrcit Espanyol a la reserva, qui a banda dels estudis relacionats amb el Castell de Sant Ferran en general, algun d'ells capdavanter, també ha estudiat diversos aspectes del mateix que estan relacionats amb la ciutat de Figueres, i des de la construcció del propi castell fins a èpoques relativament recents.

La definició és senzilla, i ens la dóna el mateix Díaz Capmany en el seu article, al explicar: *Les fortificacions en general, i les places fortes en particular, s'han de trobar, mentre estan en servei, en condicions de complir amb el seu objecte, és a dir, desenvolupar l'acció defensiva per a la qual van ser concebudes. Entre les prevencions que s'han de prendre per assegurar l'eficàcia d'aquesta acció es troben algunes de caràcter passiu, però de gran importància per a la seva permanència en el temps. Es tracta de l'exigència de mantenir al seu voltant una àmplia zona lliure d'obstacles. Aquesta prevenció, sempre present, va adquirir la seva major importància durant les èpoques en què la fortificació va ser un element transcendent per a la vida de les poblacions. La major part de les ciutats europees van viure envoltades de baluards fins que, entrat el segle XIX, van ser enderrocats en quedar obsolets*²⁷².

Així doncs, les zones polèmiques d'una fortificació són un espai de seguretat de la fortalesa, de muralles enfora, amb una distància respecte les zones construïdes, i construïbles, que variava segons les èpoques però sobre les que la fortalesa, l'Estat, en tenia el control i la decisió sobre el que s'hi podia fer i què no s'hi podia fer. En alguna ocasió, en documents antics consultats, també se les anomena com a *zones tàctiques*, i els criteris establerts en les mateixes varien amb els anys segons les disposicions o reials ordres emeses per l'Estat; així, hi ha una seqüència històrica en la seva aplicació que coincideix amb determinats moments en què hi ha una certa liberalització política que permet certa flexibilitat²⁷³, com per exemple la Reial Ordre de 16 de setembre de 1856 que establia tres zones, essent menys estrictes que la normativa anterior regida per la Reial Ordre de 13 de febrer de 1845.

²⁷¹ DIAZ CAPMANY, «Les zones polèmiques», 39, p. 323-340.

²⁷² *Ibidem*, p. 323.

²⁷³ RAFAEL MAS HERRANDEZ, *La presencia militar en las ciudades: orígenes y desarrollo del espacio urbano militar en España*, p. 148-149.

En essència, es tractava d'un seguit de servituds d'edificació imposades per l'Estat en els espais urbans, com explica perfectament Rafael Mas Hernández²⁷⁴, que permetien facilitar la feina defensiva de les fortificacions, sobretot quan aquestes es trobaven enmig d'un espai urbà. Tanmateix, també podem inferir que d'aquestes servituds es desprenia una voluntat de control del territori, bé per tasques defensives pròpies de la fortificació, bé per la intenció de control efectiu més enllà de les muralles de la fortalesa, donades les circumstàncies polítiques i socials que es van donar al llarg del segle XIX.

El context de les zones polèmiques s'aplicava a totes les fortificacions espanyoles, especial interès tenen aquelles que es trobaven enmig de la ciutat; aquestes zones establien, com hem dit, unes servituds d'edificació per a la milícia que permetien i buscaven facilitar la tasca defensiva de la ciutat. Això succeïa amb aquelles que eren existents, que havien crescut juntament amb el municipi de manera que també implicava l'enderroc de muralles que coincidirà en moltes ciutats amb l'eclosió de l'urbanisme tal i com el coneixem, de la mateixa manera que es desbordarà, i prenc el terme de Javier García Bellido²⁷⁵, el mateix concepte de ciutat adoptant les fesomies modernes que en molts casos coneixem, i tenim el perfecte exemple de la ciutat de Barcelona.

A mitjans del segle XIX, i alguns investigadors concreten fins i tot l'any 1854, es dona el procés d'enderroc de la majoria de muralles que tancaven les ciutats la qual cosa permet el seu creixement de manera lliure. Estem davant del que molts consideren una autèntica revolució en matèria urbanística, de manera que el control del territori, en mans dels enginyers militars, curiosament es fa molt evident de la mateixa manera que els arquitectes acadèmics també tindran un paper fonamental en aquest procés, paper que fins aleshores no havien tingut.

En el cas concret de Figueres, no passa ben bé així. La vella fortificació de Figueres, el castell medieval, en el segle XIX ja no existia, i a més les seves muralles ja havien estat enderrocades i superades pel mateix creixement de la vila anys abans. És cert que es mantenia l'estructura medieval més o menys intacta, encara avui relativament fàcil apreciar-la al centre històric, i els eixamples havien crescut no manera desordenada però potser sí de manera més desequilibrada respecte d'altres ciutats. La raó és simple, la presència del Castell de Sant Ferran així ho imposava.

²⁷⁴ Ibídem, p. 148.

²⁷⁵ Javier GARCÍA BELLIDO y GARCÍA DE DIEGO, «Pascual Madoz y el derribo de las murallas en el albor del Ensanche de Barcelona», XV, p. 166.

El Castell de Sant Ferran, és una construcció moderna; estem davant d'una fortificació moderna, un model d'arquitectura militar sense comparació no només a Espanya, sinó a l'Europa occidental. Aquesta característica, per força, havia de condicionar, i molt, el creixement del centre urbà més proper, i el més proper era i és encara Figueres. En aquest context és quan es crea i genera, i podem dir que és un fet generalitzat a les places fortificades una tensió jurídic-administrativa²⁷⁶ com una característica clau en tot aquest procés, entre el poder civil i el militar, amb la característica de Figueres que el poder civil, per les mateixes mides del municipi i les del Castell, tenia molt menys pes que el militar. Una prova d'això, que Figueres va viure i n'hem parlat, són els continus pronunciaments i aixecaments militars que pateix l'Estat Espanyol en aquesta època, com una mena d'adaptació a una nova manera de veure i entendre el món en general al que l'Estat sempre havia estat reticent i reaccionari.

Les zones polèmiques, en general, tenien aquest objectiu de facilitar la tasca defensiva de la fortalesa en qüestió, i és la que afecta més a la zona de Figueres que es troba a prop però no dins del municipi. Les fortaleses d'origen medieval, han perdut en aquesta època, i ens hauríem de remuntar al segle XVIII, gran part de la seva capacitat estratègica i de defensa a causa dels avenços en matèria d'armament de combat que les ha superat, a això cal afegir-hi la dispersió urbana per raó del creixement que provoca l'enderrocament de les muralles, que d'altra banda han quedat obsoletes davant noves armes, i per tant cal establir nous mètodes més estratègics o tàctics que permetin fer efectius els sistemes de defensa d'aquestes fortificacions entre les que trobem les zones polèmiques; aquestes, a Figueres probablement foren menys traumàtiques que en altres indrets com per exemple Barcelona on es desenvoluparen plans d'enderrocament i existí una pugna entre control civil i militar sobre el territori amb personatges com el mateix Cerdà i Antoni Rovira Trias²⁷⁷,

Les servituds que es creaven al voltant de les fortificacions, en el cas de propietats privades generaven un control important a l'hora que limitava extremadament la capacitat de decisió dels mateixos propietaris sobre la seva pròpia finca, la qual cosa provocava situacions de tensió entre propietat i exèrcit, i els drets adquirits

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 167.

²⁷⁷ Arquitecte municipal de Barcelona, polític i membre fundador de la Sociedad Filomática de Barcelona de la que també era membre Josep Roca i Bros, professionalment fou contemporani de Roca i Bros, que treballa intensament en els moviments d'enderroc de les muralles de Barcelona així com en el cosit de la ciutat medieval amb la ciutat nova, moderna que apareixia arrel del seu projecte d'Eixample que finalmente no es desenvolupà i altres espais de la ciutat com els mercats del Born (1873), de Sant Antoni (1879), de la Concepció (1885) el Campanar de Gràcia (1862) o l'Escorxador de Barcelona (1880-88).

per cadascuna de les parts. En referència a la Fortalesa de Sant Ferran van ser aplicables els reglaments de zones polèmiques, tàctiques o militars, com també s'anomenaven, des del Decret de 1713 en què encara no estava construït el Castell, però que era la vigent en el moment de la seva construcció a partir de 1753, fins la darrera, la Llei 8/1975 de 12 de març, desenvolupada pel reglament de "zones d'interès per la defensa nacional" aprovat pel reial decret 689/1978 de 10 d'agost²⁷⁸ i que és la normativa vigent avui en dia.

Per tant, Figueres compta amb legislació estatal de zones de defensa que d'alguna manera la limita o, com a mínim, obliga a una altra interpretació relativa al seu creixement urbanístic i de construcció, així com de criteri arquitectònic com veurem, des de fa més de 250 anys, la qual cosa condiona la seva evolució i permet identificar les raons de moltes de les actuacions urbanístiques que s'han donat a la ciutat des de principis del segle XVIII, però que són especialment evidents sobretot des de mitjans del segle XIX fins a èpoques recents.

L'ordenança d'Enginyers de data 22 d'octubre de 1768, vigent fins a meitat del segle XIX, assenyalava un límit de les zones polèmiques de 1.500 vares²⁷⁹, que resultaven ser uns 1.283'85 metres actuals²⁸⁰; en aquesta longitud no estava permès construir-hi cases, ni concedir llicències de construcció, ni tan sols per reparar o fer manteniment dels ja existents, tampoc es podien obrir rases o aixecar murs o qualsevol altre intervenció que per part de les autoritats del Castell consideressin que afectava a la seguretat de la fortalesa i la seva defensa.

Aquesta ordenança quedà modificada el 1803, per una altra de data 11 de juliol en què s'especificava que el Comandant d'Enginyers d'una Plaça havia de comptar amb una relació dels edificis construïts a l'interior de la zona polèmica, informant dels propietaris, consistència i dimensions, donant-los un número perquè hi hagués constància dels construïts i hi hagués construccions fraudulentas o s'incrementessin dimensions dels existents. Aquest element, ha estat rellevant, en la recerca d'arxius, ja que s'han pogut trobar relacions d'aquest tipus molt detallades de la fortalesa de Sant Ferran, executades per Roca i Bros, i anteriors a la següent gran normativa de 1856. Fins i tot es controlava, en aquesta de 1803, i segons modificació de 1851, que les autoritzacions per la construcció de camins o obres de l'Estat, es necessitava una permís especial si passaven per les zones

²⁷⁸ DIAZ CAPMANY, «Les zones polèmiques», 39, p. 330.

²⁷⁹ Vara: antiga mesura de longitud espanyola, equivalent a 3 peus. La més utilitzada de les diverses existents com la de Teruel o Alacant, és la coneguda com a vara castellana o de Burgos, que era de 0'835905m. Per exemplificar, la vara és una mesura molt similar a la yarda anglosaxona.

²⁸⁰ DIAZ CAPMANY, «Les zones polèmiques», 39, p. 327.

polèmiques, sempre que la distància fos inferior a 2.000 vares, uns 1.371'80 metres.

És evident que aquesta normativa era, en el millor dels casos inaplicable o si s'aplicava es procurava per part dels afectats que no es complís, per això el 1855 el Capità General de Catalunya, Juan Zapatero y Navas, proposa reduir la l'amplada de la zona a 700 vares, uns 585'13 metres, i que anava en consonància amb la Reial Ordre de 16 de setembre de 1856²⁸¹ en què es modifica la legislació que tot i mantenir la zona polèmica a 1.500 vares, es divideix en 3 zones de 500 vares, que són 417'95 metres, cadascuna; la primera prohibia fer qualsevol tipus d'edificació, en la segona es permetien edificis de planta baixa fets amb materials lleugers, també s'autoritzaven tanques de fusta o enreixats de ferro, i la tercera zona permetia construir edificis de planta baixa però amb materials més duradors i parets de mig peu de gruix, amb l'afegit que es permetia reduir les distàncies d'aquestes zones en funció de l'orografia del terreny.

No serà fins l'any 1861, en què es va disposar des del dia 1 de gener que totes les dependències del Ministeri de la Guerra utilitzés el sistema mètric decimal, la qual cosa modificava tot el relatiu a les zones polèmiques que quedaven establertes de manera que la primera i segona zones quedaven a una distància de 400 metres, i la tercera a una de 450 metres²⁸².

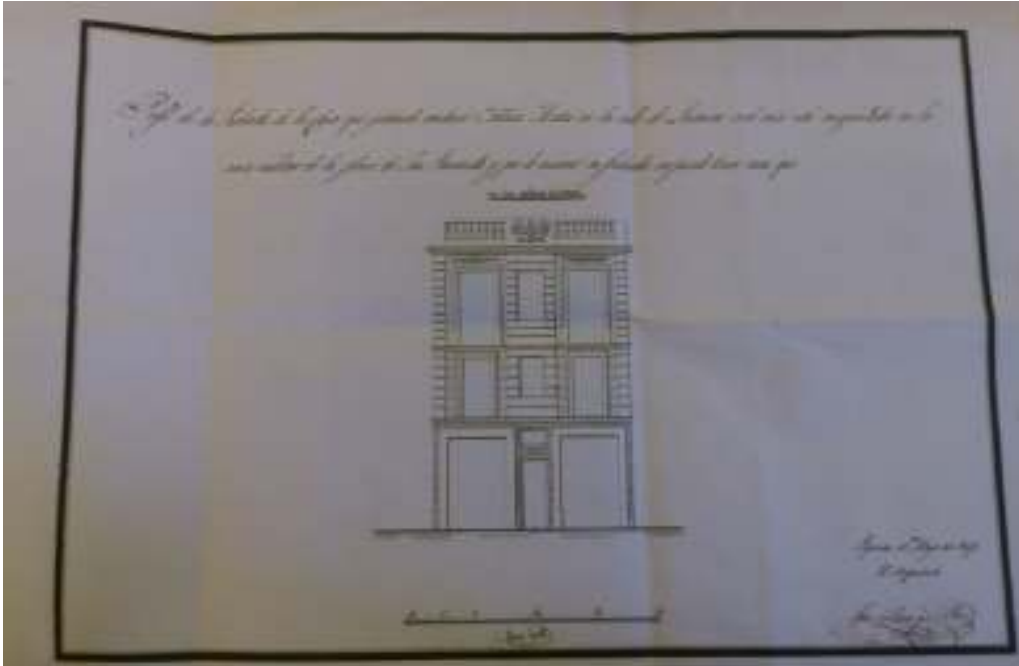
Amb tot, i com a prova del nivell de control, no serà fins la normativa de 1880 en què la Reial Ordre de 22 de desembre, aprova el reglament per a l'aplicació de normes de policia urbana a les construccions militars en les poblacions; també estableix el tipus d'edificacions dins les servituds militars que només es reserven l'alçada i materials, tot i que permet llibertat en la construcció pel que fa al ram civil, és a dir, al tipus d'edifici i la imatge del mateix²⁸³. D'això en trobarem exemples de dependència estètica de la construcció d'edificis previs a aquesta normativa de 1880, molt significatius a Figueres, i dels que podem mostrar alguna imatge realment aclaridora, executats pel mateix Roca i Bros.

Tot el relatiu a la zona tàctica o zona polèmica que afecta a Figueres serà de vital importància en aquesta època atès que limita i condiona el creixement d'una part de la vila en un moment d'especial creixement no només a nivell arquitectònic, que no deixa de ser un reflex del creixement social i econòmic.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 328.

²⁸² *Ibidem*, p. 328.

²⁸³ *Ibidem*, p. 328.

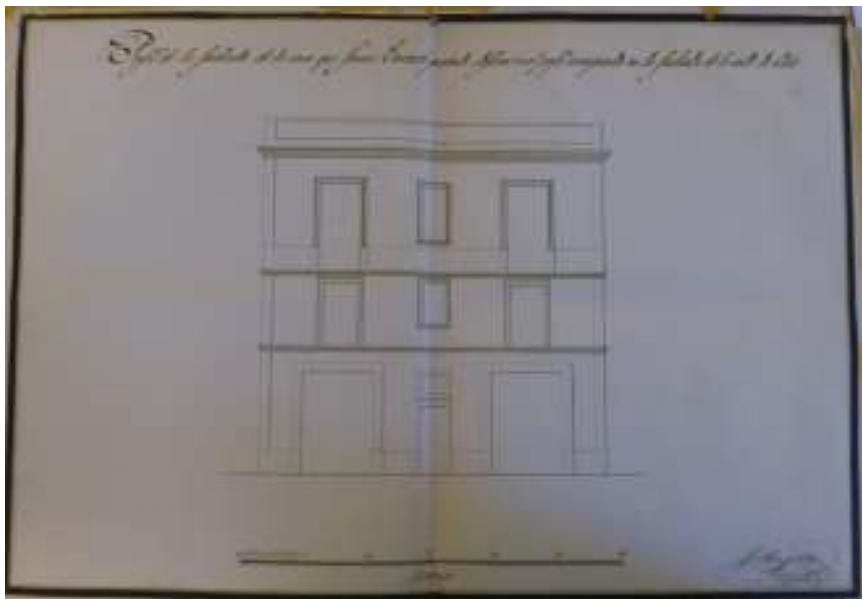
Imatge 4: Plànol. Perfil de la fachada que pretende construir Narcisa Matas en la calle de Lasauca cual casa está comprendida en la zona militar de la Plaza de San Fernando y por lo mismo su fachada no puede tener más que «vara una castellana de dimensión²⁸⁴».

El perfil de façana anterior, és il·lustratiu fins a quin punt el control de la zona polèmica podia afectar a la vila de Figueres, la seva evolució i el seu creixement. Poques vegades hem pogut veure exemples d'aquest tipus, enmig d'una ciutat i en el present cas es dóna per ser un edifici de nova planta que probablement es permeté construir per raó de què el seu entorn estava edificat i, per tant, els problemes defensius que podia representar segons el reglament eren menors. No deixa de sorprendre, i en aquest cas es fa palès per l'any 1847, abans del reglament de 1880 que dóna llibertat al "ram civil" per poder establir els criteris estètics que consideri convenient, l'estructura adaptable sigui diametralment diferent al que s'estava construint en aquell moment a Figueres.

Les edificacions del moment, a Figueres eren més senzilles; guardaven una simetria molt més bàsica sense perdre mai l'esperit neoclàssic del que feia gala Roca i Bros en els seus projectes. El perfil del carrer Lasauca és més complex, amb motllures horitzontals en el primer i segon pis, i una planta baixa que s'interpreta com de pedra o algun material dur sense que la mamposteria sigui present en tot el conjunt, a banda d'una decoració coronant l'edifici amb una barana i un escut al mig de la mateixa en el centre de l'edifici. La contraposició amb altres construccions és evident, i en tenim mostres suficients; aquesta senzillesa, en la que cal comptar que la mamposteria està present, i sense ornamentació de cap tipus. Ens consta un exemple extrapolable datat el 1846, un

²⁸⁴ AHMF. Carpeta de construccions, Josep Roca i Bros. 1847.

any abans, en una zona de la ciutat que està exclosa de la zona polèmica, o tàctica, del Castell de Sant Ferran.

Imatge 5. Plànol. Perfil de la fachada de la casa que Jaime Torrentó pretende edificar con el perfil correspondiente en la fachada de la calle de Olot²⁸⁵.

En ambdós casos, es tracta d'un edifici de tres cossos, amb un entre mitgeres de dimensions més estretes lliurades a les escales d'accés, però que són de bases diferents ja que el de 1846 és més ample i el de 1847 més estret, segons disposicions de vares, de la mateixa manera és evident que el criteri estètic és totalment diferent, tot i tenint en compte que estem davant d'una època diferent, en prou feines un any de diferència, i amb plànols del mateix arquitecte; l'única diferència la podem apreciar en la ubicació de l'edifici, que en el cas del carrer Olot, es trobava fora de la zona tàctica d'influència del Castell de Sant Ferran, i precisament en un dels carrers que configuren l'eixample de la Figueres del segle XIX que prendrà tota la zona sud de la ciutat i el seu creixement urbanístic.

A banda d'això, hem trobat un document rellevant datat el 2 de setembre de 1851, relatiu a l'anomenada *Revista de Inspección*²⁸⁶, la qual és un informe detallat de l'estat de la fortalesa i tota la seva àrea d'influència, incloses les zones polèmiques. D'aquest document, també n'hi ha un anterior, de 1850²⁸⁷, de similars característiques i amb molt poques diferències entre un any i un altre. Entenc, que aquestes revistes d'inspecció, venien donades o bé per canvis soferts en la zona militar o bé per raó que hi hagués de modificar els reglaments o ordenances vigents en aquells moments. Sabem que l'any 1851, hi ha una modificació a les

²⁸⁵ AHMF. Carpeta de construccions, Josep Roca i Bros. 1846.

²⁸⁶ AGM (M). Núm. 3180 - sign.3-1-1-20.

²⁸⁷ AGM (M). Núm. 3180 - sign.3-1-1-22.

ordenances relatives a les construccions en les zones polèmiques, i que posteriorment, el 1856, com hem explicat es modifica el reglament establint tres zones d'influència amb criteris diferents tot i mantenint les 1.500 vares.

En el document de 1851, es donen moltes dades; en primer lloc els espais militars estrictament de control de la fortalesa de Sant Ferran, que comprenien el Castell pròpiament, les Illes Medes en les que hi havia una guarnició i també el punt militar de Roses, on hi havia edificacions militars. A banda d'això, hi ha una relació nominal dels propietaris dels edificis, cases i cavallerisses que consten dins la zona tàctica de la Plaça de Sant Ferran, i que prenen entre tot tipus d'edificacions i propietats varies 338 propietats, de les que es dóna compte del nom del propietari, se les numera per carrer; d'aquesta manera a la zona del carrer de Llers es comptabilitzen 18 propietats, a la zona de la Riera Galligans 33 o al carrer de la Jonquera 78, el Garrigal 12 o l'Arrabal de Besalú (actual carrer Pep Ventura) 26; entre altres carrers de Figueres.

Llegint la relació de les 338 propietats que es troben sotmeses a la servitud edificatòria hom s'adona que Figueres tenia en aquest moment un problema greu de creixement en les zones properes al Castell de Sant Ferran, que prenen el nord, el nord-est, nord-oest del municipi que, a més, ja estava construït en la majoria dels casos o com a mínim havia començat a expandir-se fora del que havien estat els límits històrics de la Figueres medieval.

Això genera un problema de creixement que Figueres, en sentit global, havia començat a resoldre abans de l'arribada de Roca i Bros, amb la construcció d'infraestructures d'enginyeria com la cobertura de la Rambla que permetia traslladar el centre social i econòmic de la vila més lluny de la zona d'influència del Castell. En parlarem una mica més endavant, però amb la documentació i els plànols del castell i de Figueres, que curiosament solien anar sempre junts, es nota la necessitat de creixement de Figueres passa per canviar l'eix clàssic de creixement que portava des d'època medieval i crear un nou espai que podem considerar, i anomenar, com l'Eixample del segle XIX a Figueres.

El document de 1851, i el de 1850 és exhaustiu, no només pel que fa a la relació de les propietats que estan incloses a les zones polèmiques, sinó a l'estat de tota la plaça militar, que comprèn el Castell i les guarnicions de Roses i les Illes Medes, amb una detallada explicació de l'estat de conservació i, també, d'aquells elements que cal arreglar, reformar o acabar de construir que en el cas del Castell de Sant Ferran era palès en diverses àrees que, encara avui, resten inacabades.

El document, explica en un inici les obres de manteniment i reforma que s'han dut a terme durant aquell any, de manera que com a informe inicial i breu aporta dades generals de les obres fetes: *Apreciar de la mucha atención de las obras de*

fortificación y del crecido número de edificios militares que contiene esta Plaza se ha podido con las cortas cantidades hasta ahora asignadas hacer frente á las obras de asignación más urgentes que se han ofrecido durante el presente año.

Con cargo al artículo 1º se ha emprendido la recomposición de la carretera al objeto de continuar esta interesante obra a medida que se reciban fondos aplicables a este objeto.

Con destino al mantenimiento corriente del espresado artículo se han ejecutado algunos reparos al tablero del puente levadizo de la entrada principal; y colocado una flecha nueva y empalando la obra del contrapeso de la puerta de la «Abanzada».

Yguualmente se han ejecutado algunas reparaciones en la cañería del agua la cual con mucha frecuencia se obstruye a raíz de los continuos atascos que por abundancia de tosca se forman en ellas.

De la consignación de Gastos Generales se han cubierto las necesidades más precisas de las oficinas de la Comandancia y Pagadas inversiones a diferentes obras y los haberes del Religioso.

Con respecto al artículo 2º se han continuado las obras en los pabellones del Estado Mayor de la Plaza habiéndose adelantado mucho en la renovación y reparación de las puertas y ventanas inútiles.

Yguualmente se han ejecutado el entarimado y aforo de una cuadra del «Lavaratorio de Mistos» situado en la Plataforma de Santa Tecla, habiendo quedado enteramente para su servicio.

Con cargo al mantenimiento corriente se han blanqueado las cuadras que ocupan la tropa, recompuesto los depósitos de las comunas, blanqueado los Cuerpos de Guardia y puesto una tabla de roble á la puerta de entrada del almacén del Parque de Artillería para impedir la introducción de las aguas pluviales en el mismo.

Yguualmente se recorrieron todos los tejados de las Manzanas de Pabellones, de la Panadería y del Arsenal de Artillería habiéndose limpiado de las yerbas y repuesto todas las tejas levantadas y reemplazado las inútiles²⁸⁸.

Aquest resum, dóna una idea de l'estat en què es troba el Castell, de la mateixa manera que la resta del mateix que segueix més de vint planes, serveix per fer una relació del personal destinat a l'arma d'enginyers, que consta d'un comandant, un mestre major de fortificacions i un zelador, un personal forà restringit per al manteniment d'una fortificació de més de trenta hectàrees. Amb tot, són obres de manteniment, sotmeses a una assignació pressupostària pel que sembla reduïda, i en cap cas noves construccions o continuació d'obres inacabades. Bàsicament ens trobem amb manteniment mínim com el canvi de portes i finestres, arreglar canonades o blanquejar dependències militars per qüestions de salubritat donades les febres que patien el personal militar a la plaça forta de Figueres.

²⁸⁸ AGM(M). Núm. 3180 - sign.3-1-1-20, i Annex documental núm. XII.

Gran part de la relació de l'informe esmentat, ve donada a una relació del conjunt de la plaça en la que informa del total d'instal·lacions que hi conté com a "Puntos Militares", a banda de què informa de l'estat conservació de cadascun d'aquestes instal·lacions, la qual cosa és sabuda, com per exemple els 60 pavellons, 97 casamates o quadres, cavallerisses, Fleca i Cos de Guàrdia (situats a l'entrada del Castell), església, hospital, etc. L'informe signat pel General José Jiménez y Corral, que consta en el mateix informe com a Tinent Coronel, Comandant de Batalló i interí a la Plaça de Sant Ferran i el seu districte, que com hem dit comprenia la guarnició de les Illes Medes i la de Roses.

S'exposa si algun dels edificis militars es troba en situació d'arrendament, o bé si algun d'ells ha patit modificacions, en la zona tàctica, constant que en aquell any 1851 no hi ha hagut modificacions, explicant algun cas concret de Figueres i Roses en què algun propietari ha demanat permís per arreglar la seva propietat o que es troba en curs de fer-ho amb la deguda autorització.

L'informe continua amb la documentació per a la revista d'enginyers que hi consta el personal adscrit a la plaça, i continua de manera exhaustiva amb la *Relación nominal de propietarios de los edificios, casas y caballerías que constan dentro de la zona táctica de la citada plaza*, que constitueix el gruix de l'informe la qual cosa fa pensar que l'interès o com a mínim la preocupació en aquell moment era un control efectiu sobre la zona tàctica de manera que aquesta *Revista de Yngenieros* donava a la superioritat la imatge de control efectiu del territori que aquella pretenia, i de fet el control existia de manera real.

Del document es desprèn que la relació amb la vila, i sobretot pel que fa a la zona tàctica, era de certa normalitat, no he apreciat ni en documentació civil ni en la militar, conflictes amb propietaris afectats per les servituds militars sinó més aviat una convivència pacífica, una mena d'equilibri que, malgrat pogués tenir algun moment més o menys tens, per regla general no hi era sinó que s'entén una assimilació de normalitat tant per les autoritats civils, com per les militars i, també, per les propietats.

A nivell general, també s'havia delimitat de manera efectiva quina era la zona tàctica de control, amb plànols que permetien de manera clara i a simple vista saber quines eren les zones que es trobaven sota control de la servitud militar. Aquesta servitud, sobre el paper sí tenia un efecte realment definitori per a l'evolució del municipi; a Figueres, afecta sobretot a la zona del carrer de La Jonquera de fora, el qual sí patí una aturada en la seva evolució urbanística, malgrat els intents per part de l'Ajuntament de millorar l'entorn a partir d'algunes construccions com la Casa Romaguera o el mateix Teatre Principal.

Imatge 6. Plànol. *Plano de la Plaza de San Fernando y Villa de Figueras, copia del general de dicha plaza y sus contornos a 1500 varas, arreglado a las instrucciones prevenidas por el Ecsmo. Sor. General Director Subinspector en oficio de 15 de Diciembre de 1852 / Cuerpo de Ingenieros del Ejercito, Direccion Subinspeccion de Cataluña, Comandancia de Figueras ; Dibujado por el Mtro. Mayor de Fortifn. José Roca y Bros-- Escala 1:10.000-- 1853 ag. 18. 1 plano : ms., col. ; 48'5x66'8 cm. Orientado con flecha, N. al N²⁸⁹.*

El plànol anterior, de gran detall i bon estat de conservació, deixa en evidència quina era la zona de control efectiva del castell sobre la vila, delimitada amb el color vermell, mentre que la zona de color rosa, o *carmín claro* com manifesta la llegenda del plànol comprèn la part de la vila compresa entre l'actual zona i la de 1.500 vares que era la zona polèmica.

També s'aprecia el curs de la Riera Galligans i el pas per Figueres, d'entrada i de sortida. De la multitud de plànols d'aquest tipus, aquest és l'únic en què es pot veure clarament la influència del castell sobre la vila, influència efectiva, d'una part de la ciutat que com hem explicat acaba tenint dificultats en una zona per al seu creixement, tot i tenint en compte que en l'informe de l'estat de la Plaça queda evidenciat que la lentitud administrativa i la migrada aportació de recursos per a la mateixa plaça fa entendre que l'evolució de la vila, en aquell moment ràpida, no està en consonància amb l'administració militar, gairebé de supervivència.

²⁸⁹ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Fortificaciones. 1:10.000, 1853. ES-DF AGMM PL **GE-18/8** 2103284.

Imatge 7. Detall del plànol. Figueres. *Plano de la Plaza de San Fernando y Villa de Figueras, copia del general de dicha plaza y sus contornos a 1500 varas, arreglado a las instrucciones prevenidas por el Ecsmo. Sor. General Director Subinspector en oficio de 15 de Diciembre de 1852 / Cuerpo de Ingenieros del Ejercito, Direccion Subinspeccion de Cataluña, Comandancia de Figueras ; Dibujado por el Mtro. Mayor de Fortifn. José Roca y Bros-- Escala 1:10.000-- 1853 ag. 18. 1 plano : ms., col. ; 48'5x66'8 cm. Orientado con flecha, N. al N²⁹⁰.*

En el detall del plànol, és més visible la divisió de la zona polèmica. La que apareix en color vermell i verd, és la zona de control efectiva de la que en fan una mena de cens amb numeració pròpia de propietats, que hem comentat que arriben a 338 entre cases, cavallerisses, horts i tota mena de construccions, que comparativament és molt menor a la resta de la vila però que en el context de creixement que hem comentat, sí ens aporta la idea de què Figueres ja en aquell moment creix cap el sentit oposat a on es troba el Castell de Sant Ferran, de manera que tingui molta més llibertat de moviment.

La zona rosada, però també està sota influència del Castell però de manera molt més laxa, més flexible i ja es percep en els afores de Figueres pel sud com comença a trobar-se zones que estiguin fora d'aquesta influència que, d'altra banda, no deixa de ser testimonial primer per ser una zona molt petita i segon perquè, al final, tota la vila o pràcticament es troba sota un control de la plaça militar. Malgrat tot, reiterar que la convivència en aquest moment sembla estar, en

²⁹⁰ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Fortificaciones. 1:10.000, 1853. ES-DF AGMM PL **GE-18/8** 2103284.

la majoria dels casos, calmada i sense problemes tot i la inestabilitat política viscuda en aquells anys.

En els apartats següents, incidirem en aquest aspecte en el sentit que els plànols que hem consultat, confirmen aquesta tesi, aquesta tendència que permeti a Figueres créixer amb certa normalitat i a banda de les directrius, estrictament directes ja que indirectament tota la vila s'hi troba sotmesa, que puguin venir de la superioritat militar que, evidentment, no té perquè tenir, i no tenia en realitat, els mateixos interessos urbanístics, socials o econòmics que el Castell, malgrat que d'una manera o una altra també hi té influència clara, donada la interacció sobretot social i econòmica que aquesta situació genera.

3.b.iii El Creixement de la Vila i la vida al Castell

La combinació de creixement urbà i vida quotidiana d'una gran plaça militar com era el Castell de Sant Ferran, fa pensar que és interessant posar-les si és possible en comparació, o si es vol en contraposició. Potser, només potser, ens trobem davant d'una reiteració al que ja hem explicat, però sí penso que és molt interessant fer-la perquè al capdavall estem contraposant dos models, dos maneres d'entendre la realitat i el territori, una de dinàmica i una altra més de manteniment, que s'ajuden mútuament d'alguna manera, o si més no una ajuda a l'altre, encara que sigui indirectament.

En aquest apartat, no incidirem novament en el creixement de Figueres atès que en capítols anteriors n'hem parlat, però sí penso que és rellevant parlar de com evoluciona i creix Figueres i com ho fa el Castell. Figueres, des d'inicis del segle XIX i després de l'ocupació francesa, inicia un procés de creixement que es veu representat per diverses obres de millora en matèria d'infraestructures d'enginyeria com la Rambla el 1830, com abans havia estat la Plaça de l'Ajuntament el 1825 i en dates similars també la Plaça de les Patates. Aquest creixement comporta, també, un increment de l'activitat comercial i social, i per tant un increment de la riquesa de la Vila, que en aquells moments vivia una eclosió urbana com mai abans l'havia viscut. Figueres venia d'un creixement significatiu, malgrat els conflictes bèl·lics i tot el que ells comportaven, però en aquests moments amb una relativa tranquil·litat en matèria de conflictes militars, viu una expansió realment rellevant, i només comparable a grans ciutats de Catalunya com Barcelona, o per exemple Girona.

Aquest dinamisme, també es pot contraposar amb l'activitat al Castell de Sant Ferran; en l'apartat anterior, hem pogut apreciar com la vida al castell era relativament estàtica, sense activitat remarcable, una tranquil·litat però amb la que es pot significar que estem parlant de pau i fora de conflictes bèl·lics entre països.

La feina que es duu a terme al Castell en aquells anys, és bàsicament de manteniment en la mesura del possible, i intentar millorar aquelles parts que sigui possible.

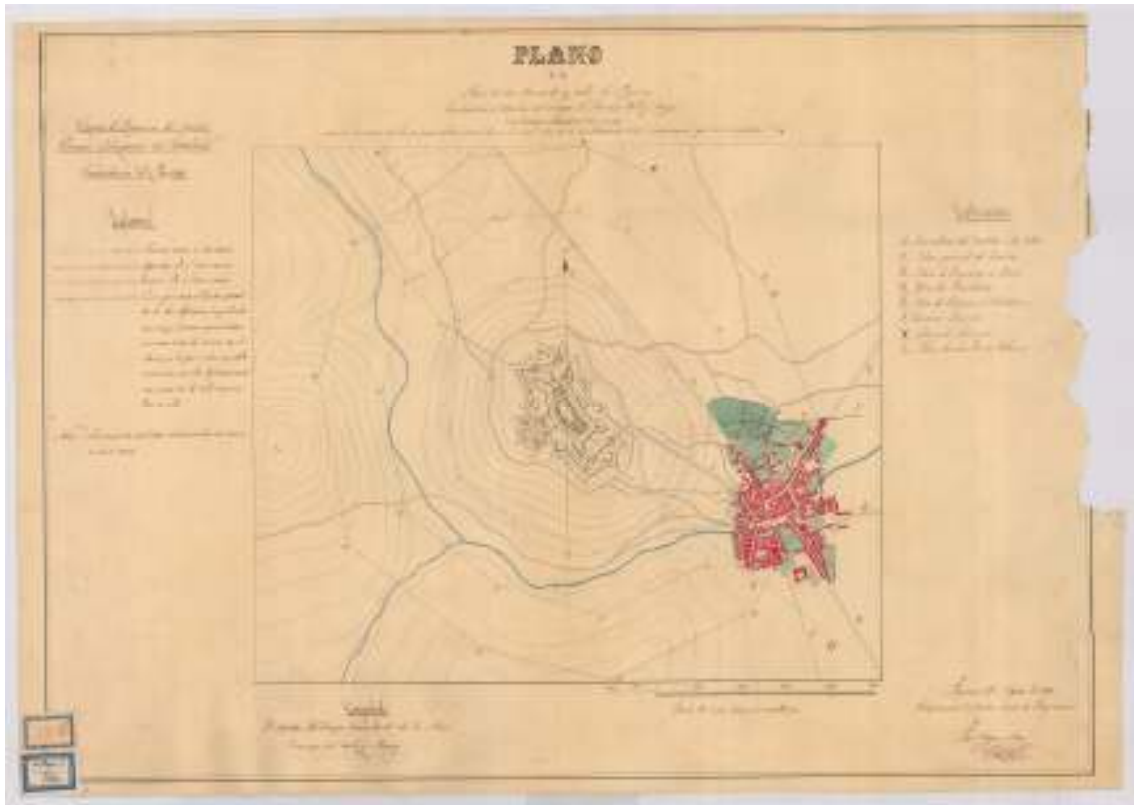
De la documentació consultada, tant en l'informe de revista comentat²⁹¹, com altres estudis sobre el Castell, deixa palès que l'estat de conservació és dolent, que la salubritat del mateix és dolenta donant-se casos d'epidèmies que provoquen l'evacuació de la tropa fins a Figueres per poder-les eradicar; tot plegat ens dóna una imatge de cert estancament en l'activitat de la fortalesa, vinculada al manteniment de la Plaça forta i també, al compliment de tot el relatiu a les zones polèmiques, les quals es consideren en aquell moment vitals per poder garantir la defensa del castell en cas que sigui necessari.

Comptem amb documentació gràfica que evidencia les dades exposades, a partir de la consulta dels plànols del castell i vila amb què compta la Cartoteca Militar de Madrid, a l'Arxiu Militar de Madrid, hem pogut adonar-nos d'una banda d'aquesta contraposició realment sorprenent, però també de dades amb les que no s'hi comptava com, per exemple, que a banda del plànol de Figueres de 1859, fet per Roca i Bros, i que es considerat un dels més moderns de l'època, n'hi ha d'anteriors, també executats pel mateix, ni més ni menys de 1847, i amb un grau de detall i fiabilitat millors que els de 1857.

Trobem molta planimetria en aquests poc més de deu anys relativa tant al Castell com a Figueres i el seu entorn; no deixa marge per al dubte que Roca i Bros coneix perfectament el terreny i, com comentarem més endavant, exhorta al mateix Ajuntament per a què procedeixi a la confecció d'un plànol de la vila segons la normativa vigent, ja el 1848, la qual cosa l'ajuntament no durà a terme fins a onze anys després, probablement perquè les necessitats en aquest sentit quedaven cobertes ja fos pels plànols existents dels enginyers militars, ja fos pels coneixements que posseïa Roca i Bros.

A partir de la comparació d'ambdós plànols, podem fer-nos una idea força clara d'aquesta evolució urbana de Figueres cap a la seva transformació en ciutat o com a mínim quin és el camí que pren per arribar a ser-ho, el títol de la qual no li és concedit fins el 1875 per ordre d'Alfons XII, i del manteniment de la fortalesa dins dels estrictes cànons del manteniment i cada vegada amb un pes específic menys important del que havia tingut, per exemple, en les primeres dècades del mateix segle.

²⁹¹ AGM (M) . Núm. 3180 - sign.3-1-1-20, i Annex documental núm. XII.

Imatge 8. Plànol. *Plano de la Plaza de San Fernando y villa de Figueras / Levantado por el Capitan del Cuerpo D. Francisco Valle y Magens con la Plancheta y Telemetro de Ertel y John, para la demarcacion de las tres zonas tácticas prevenidas en la Real orden de 16 de Setiembre de 1856 e instrucciones que la acompañan ; Cuerpo de Yngenieros del Ejercito, Direccion Subinspeccion de Cataluña, Comandancia de Figueras ; Dibujado por el Maestro Mayor de Fortificacion José Roca y Bros-- Escala [1:10.000],-- 1857 ag. 19. 1 plano : ms., col. ; 34x39'8 cm. en h. de 49x70'1 cm. Figura 'Escala de 1 por 10.000'. Orientado con flecha, N. al N. Relieve representado por curvas de nivel²⁹².*

En aquest plànol de 1857, el més conegut de Roca i Bros sobre el Castell de Sant Ferran i la Vila de Figueres, és apreciable gràcies a la demarcació de la vila en color vermell, així com les llegendes explicatives que es donen en el mateix plànol, com Figueres creix en el sentit oposat a on es troba situat el Castell de Sant Ferran, és a dir en direcció sud amb una evolució sobretot del carrer Sant Pau que en aquell moment es troba urbanitzat fins a l'alçada del Col·legi d'Humanitats (Institut Ramon Muntaner) i ja gairebé acabada la urbanització del carrer Vilafant i carrers annexes, fins a l'actual carretera Nacional II en què queda tallat el creixement per l'existència de les servituds militars que, com hem explicat, no només no permetien reformar el construït, ni aixecar més d'un pis, ni utilitzar els materials constructius que es desitgessin, sinó que prohibia construccions de nova planta amb la qual cosa l'evolució en aquesta zona del municipi quedava reduïda en tota la seva expressió, tot i tenint en compte que estem l'any 1857 en què la divisió de les zones polèmiques s'havia flexibilitat en tres espais que tenien

²⁹² AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Geografia Militar. 1: 10.000, 1857. ES-DF AGMM PL **GE-3/7** 2103447.

diferents criteris que feien la servitud més portable²⁹³, però tot i això insuperable per un municipi dinàmic com era la Figueres de meitats del segle XIX.

A través del plànol anterior, s'aprecia perfectament com Figueres es troba estancada en direcció Nord, Nord-Est i Nord-Oest, amb un tall gairebé perfecte, mentre en la part Sud sí creix i acaba convertint-se en l'espai d'eixample que tot i que existia amb anterioritat, amb Roca i Bros tindrà una ordenació que permet considerar-la, tanmateix, com l'eixample del XIX.

Tot i això, el plànol de 1857, és enormement precís i resulta relativament fàcil determinar la situació de Figueres, no només respecte al Castell, sinó l'evolució de la mateixa respecte dels espais més emblemàtics o més característics del municipi com ara la Rambla, o les diverses places que la definien, i que permeten comprovar com el centre de la vila que durant dècades havia estat al voltant de la plaça de l'Ajuntament i que encara mantenia la imatge de centre medieval, s'ha desplaçat cap a la una nova zona més gran, més ampla i que permet un desenvolupament social i econòmic normal.

A través del plànol, també es poden apreciar els cursos fluvials que arriben a Figueres i que seran de vital importància pel municipi en aquesta època atès que no es disposava d'aigua corrent, i els mateixos tampoc podien abastir de manera normal a un municipi que es trobava en constant evolució, i amb una indústria incipient, com explicarem més endavant, que necessitarà de l'aigua per poder desenvolupar la seva tasca industrial de manera normalitzada.

Així també, es poden apreciar com les diverses zones pintades de color verd que envolten Figueres per la part nord i est, es tracten de zones agràries; Figueres continua comptant amb una destacada activitat agrària que anirà perdent-se a mida que es vagi urbanitzant el municipi, excepte per la part nord en què es troba amb el llinar del poble de Vilabertran, el qual comptava i encara compta amb una zona d'horta molt important que, a dia d'avui, en major o menor mesura encara es conserva i, també, és la zona de Figueres que manté ni que sigui testimonialment alguna explotació agrària encara avui en l'actualitat.

Tot l'explicat fins ara, és fàcilment apreciable a través de l'ampliació del plànol que es pot veure a continuació, ampliat de manera que es veu perfectament el perímetre de Figueres, i que es tracta d'una ampliació del plànol general del Castell i de Figueres de 1857, i que compta amb un alt grau de detall en l'execució i permet comprovar el nivell d'urbanització de bona part de tot el municipi.

²⁹³ MAS, *La presencia militar*, p. 148.

Imatge 9. Detall del Plànol de 1857. Plano de la Plaza de San Fernando y villa de Figueras / Levantado por el Capitan del Cuerpo D. Francisco Valle y Magens con la Plancheta y Telemetro de Ertel y John, para la demarcacion de las tres zonas tácticas prevenidas en la Real orden de 16 de Setiembre de 1856 e instrucciones que la acompañan; Cuerpo de Yngenieros del Ejercito, Direccion Subinspeccion de Cataluña, Comandancia de Figueras ; Dibujado por el Maestro Mayor de Fortificacion José Roca y Bros--Escala [1:10.000],-- 1857 ag. 19. 1 plano : ms., col. ; 34x39'8 cm. en h. de 49x70'1 cm. Figura 'Escala de 1 por 10.000'. Orientado con flecha, N. al N. Relieve representado por curvas de nivel²⁹⁴.

²⁹⁴ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Geografia Militar. 1: 10.000, 1857. ES-DF AGMM PL **GE-3/7** 2103447.

Hem comentat per sobre el tema de l'aigua, que per Figueres era cabdal no només per la indústria incipient sinó, també, pel rec dels espais agraris que encara existien al municipi i que no eren pocs. Geogràficament, Figueres és un espai receptor d'aigües pluvials, per la qual cosa ha disposat històricament de recs, fonts, brolladors, etc., alguns dels quals encara es mantenen i els que no, es poden apreciar en el "nomenclàtor" de la ciutat.

En el plànol anterior, es pot apreciar l'arribada de la *Riera Galligans*, que queda coberta per la Rambla, i la seva sortida en direcció a Vilabertran, i desaiqua al riu Manol que és afluent de la Muga; aquesta probablement sigui la més rellevant, però no l'únic ja que existia el *Rec Gatillepis*, *Rec Susanna*, *Rec Mas Pal*, *Rec Arnau*, *Rec Sessina*, *Rec del Castell*, *Rec de l'Aigüeta*, *Torren dels Jueus*, *Rec Riussec*, *Rec Madral*, *Rec Merdisser*, *Rec del Cementiri*, *Rec de l'Estació*²⁹⁵, entre molts altres, així com fonts, molins, pous, estanys, basses, mines (d'aigua), deus, etc. Cadascuna d'elles, normalment, de propietat privada i en el que l'Ajuntament havia de pactar l'aprofitament que se'n feia amb els propietaris, marcant dies i hores de rec, servien tant pel consum com pel rec.

Amb els anys, els drets d'aprofitament provocaren que la necessitat d'aigua es fes més imperiosa i, ja dins del segle XIX, es plantejà l'aprofitament d'aigües sobrants del Castell per Figueres, ja que la fortalesa rebia l'aigua de la mina dels Frares, situada a Llers, i que s'havia canalitzat a través d'un aqüeducte construït per enginyers militars per poder abastir al Castell, infraestructura coneguda com a *Arcs del Castell*, la qual encara existeix en part.

Imatge 10. Fotografia dels *Arcs del Castell* abans de l'enderroc de la part central per raó de la construcció de l'Autopista AP-7²⁹⁶

²⁹⁵ Josep Mª BERNILS MACH, «Les Fonts i les Aigües de Figueres», 24, p. 282.

²⁹⁶ Imatge: www.empohrda.com [en línia].

L'Ajuntament sol·licitarà, ja el 1817, l'aprofitament de les aigües sobrants del castell per poder donar subministrament a la vila que, ja en aquell moment, tenia mancances; una sol·licitud que serà aprovada pel Ministeri de la Guerra i amb la condició de vendre l'aigua que volguessin comprar els veïns per poder-ne gaudir del servei a casa seva²⁹⁷. Val a dir que molta gent disposava de pous propis i es creia que ningú compraria l'aigua, en tot cas aquella canalització era força deficient i a voltes hi hagué contaminació de l'aigua al entrar en contacte amb femers i comunes d'habitatges, amb insalubritat.

La canalització i cobertura de la riera, al 1831, posava cert ordre en matèria de fonts, abeuradors i safareigs, però el subministrament continuava essent deficitari per a Figueres; l'any 1852, L'Ajuntament davant del problema de subministrament, sol·licita de nou al Castell l'aprofitament d'aigües sobrants per a Figueres el 30 d'abril de 1852²⁹⁸, la qual és concedida mitjançant R.O., sota diverses condicions.

Aquesta vegada, però, la R.O. expressa la necessitat que es passin les comunicacions a l'Arquitecte Municipal Josep Roca i Bros per a què "il·lustri" a l'ajuntament al respecte, recordant que també era el Mestre Major de Fortificacions del Castell. Aquest cop però, també s'estudia la millor manera de transportar les aigües fins a Figueres per raó d'eficiència, salubritat i també amb el menor cost possible pel Consistori, aprovat segons l'Enginyer Militar del moment des d'on havia de prendre's l'aigua i com havien de ser les canalitzacions per transportar-la, la qual cosa garantia tant el subministrament com pel que fa a la seguretat en matèria de filtracions i salubritat. L'Ajuntament, pren possessió de les aigües sobrants el 29 d'agost de 1853²⁹⁹.

Durant els anys 1854 i 1855, hi hagué una gran activitat amb l'aprovació del pressupost que ascendia a 6.500 rals de billó³⁰⁰, l'aprovació del Comandant d'Enginyers del Castell i d'altres afegits per reparacions d'altres canonades. Les quantitats d'aigua eren aproximadament de 210 plomes d'aigua que és un equivalent a 420.000 litres d'aigua³⁰¹.

Aquestes aigües, es pagaren a través de l'Ajuntament en una part però també hi hagué adquirents, famílies benestants que hi contribuïren. Es pogueren establir

²⁹⁷ BERNILS, «Les Fonts i les Aigües», 24, p. 295.

²⁹⁸ *Ibidem*, p. 297.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 298.

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 298.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 298.

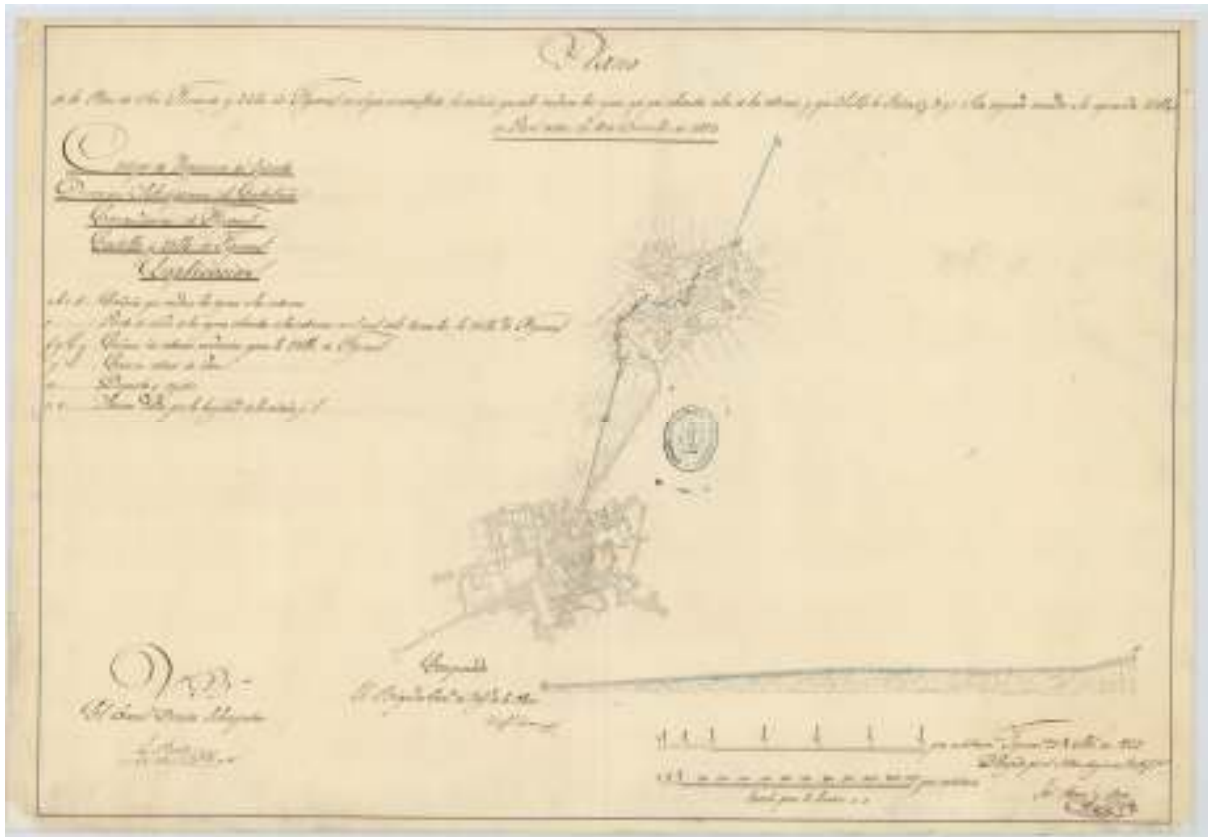
fonts públiques, i algunes d'aquestes famílies pogueren fer arribar aquest sobrant d'aigües fins a casa seva, la qual cosa suposava un subministrament continu d'aigua que era un avenç respecte del que existia fins llavors.

En aquesta millora urbana intervé de manera definitiva Josep Roca i Bros, tant com arquitecte municipal com mestre major de fortificacions en el benentès que es tracta d'una mena d'infraestructura mixta que sortia del Castell però revertia sobre Figueres, en un exemple més que significatiu de convivència i, en aquest cas, bon veïnatge atès que aquesta canalització suposa una millora en molt de la vida quotidiana dels figuerencs.

Imatge 11. Plànol de canalització d'aigües. *Plano de una parte de la villa de Figueras y de los terrenos inmediatos al desagüe del arroyo Galligans / Cuerpo de Yngenieros del Ejército, Direccion Subinspeccion de Cataluña, Comandancia de Figueras ; Dibujado por el Mtro. Mayor de Fortificacion de Figueras José Roca y Bros-- Escala [ca. 1:1.096], 700 Pies Castellanos [= 17,8 cm]-- 1853 abr. 22. 1 plano : ms., col. ; 64,3x44,6 cm. Escala numérica 1:1.250 Orientado con flecha, N. al NE³⁰².*

³⁰² AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Conductores de Agua. 1: 1.096, 1853. ES-DF AGMM PL **GE-5/8** 2103113.

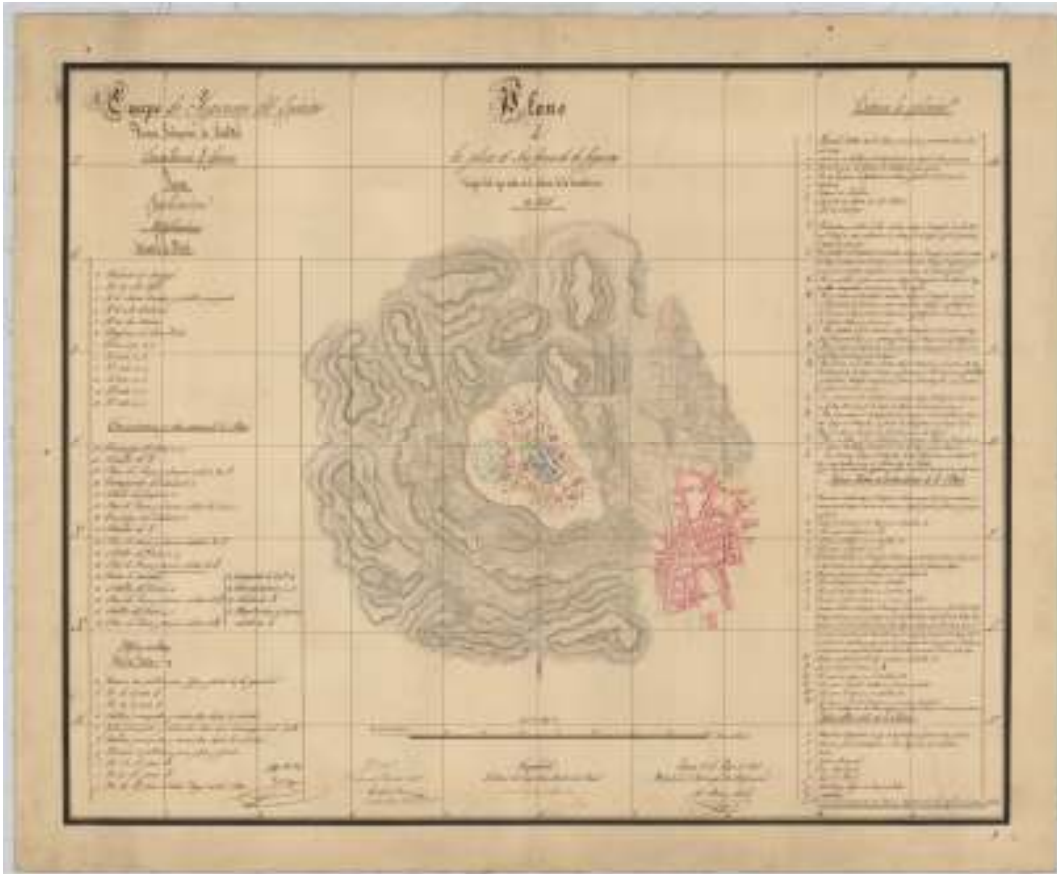
Imatge 12. Plànol i perfil general de canalització d'aigües. *Plano de la Plaza de San Fernando y Villa de Figueras en el que se manifiesta la cañería que debe conducir las aguas que por sobrantes salen de los sistemas y que S.M. la Reina (g.D.g.) se ha dignado conceder a la expresada Villa en Real orden de 18 de Diciembre de 1852 / Cuerpo de Yngenieros del Ejército, Dirección Subinspección de Cataluña, comandancia de Figueras... ; Dibujado por el Mtro. Mayor de Fortifn. José Roca y Bros-- Escala [ca. 1:6.284], 3000 pies castellanos [= 13,9 cm] y [ca. 1:10.021], 5000 pies castellanos-- 1853 sept. 29. 1 plano : ms., col., montado sobre tela ; 42,7x62,7 cm.³⁰³*

Aquesta obra d'enginyeria, que comparada amb d'altres, podria considerar-se de poca importància, suposà un avenç per Figueres, ja que aquestes canalitzacions s'utilitzaren fins a èpoques recents i, encara avui, existeixen tot i que ja no es fan servir.

En el plànol i perfil general de canalització d'aigües, s'aprecia tot el projecte de canalització d'aigües i el perfil de desnivell que el permetia. Aquest plànol i el perfil, recull les canonades que condueix les aigües cap a les cisternes, conegudes també com a poternes, el punt de sortida de les aigües sobrants que pren Figueres i que es troba dins el castell, recorregut interior del castell amb la conducció cap a Figueres, canonada exterior amb un dipòsit i registre d'entrada de quantitats a banda del perfil amb la secció donada per la longitud de la canonada, la qual permet fer arribar els sobrants amb l'impuls de baixada.

³⁰³ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Conductores de agua. 1: 10.021, 1853. ES-DF AGMM PL **GE-17/11** 2103076.

L'interès per la vila de Figueres era evident pels comandaments del Castell, per la qual cosa és una constant trobar-se plànols del Castell i de Figueres, en moltes ocasions per mesurar i mantenir controlada les zones polèmiques, però també per poder calcular el creixement de la vila a mida que passaven els anys. Un dels plànols més complerts que he trobat, i del que no he trobat cap referència complerta en la historiografia local és el de 1847, també executat per Roca i Bros, amb un grau de definició i d'explicació del mateix com cap altre dels que he consultat.

Imatge 13. Plànol. *Plano de la plaza de San Fernando de Figueras : Copia del que existe en el archivo de la Comandancia... / Cuerpo de Ingenieros del Ejército, Direccion Subinspeccion de Cataluña, Comandancia de Figueras ; Dibujado por el Mtro. Mayor de Fortificacion José Roca y Bros-- Escala 1:10.000-- 1847 mayo 25, 1 plano: ms., col., montado sobre tela ; 63'5x77'6 cm. Orientado con flecha, N. al N. Relieve representado por normales*³⁰⁴.

La importància d'aquest plànol de població la considero molt elevada, no només per la definició i el grau d'explicació del mateix, sinó per què aporta dades que els altres no aporten, com calorejar de color diferent els edificis que es troben a Figueres i són de titularitat pública, dels que són clarament definibles l'Ajuntament i el Col·legi d'Humanitats, de la mateixa que caloreja els espais interns del Castell de Sant Ferran amb la qual cosa ens podem fer una idea de en quin emplaçament

³⁰⁴ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Planos de Población. 1:10.000, 1847. ES-DF AGMM PL **GE-19/11** 2103438.

es troben cadascuna de les dependències i quin era el seu ús en aquell moment, el 1847, amb una definició de les comunicacions i les obres exteriors que hi ha a la Plaça Forta, els edificis militars dins de la Plaça Forta, definició igualment del perímetre del recinte del castell i definició mitjançant línia de punts de la zona de la vila que es troba composta per la zona polèmica, o tàctica.

Un plànol, el conjunt del qual ens dóna una idea molt ajustada de com era la vila i el castell, com estaven distribuïts els diferents espais de cada un i com es defineixen; la importància dels edificis públics civils dins del municipi i, alhora, la complexitat d'un espai geogràfic de relatives poques dimensions si tenim en compte que ens trobem davant de la que era la fortificació més gran d'Europa occidental i un municipi, Figueres, que creixia a un ritme més ràpid del que feien altres del seu entorn més immediat. Un conjunt d'evolució i creixement tutelat per la mateixa persona, a meitat del segle XIX: Josep Roca i Bros.

5.c El binomi: Arquitecte Municipal i *Maestro Mayor de Fortificaciones*

Aquest apartat tot i que serà breu, el considero imprescindible per què al llarg d'aquest capítol, i molt probablement en l'apartat anterior titulat *Figueres i l'element militar* queda palesa l'enorme importància que tindrà per Figueres que Josep Roca i Bros fos alhora l'Arquitecte Municipal de la Vila i *Maestro Mayor de Fortificaciones* del Castell de Sant Ferran.

En definitiva, del que estem parlant és del control efectiu del territori, de donar-li forma i contingut en un moment clau per la zona de l'Empordà, i sobretot de Figueres, la qual es troba en un procés de creixement rellevant, en una mena de camí de sortida que la portarà a convertir-se el 1875 en ciutat i en assumir, de ple dret, una capitalitat del nord de Catalunya i de l'Estat que si bé tenia al ser Cap del Partit Judicial, no era efectiva.

Concentrar aquest control, com a mínim a nivell de confecció dels elements que acaben portant-se a terme com ara la canalització d'aigües sobrants del castell per a Figueres, dóna una idea de la importància de la figura de Roca i Bros a la Figueres de mitjans del segle XIX. La contraposició entre arquitectes acadèmics i enginyers militars, que a Barcelona fou especialment crua entre Cerdà i Garriga i Roca, que provocà entre altres coses l'aparició de la revista d'arquitectura espanyola *Boletín Enciclopédico de Nobles Artes*³⁰⁵, publicada per un grup d'arquitectes format per Miguel Garriga i Roca, Josep Oriol i Bernadet, Antoni Rovira i Trias, i Daniel Molina i Casamajor. No fou el cas de Figueres, que lluny de

³⁰⁵ SAGARRA, «Arquitectes i enginyers», VI, p. 196.

l'Acadèmia i la polèmica, acaba essent un espai en què Roca i Bros aconsegueix exercir el control d'aquest territori que s'havia acabat per dividir entre els enginyers que s'encarregarien de les obres públiques que no deixava de ser un model centralitzador que no acceptaven així com les obres civils d'estructuració territorial d'interès per l'Estat, i els arquitectes acadèmics als quals se'ls havia deixat el model urbà, i no el de planificació sinó el de "paisatge" en l'edificació i la definició del "caràcter" dels nous edificis públics i dels nous espais urbans que anaven apareixent³⁰⁶.

A la zona de Figueres, aquest paper quedarà circumscrit a una sola persona, Josep Roca i Bros, que farà aquest exercici de concentració de manera que podrà vetllar pels interessos de Figueres, a la que donarà "caràcter" dels nous edificis públics i els nous espais urbans que anaven apareixent, com explica Ferran Sagarra, però alhora durà a terme aquest model centralitzador dipositat als enginyers militars³⁰⁷ en matèria d'obres militars però també, i la prova són les canalitzacions d'aigües i també el fet de pertànyer a la Junta d'Obres de cobriment de la riera Galligans. Roca no era enginyer militar, però sí acabarà coneixent perfectament el territori de la zona de l'Empordà, degut a la seva feina al Castell de Sant Ferran que com a plaça forta comptava amb altres guarnicions en altres punts com Roses o les Illes Medes, com hem explicat.

Probablement, el fet de ser un subaltern del Cos d'Enginyers de l'Exèrcit, com se'ls considerava als mestres de fortificacions li va permetre desenvolupar aquesta doble tasca que representa, per a ell un coneixement profund i extens del territori sobre el que treballava, a banda de la confiança que hi havia dipositat tant l'Ajuntament de Figueres com el propi Cos d'Enginyers de l'Exèrcit que valorava, i molt, tant les seves qualificacions com el seu estatus d'arquitecte municipal de Figueres.

De la mateixa manera que destaquem la tasca d'arquitecte acadèmic, de docent i d'urbanista a Figueres en diferents àmbits que en parlarem més endavant, també cal destacar la importància d'aquest binomi que permet crear infraestructures que podríem dir són civils i militars, com la canalització d'aigües, en aquell moment en què s'entrecreuen els interessos i les necessitats de la vila per una banda, com és el subministrament d'aigües a la població, i la voluntat de control de la mateixa infraestructura donat que si bé la paga la municipalitat, qui aprova el projecte, qui dissenya el projecte i que obliga a executar-lo segons les seves interessos és el Cos

³⁰⁶ Ibídem, p. 197.

³⁰⁷ Josep Roca i Bros no era enginyer militar, sinó que se'l considerava un subaltern de l'exèrcit, tot i que la seva influència és clarament apreciable en la seva feina al Castell de Sant Ferran, a banda de ser la persona que hi residia permanentment i coneixia el territori.

d'Enginyers de l'Exèrcit, tot i que amb molta satisfacció per part de l'Ajuntament per la seva consecució, i amb la figura de Roca i Bros en el binomi que, en aquest cas, representa una combinació perfecta pel conjunt del territori.

Igualment, ens dóna una idea molt clara de la flexibilitat en la feina de Roca i Bros, atès que malgrat que ens trobem davant d'un professional molt competent, i que la seva formació artística, de dibuix i composició també sobresurt en aquells paràmetres més tècnics en els que estan més avesats els enginyers, de manera més que excel·lent, la qual cosa no només no és fàcil sinó que tampoc era habitual i només quedava reservada als grans arquitectes.

5.d Els anys de màxima activitat

Parlar de màxima activitat en el cas de Josep Roca i Bros, resulta una mica complicat ja que una de les conclusions a les que vaig arribar quan tot just portava la meitat d'aquesta investigació era que Roca i Bros era una persona molt treballadora. En tots els àmbits en què es va moure, sobresurten dos elements fonamentals, per una banda la seva enorme discreció i per l'altra la seva enorme capacitat de treball, ja fos a l'Institut, com arquitecte privat, com arquitecte municipal o com a *Maestro Mayor de Fortificaciones de 2ª clase* del Castell de Sant Ferran de Figueres.

En aquest darrer apartat d'aquest capítol, vull destacar els moments de màxima activitat de Roca i Bros com a mestre de fortificacions, al llarg de la seva carrera que durarà fins a la seva mort a la Vila de Gràcia el novembre de 1877. Farem un capítol dedicat als darrers anys de Roca i Bros, una vegada que ja marxa de Figueres i s'estableix a Barcelona. En aquest apartat, considero rellevant fer un breu relat de la tasca duta a terme en el moment de màxima activitat que, evidentment i sinó no hauria fet aquest apartat, coincideix amb la seva estada a Figueres i al Castell de Sant Ferran.

De la documentació que he pogut consultar sobre Roca i Bros a l'Arxiu General Militar de Madrid, així com el de Segòvia amb la seva fulla de serveis a l'exèrcit, he pogut extreure els anys de màxima activitat així com, i em sembla oportú esmentar-los, els espais on va dur a terme aquesta activitat, que curiosament no es circumscriu només al Castell de Sant Ferran i a les guarnicions de Roses i les Illes Medes, com veurem a continuació.

D'aquesta manera, ens apareixen més de trenta expedients relatius a obra militar executats per Roca i Bros, i rubricats pel General Director Inspector del Cos d'Enginyers del Castell de Sant Ferran. Concretament, n'hi ha prop de quaranta, dels quals la majoria corresponen o bé a plànols de població i del Castell de Sant

Ferran, i a plànols de façana, perfil i planta d'edificis militars com la construcció d'una caserna per a 500 soldats d'infanteria situat en el primer pis de l'edifici de l'Hospital³⁰⁸, així com arranjaments en diversos espais de la fortalesa com les casamates, el cos de guàrdia, la fleca, etc. Així mateix, també estan les obres d'enginyeria de canalització de les aigües sobrants del castell cap a Figueres, i també plànols per construir un cos de guàrdia en una plaça pública a Barcelona, datat de l'any 1844³⁰⁹, i que possiblement és el que menys lligui amb el conjunt de la seva obra militar. Consten els plànols de presó pública per a Figueres, que tot i que no consten com a datats, també els podem situar l'any 1844 a través de la seva fulla de serveis i del resultat de les proves d'accés al Cos d'Enginyers de l'Exèrcit, del que ja n'hem parlat³¹⁰.

Hi ha altres projectes que com a mestre de fortificacions que surten de l'àmbit de Figueres; algun dels quals està sota la lògica de la plaça forta de Sant Ferran ja que es troba dins del seu districte, com un plànol del Castell de Roses³¹¹, juntament amb el seu entorn, el poble de Roses i la delimitació de 1.500 vares que estableix la zona polèmica, o tàctica, de servitud militar. És evident que els espais que es troben dins del control de defensa militar tenen un especial interès i treball per part de les autoritats militars, la qual cosa em fa pensar que probablement fos un dels elements que més tenien en compte en aquests moments des del Govern central.

Un altre projecte que cal tenir en compte, i n'hem parlat en planes precedents, és el projecte de presó per a Girona³¹², que data de 1854, i que també té juntament amb el plànol de presó de Figueres i els de les canalitzacions d'aigües sobrants del Castell que aprofitarà Figueres, aquell component a mig camí entre l'element militar i el civil, en el sentit d'obra pública d'enginyeria que té interès "nacional" dins aquella tendència de centralització que comentàvem en relació a determinades infraestructures que l'Estat considera que han de formar part del control del territori i de les que se'n fan càrrec el Cos d'Enginyers de l'Estat.

Un altre projecte que té unes característiques especials, datat el 1852, és el plànol per a la construcció en el centre de La Jonquera, d'una caserna que té per objecte

³⁰⁸ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Cuarteles. 1:200, 1853. ES-DF AGMM PL **GE-4/15** 2103412.

³⁰⁹ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. FIGUERAS (Gerona). Edificios Militares. 1:111, 1844. ES-DF AGMM PL **B-21/7** 2130116.

³¹⁰ AGM(S): Sección I, legajo R.1455.

³¹¹ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. ROSAS (Gerona). Fortificaciones 1:10.000, 1856. ES-DF AGMM PL **GE-20/1** 2103254.

³¹² BPG. Biblioteca de Girona. ACG/30.

incloure no només tropes d'infanteria sinó, també, a Carabiners i a la Guàrdia Civil³¹³; un projecte, segons l'explicació del mateix plànol, va ser aixecat a ull i a passes per Roca i Bros, que signa el projecte, i amb llegenda de claus numèriques i alfabètiques. Es tracta d'una caserna petita, urbana, que entenc com una passa més dins del control de territori fronterer la qual cosa també posa en evidència com l'estabilització de relacions amb França, que havia estat un dels principals problemes de l'Estat durant el tombant de segle canvia vers el control civil del territori, si tenim en compte que es pretén que en aquesta caserna tinguin cabuda el Cos de Carabiners³¹⁴, que tindrà funcions de control de duanes i passos fronterers, i de la Guàrdia Civil³¹⁵, que durà a terme funcions de seguretat pública, i tenint en compte que la Guàrdia Civil serà el primer cos policial, de naturalesa militar que desenvoluparà aquestes tasques dins l'àmbit estatal³¹⁶, la qual cosa és una prova més d'aquesta centralització, ja comentada, relativa al control del territori en aquest cas sobre temes de seguretat sobre la població civil.

Amb tot, i a banda d'això, sí comprovo que la seva època de màxima activitat està entre 1846 i 1857, a banda de projectes puntuals com aquest de Barcelona de 1844. En aquest sentit, són projectes els quals estan datats, però n'apareixen d'altres que no ho estan, tot i que molt probablement estiguin dins d'aquesta etapa.

Dels projectes sense datar, destacar-ne tres que trobo relatius al poble de Santa Coloma de Farners, que estaria fora del control de districte de la Plaça Forta del Castell de Sant Ferran. Es tracta de tres projectes que no tenen data d'execució, però penso que estarien entre els primers que va dur a terme Roca i Bros com a mestre de fortificacions. D'entrada destacar, que l'escala gràfica en la que estan realitzats són "pams catalans" i no en "peus castellans" com solien fer-se aquests plànols de casernes militars, i a més són pams catalans sense equivalències³¹⁷.

³¹³ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. LA JUNQUERA (Gerona). Cuarteles. 1:1.000, 1852. ES-DF AGMM PL **GE-2/4** 2103237.

³¹⁴ Cos de Carrabiners de costes i fronteres: Cos policial, que duia a terme tasques de control d'aduanes i costes, vinculats al Ministeri d'Hisenda durant molts anys, fou creat el 1829 pel Mariscal José Ramón Rodil, es fusionà el 1944 amb la Guàrdia Civil.

³¹⁵ Guàrdia Civil: Cos policial, de naturalesa militar, que desenvolupa tasques de policia en temps de pau, i amb un especial caràcter de servei a la societat, segons els seus estatuts. Creat el 1844 pel Duc d'Ahumada.

³¹⁶ Ramón GOMEZ MARTINEZ, *El Estatuto Jurídico-Constitucional del militar de carrera en España. Antecedentes, fundamentos y situación actual*, p. 111-114.

³¹⁷ El pam català és una antiga mesura de longitud antropomètrica, és a dir calculat amb el palmell de la mà estesa.

Es tracta de casernes per a cossos d'Infanteria³¹⁸, sense especificar el nombre de soldats pels que estaria destinada l'edificació, i a més seria també un projecte que presenta l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners per aprovació per part del Cos d'Enginyers. Aquest projecte està conformat pel dibuix del plànol de la caserna juntament amb la façana i tall principal³¹⁹ de l'edifici.

Aquesta caserna, també es troba dins de la població, tot i que en aquest cas no hi ha un aixecament per determinar la zona tàctica de servitud militar de 1.500 vares habitual en aquests casos; la dada rellevant és que es tracti d'un projecte presentat per l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners i que el projecte sigui de Roca i Bros, fa pensar com hem explicat, que fos executat en els primers anys com a mestre de fortificacions i les raons podrien ser múltiples, des d'un encàrrec puntual encomanat des de la superioritat a Roca i Bros, a un encàrrec que es vehiculés a través del propi Ajuntament. Donat que no tenim cap altra constància de documentació relativa a aquest projecte, ni sabem de cap altre projecte de Roca i Bros a Santa Coloma de Farners, ni civil ni militar, la interpretació queda oberta. En tot cas, sí considero que és un projecte a l'inici de la seva carrera professional dins del Cos d'Enginyers de l'Exèrcit.

³¹⁸ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. SANTA COLOMA DE FARNERS (Gerona). Cuarteles. 1:118, 18--. ES-DF AGMM PL **GE-1/1** 2103234.

³¹⁹ AGM(M). Cartoteca Militar de Madrid. SANTA COLOMA DE FARNERS (Gerona). Cuarteles. 1:120, 18--. ES-DF AGMM PL **GE-1/2** 2103047, i ES-DF AGMM PL **GE-1/3** 2103048.